

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI

TÜRKİYE'DE ERMENİ OLMAK: SON YÜZYILDA PAPAZYAN
AİLESİ ÜZERİNE BİR MİKROTARİH ÇALIŞMASI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan:
20126080 Öykü GÜRPINAR

Danışman:
Doç. Dr. Şükrü ASLAN

İSTANBUL-2013

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI

TÜRKİYE'DE ERMENİ OLMAK: SON YÜZYILDA PAPAZYAN
AİLESİ ÜZERİNE BİR MİKROTARİH ÇALIŞMASI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan:
20126080 Öykü GÜRPINAR

Danışman:
Doç. Dr. Şükrü ASLAN

İSTANBUL-2013

Öykü GÜRPINAR tarafından hazırlanan **Türkiye’de Ermeni Olmak : Son Yüzyılda Papazyan Ailesi Üzerine Bir Mikro Tarih Çalışması** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / Oyçokluğuyla Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 27 / 12 / 2013

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Şükrü ASLAN (Danışman)

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Arus YUMUL (Bilgi Üniv.Öğr.Üy.)

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Sibel YARDIMCI

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
İÇİNDEKİLER	I
ŞEKİLLER TABLOSU	IV
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	VI
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL ARKAPLAN: MİKROTARİH, SÖZLÜ TARİH VE BELLEK ...	5
2.1. Mikrotarih: Yaşam Deneyimine Odaklanan Bir Tarihyazımı.....	5
2.2. Mikrotarihsel Çalışmayı Güçlendirmek: Bellek ve Sözlü Tarih Çalışmaları	9
2.3. Bir Aile Monografisi Olarak Mikrotarih.....	12
3. TARİHSEL ARKAPLAN: TÜRKİYE’DE TARİHYAZIMI VE ERMENİLER .	14
3.1. Türkiye’de Ulusal Tarihyazımına Genel Bir Bakış	14
3.2. Türkiye Tarihyazımında Ermeniler: Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme .	17
3.2.1. Cumhuriyetin Kuruluşunda Tarih Eğitimi	18
3.2.2. Ders Kitaplarında “Ermeni Sorunu”	20
3.2.3. Güncel Ders Kitapları ve “Ermeni Sorunu”nun İşlenişindeki	
Değişimler	22
3.3. “Sessizliğin Sesi”: Sözlü Tarih Çalışmalarında Ermeniler	25
4. TÜRKİYE’DE BİR ERMENİ AİLE: PAPAZYANLAR	29
4.1. Papazyan Ailesinin Kısa Tarihi.....	30
4.1.1. Ailenin Kökleri: Bedros Papazyan’ın Aile Ağacı Çalışması.....	30
4.1.2. Varolmayan Memleket: Arımdan Köyü	33

4.1.3. Bilet İstanbul'a Kesilir: Papazyan Ailesinin İstanbul Günlükleri.....	38
4.2. Papazyan Ailesinde Üç Nesil: Dede, Baba ve Torun.....	41
4.2.1. Dede: Bedros Papazyan (1898-1991)	41
4.2.2. Baba: Vartan Papazyan (1924 – ...)	45
4.2.3. Torun: Talin Papazyan (1965 – ...)	50
5. TÜRKLEŞTİRME POLİTİKALARININ YANSIMALARI: ANILAR VE TANIKLIKLAR.....	56
5.1. 1915 Tehciri	56
5.1.1. Tehcirin Tarihsel Arkapları.....	56
5.1.2. Katliam Tanıklıkları.....	59
5.1.3. Aile Fertlerinin Gözünden 1915 Tehciri.....	75
5.2. 1941'de Gayrimüslimlerin Seferber Edilişi	78
5.3. Varlık Vergisi.....	80
5.4. 6-7 Eylül Olayları.....	81
5.5. Türkçe Konuşma Zorunluluğu.....	83
6. TÜRKİYE'DE ERMENİ OLMA DENEYİMİNE PAPAZYANLARIN GÖZÜNDEN BAKMAK.....	86
6.1. Ermeni Olmanın İfadesi: Geçmişin Yüküyle Bugünün Yurttaş Ol(ama)mak	87
6.1.1. Tarihsel Kimlik: Acıların Belleği	87
6.1.2. Toplumsal Kimlik: Eşit Yurttaş Olamama Hali.....	89
6.1.3. Kültürel Kimlik: Cemaat ile Büyük Toplum Kıskaçında	92
6.2. Nesilden Nesile Aktarılamayan Miras: Ermeni Kimliğinin Değişimi	94
6.2.1. Anadilin Değişimi: "Anne" Ermenice Konuşmayı Bırakırsa	95
6.2.2. Eğitimin Değişimi: "Yarıştta" Geride Kalmamak	97
6.2.3. Son Halka: Karma Evliliklere Açık Kapı	99

6.3. Kuşaklararası Farklılıklar: Baba-Kızın Diyaloglarında Ayrım Noktaları..	102
6.3.1. Farklı Kültürlerin Biraradalığı	103
6.3.2. AKP Hükümetinin Politikaları ve Gezi Parkı Olayları.....	104
7. SONUÇ	108
8. KAYNAKÇA.....	113
9. EKLER.....	121
EK 1: Aile Kronolojisi	121
EK 2: Armıdanlı Bedros'un Hatıra Defteri.....	124
EK 3: Vartan'ın Notları.....	145
EK 4: Talin'in Mektubu.....	146
ÖZGEÇMİŞ	148

ŞEKİLLER TABLOSU

Resim 4.1. Bedros Papazyan'ın 1926'da hazırladığı aile ağacı	31
Resim 4.2. Vartan Papazyan'ın temize çektiği aile ağacı	32
Resim 4.3. 2007 yılında Küçük Armutlu köyü	33
Resim 4.4. 1936'da Papazyan ailesi	38
Resim 4.5. Bedros Papazyan	41
Resim 4.6. Vartan ve Seta, 1934 civarı	43
Resim 4.7. Vartan ve Mannik'in evlenişi, 1958	48
Resim 4.8. Hilda, Bedros ve Talin, 1967	51
Resim 5.1. Bedros Papazyan'ın Hatıratının Fotokopisi	60

KISALTMALAR

A.g.k.	Adı geçen kitap
A.g.m.	Adı geçen makale
A.g.t.	Adı geçen tez
A.g.y.	Adı geçen yayın
Bkz.	Bakınız
ev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
Vb.	Ve benzeri
Vd.	Ve diğerleri

ÖNSÖZ

Çalışma sürecim boyunca desteğini eksik etmeyen, en başta da Papazyan ailesiyle beni tanıştırmak bu çalışmayı olanaklı kılan Doç. Dr. Şükrü Aslan'a ve toplumsal baskıların sebebiyet verdiği haklı kaygılarına rağmen böyle bir çalışmaya ortak olma cesareti gösteren Papazyan ailesine yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Öykü Gürpınar

Aralık 2013

ÖZET

Tarihyazımında büyük anlatıların sorgulandığı, tek ve bütünsel bir tarih algısının yerini gündelik, çeşitli ve odaklanmış çoklu-tarihler yaklaşımına bıraktığı günümüzde, egemen tarihyazımının göz ardı ettiği toplumsal kesimlerin sesi de duyulur hale gelmektedir. İnsanların somut yaşam deneyimlerine odaklanan mikrotarih çalışması, egemen tarihsel anlatıyı çeşitlendirmek ve detaylandırmak açısından önemli olanaklar sunar. Bu sebeple Türkiye’de ulusal tarihyazımının “ötekileri” olan Ermenilerin gündelik pratiklerinde Ermeni olma deneyiminin araştırılmasına uygun bir yöntemsel çerçeve oluşturmaktadır.

Bu çalışma, son yüzyılda Türkiye’de Ermeni olma deneyimine en küçük toplumsal birim olan ailenin gözünden bir bakış açısı geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda Ermeni Papazyan ailesinin üç kuşağını teşkil eden Bedros Papazyan (1898 – 1991), oğlu Vartan Papazyan (1924 - ...) ile torunu Talin Papazyan’ın (1965 - ...) kişisel tanıklıklarına, algılarına ve deneyimlerine odaklanan bir mikrotarih çalışması gerçekleştirilmiştir. Papazyan ailesinin Türkiyeli Ermeniler açısından önem arz eden tarihsel olaylara, kişilere ve mekânlara dair görüşleri tespit edilerek bu görüşlerin gündelik yaşam pratiklerindeki etkileri araştırılmıştır. Kuşaklar arası yaklaşım farklılıkları gözetilerek Ermeni kimliğinin aile içinde nasıl bir dönüşüm geçirdiği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mikrotarih, Aile tarihi, Sözlü tarih, Bellek, Türkiyeli Ermeniler, Ermeni kimliği

ABSTRACT

The recent approaches on historiography brings forth a questioning of major narratives and replaces the holistic comprehension of history with ordinary, varied and focused multi-histories. This transition in historiography reveals the voices of the social groups that are ignored in the mainstream historiography. In this context, the microhistorical approach provides important opportunities to vary and detail the mainstream historical narration by focusing on people's concrete life experiences. For this reason, microhistory presents a suitable methodological framework for analyzing the everyday life practices of Armenians who are already the "Others" of the national historiography in Turkey.

The aim of this research is to develop a perspective on being an Armenian in Turkey in the last century from a family's point of view. The research takes place as a microhistorical study which focuses on the experiences, testimonies and perceptions of three generations of the Papazyan family who are Bedros Papazyan (1898 – 1991), his son Vartan Papazyan (1924 - ...) and his granddaughter Talin Papazyan (1965 - ...). The study analyzes the opinions of the Papazyan family members' on the historical events, persons and places that have significance for the Armenians in Turkey and examines their effects on the practices of everyday life. The alteration of the Armenian identity within the family is also examined considering the differences between generations.

Keywords: Microhistory, Family history, Oral history, Memory, Armenians living in Turkey, Armenian identity

1. GİRİŞ

“O bizim okuduğumuz kitap, çocukluğumuzda, ben kendi kendime Ermenilere düşman olmuştum. ‘Allah Allah ya, amma canavarmışız’ falan diye. Çocukluğumuzda hakikaten ezildik. Kendi kendimize diyorduk, ‘Yahu biz bu kadar mı [kötüyüz]? Herhalde [öyleyiz]...’ diyorduk.”

Türkiye’nin uluslaşma süreci, çok-etnili bir İmparatorluktan ortak bir dile, dine, kültüre ve tarihe dayanan bir millet birliğine geçişin sancılarını taşır. Heterojen bir etno-kültürel yapıya sahip olan bu topraklar, Cumhuriyetin ilanından hemen önce başlayan Türkleştirme politikaları çerçevesinde homojenleştirilmiştir. Özellikle kurucu Tek Parti rejiminin Türkleştirme politikalarının hedefinde yer alan farklı etnik gruplar bu süreçte tasfiye edilmiş, mübadeleyle memleketlerinden sürülmüş, asimilasyona maruz kalmış ya da sindirilerek kimliklerini gizlemek zorunda bırakılmışlardır.

Ulusal tarihyazımı da bu süreçten payına düşeni alır. Farklı etno-kültürel kimlikleri Türklük potasında eritmeyi hedefleyen yaklaşım, öncelikle bu kimliklerin taşıyıcısı olan etnik grupları tarih alanında görünmez kılarak işe başlar. Etnik gruplar, kendi özgül seslerini kaybettikleri böyle bir ortamda, düşmanlaştırılmış ve ötekileştirilmiş olarak egemen tarihyazımına yeniden dâhil edilir. Milli Mücadele’nin somut düşmanları, zamanla ülkenin milli birliğini ve toprak bütünlüğünü bozmak isteyen, süreklileşmiş soyut bir tehdit ile ikame edilmiştir. Bu tehdidin başında da Türkleştirilmeyi reddederek kendi etno-kültürel kimliğini sürdürmekte ısrar eden veya Müslüman olmadığı için etnik olarak asla “Türk” kabul edilemeyecek “sözde” yurttaşlar gelmektedir. Mannik Papazyan’ın yukarıda alıntıladığımız sözü, tam da bu noktaya dikkat çekmektedir. Türkiyeli bir Ermeni olarak, çocukluğunda kendi kimliğinden nefret eder hale gelmiştir; çünkü ulusal eğitim sisteminin tornasından geçmiş ve kendisine Ermenilerden nefret etmesi öğretilmiştir.

Son yıllarda, oldukça gecikmiş bir şekilde olsa da, Türkiyeli Ermeniler kendi tarihlerini oluşturmaya ve böylece seslerini duyurmaya başladılar. Çoğunlukla sözlü

tarih çalışmaları üzerinden tezahür eden bu girişim, egemen tarihyazımının ulusalcı ve indirgemeci niteliklerinin sorgulanmasına paralel olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada tarihyazımının geçirdiği yönetsel ve yaklaşımsal değişimlerin de böyle bir girişim için uygun zemini hazırladığı söylenebilir.

20. yüzyılın son çeyreğinde, makro boyutlarda ve aşırı genellenmiş tarihsel anlatıların terk edildiği ve somut, gündelik, mikro boyutlardaki kişisel deneyimler ve tanıklıklar üzerinden kurulan tarihsel anlatıların benimsendiği bir tarihyazımı yaklaşımı şekillenir. Mikrotarih olarak adlandırılan bu yaklaşım, çoğunlukla sosyal ve kültürel tarih çalışmalarının bir bileşeni olarak karşımıza çıkar. İnsanların somut yaşam deneyimlerine odaklanan mikrotarih, etnik grupların kendi tarihini yazma çabasında etkili bir yönetsel çerçeve sunmaktadır. Zira ulusal tarihyazımının aksine büyük tarihsel anlatılara ya da siyasal tarihe değil, kişilerin gündelik deneyimlerine yer vererek görülmeyeni, duyulmayı, inkâr edileni ve bastırılanı tarih alanının içine yerleştirir. Yakın geçmişe yönelik mikrotarih çalışmaları, bellek ve sözlü tarih çalışmalarıyla birlikte ele alındığında kişisel tavır ve tutumlara yön veren toplumsal olguların analizini de mümkün kılar. Bu bağlamda mikrotarih çalışmasının bellek ve sözlü tarih ile işbirliği içerisinde yürütülen, belli bir araştırma öznesine odaklanmış tarihsel yaklaşımı, Türkiyeli Ermenilerin tarihine yeni boyutlar kazandırabilir.

Kaleme alınan tez çalışması, Türkiye’de Ermeni olma deneyimini bir Ermeni ailenin bakış açısından ele almayı hedefleyen bir mikrotarih çalışması olarak tarif edilebilir. Burada yönetsel olarak mikrotarihin tercih edilmesi, araştırmacının rolünü de dikkate almasından kaynaklanmaktadır. Bir aile tarihi çalışması da olabilecek bu araştırma, araştırmacının kendi sesini de anlatının özgül bir parçası olarak ortaya koyduğu noktada bir mikrotarih çalışmasına evrilmektedir. Nesnel, mesafeli ve statik bir anlatının yerine tartışan, yorumlayan ve çalışma sonunda düşünsel bir dönüşüm geçiren bir araştırmacının belirlediği öznel bir anlatı ortaya çıkmıştır.

Çalışmada yer alan Ermeni aile, Papazyanlardır. Papazyan soyadı, aile fertlerinin isimleri gibi, takmadır; ailenin gerçek soyadı değildir. Görüşmeler neticesinde aile

üyeleri, gerçek isimlerinin kullanılması konusunda çekince belirtmişlerdir. Bu durum, aynı zamanda bir aile tarihi çalışması olan bu tez için kesin bir sınır teşkil eder; bu sınırı yumuşatmak açısından aile ile akrabalığı olan bir soyadı tercih edilmiş ve aile fertlerinin kişisel yaklaşımlarına olabildiğince geniş yer verilmeye çalışılmıştır.

Çalışma kapsamında Papazyan ailesinin üç ferdi araştırmanın öznelere olarak belirlenmiştir: Bedros Papazyan (1898 – 1991), oğlu Vartan Papazyan (1924 - ...) ile torunu Talin Papazyan (1965 - ...). Çalışmanın tüm Papazyan ailesi fertlerini kapsayacak ölçüde genişletilmemesi bilinçli bir tercihin sonucudur. Mikrotarih çalışmasının belli bir odağa ihtiyaç duyan, böylece daha derinlikli bir analiz ortaya çıkartmayı hedefleyen yöntemsel çerçevesi, ailenin tüm fertlerini kapsayacak nitelikte bir çalışmanın bu derinliği belli bir ölçüde engellemesi ihtimalini doğurmaktadır. Bu sebeple, ailede birbiriyle etkileşimi en yoğun olan, farklı kuşaklardan birer kişinin “seçilmesi” gerekmiştir. Dolayısıyla, Vartan’ın kızkardeşi Seta ya da Talin’in yurtdışında yaşayan ablası Hilda, büyük ölçüde çalışmanın dışında kalmış; görüşmelerdeki kişilerin aktardıkları vasıtasıyla, ihtiyaç duyulduğu ölçüde çalışmaya dahil olmuşlardır.

Çalışma, aile tarafından sağlanan hatırat, belge, fotoğraf gibi dökümanların yanı sıra aileyle yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Bedros Papazyan vefat ettiği için dolayı kendisine yönelik tespitler, 1915 tehcirine dair anılarını kaleme aldığı hatıratı ve yaşayan aile fertlerinin Bedros’la ilgili hatıraları üzerinden geliştirilmiştir. Vartan ve Talin’le ise yarı-yapılandırılmış altı görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerden ikisi sadece Vartan’la, ikisi sadece Talin’le gerçekleştirilmiş ve son iki görüşme de ortak yapılmıştır. Bazı görüşmelerde Vartan’ın eşi Mannik ve Talin’in eşi Garbis de bulunduğu için, görüşmelerin zaman zaman odak grup biçimine dönüştüğü olmuştur. Bu durum çalışmaya engel teşkil etmek bir yana, aile fertleriyle ilgili daha çeşitli bilgiler edinmeye olanak sağladığından mazur görülmüştür.

Aile fertleriyle birebir yapılan görüşmelerde öncelikle kendilerinden bahsetmeleri istenmiş, kişisel geçmişlerine dair bilgiler edinilmiştir. Bedros’la ilgili

bilgiler çoğunlukla oğlu Vartan'ın hatırladıkları üzerinden şekillenmiştir. Sonrasında Ermeni kimliğiyle olan bağlarını anlamak adına Ermenice konuşma alışkanlıkları, takip ettikleri Ermenice gazeteler, cemaatle olan ilişkileri, karma evliliklere bakışları, günümüz Ermeni toplumunun yaşadığı sorunlar vb. üzerine sorular yöneltilmiştir. Ortak görüşmeler ise iki ana başlık altında toplanabilecek sorulardan oluşmuştur. İlk başlıkta Türkiyeli Ermeniler için önem arz eden tarihsel olaylar, kişiler ve mekanlar ile ilgili hatıralarını içeren sorular bulunmaktadır. İkinci başlıkta ise Ermeni olma deneyimini esas alan sorular yöneltilmiştir. Ermeni olmanın aile üyeleri için ne ifade ettiği, maruz kaldıkları ayrımcılıklar, güncel siyaset vb. üzerinden gündelik yaşamlarında Ermeni olmanın tezahürleri tespit edilmiştir.

Yapılan görüşmeler tez metninde üç başlık altında özetlenmiştir. İlk başlık, aile tarihine ve tek tek aile fertlerine odaklanmaktadır. Bu bölümde ailenin tarihsel ve toplumsal konumu tespit edilmiş; aile fertlerinin kişisel özellikleri de ayrıca betimlenmiştir. İkinci başlık, Türkleştirme politikaları çerçevesinde Papazyan ailesinin tanıklıklarını içermektedir. Bu bölümde 1915 tehciri, Varlık Vergisi, 1941 Seferberliği, 6-7 Eylül Olayları ile ilgili olarak ailenin anıları ve geliştirdikleri yaklaşıma yönelik anlatılar aktarılmaktadır. Son başlık ise Türkiye'de Ermeni olma deneyiminin Papazyan ailesinin bakış açısından irdelemektedir. Bu başlık da görüşmeler neticesinde tespit edilen üç alt konuya ayrılmıştır. Birincisi, Ermeni olmanın aile için taşıdığı anlamı tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlamda ele almaktadır. İkincisi ise ailedeki kuşakların gündelik deneyimlerinde ve yaklaşım biçimlerinde ortaya çıkan farklılaşmaya bağlı olarak Ermeni kimliğinin dönüşümünü incelemektedir. Sonuncusu da aynı kuşakların görüş farklılıklarına dikkat çekerek aile içindeki yaklaşım çeşitliliğinin kaynaklarını araştırmaktadır.

2. KAVRAMSAL ARKAPLAN: MİKROTARİH, SÖZLÜ TARİH VE BELLEK

Tez çalışmasının kavramsal arkaplanını oluşturan bu bölümde, 20. yüzyıl tarihyazımı hakkında kısa bir özet üzerinden “mikrotarih” kavramının ortaya çıkışı aktarılmaktadır. Mikrotarih çalışmalarının, kapsayıcı ve indirgeyici makrotarih anlatısını çeşitlendirmek ve detaylandırmak konusunda sağladığı olanaklar üzerinde durularak; bu çerçeveyi genişletmek için sözlü tarih ve bellek çalışmalarından beslenmenin öneminden bahsedilmektedir.

2.1. Mikrotarih: Yaşam Deneyimine Odaklanan Bir Tarihyazımı

20. yüzyıl, tarihyazımı alanında önemli yaklaşım farklılıklarına sahne olur. Yüzyılın ilk yarısında, Fransız *Annales* dergisi etrafında toplanan *Annales* ekolü tarihçileri, bu döneme kadar benimsenen tarihyazımı kavrayışını büyük ölçüde değişikliğe uğratar. Tarihi geçmişten geleceğe doğru lineer bir çizgi üzerinde ilerleyen tek boyutlu bir zaman algısı çerçevesinde yorumlayan yaklaşımın yerine zamanın göreceliliğini ve çokkatmanlılığını vurgulayan bir yaklaşımı savunarak tarihsel zaman anlayışını kökünden değiştirmişlerdir.¹ *Annales* tarihçisinin amacı, çağlar boyu devam eden değişim süreçlerini açıklamaktan ziyade tarihin çizgisel akışının dışında kalmış kültürleri ve dönemleri incelemektir. Bakış açısında yaşanan bu radikal bir değişim, tarihsel anlatının yeni ifade biçimlerine yönelmesini de beraberinde getirir. “Tıpkı romanda olduğu gibi, tarihte de, bireylerin özgür failer olarak içinde yerlerini aldıkları merkezi kurgu ortadan kalkmıştır.”² Tarihsel zamanın göreceliliği, farklı zamansallıkların ortaya çıkmasına olanak tanımış ve tarihsel anlatı bireylerden ziyade yapıları mercek altına alan bir yöne evrilmiştir.

¹ Georg G. IGGERS, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme 20. Yüzyılda Tarihyazımı*, Çev. Gül Çağalı Güven, 51

² A.g.k., 57

Annales ekolü, modern-öncesi dönemlere odaklanarak yaşadıkları çağa yönelik bir tutum geliştirememesi ve anlatıyı tarihyazımının dışına itmesi sebebiyle eleştirilir. Bu eleştiriler, çoğunlukla, tarihin edebiyattan ve anlatıdan bağımsız, sadece “bilimsel” bir niteliği olup olamayacağı tartışması çerçevesinde cereyan eder. Aslında, söz konusu eleştirel yaklaşımda başı çeken Ricoeur³ *Annales* ekolü tarihçilerinin yapıtlarını incelerken belli bir anlatı örgüsünün varlığını tespit etmiştir. Hartog, anlatıya dayalı tarihten vazgeçen *Annales* ekolünün anlatıyı tamamen devre dışı bırakmadığını, sadece belli bir anlatı biçiminin terk edildiğini belirtir.⁴ Bu noktada tartışma, anlatının tarihyazımındaki yeri ve edebiyat ile ilişkisi etrafında döner.

Tarihsel anlatının niteliğine ve tarih içindeki konumuna yönelik tartışmalar, ilerlemeye ve modernliğe yönelik inancın ciddi biçimde sorgulanmaya başladığı 1960’lardan itibaren, tarihyazımında insana ve deneyime odaklanan bir yaklaşıma zemin hazırlar. Lawrence Stone’un *The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History* [Anlatının Dirilişi: Yeni Bir Eski Tarih Üzerine Düşünceler] (1979) adlı çalışması, geçmişte yaşanan değişime dair tutarlı bir bilimsel açıklamanın mümkün olduğu görüşünün terk edildiği ve insani varoluşun farklı boyutlarına yönelik tazelenmiş bir ilginin ortaya çıktığı tespitinde bulunur.⁵ Neticede deneyime ve insana odaklanan böyle bir yaklaşım, tarihin anlatısal biçimlerine geri dönüşü de beraberinde getirdi.

Tarihin anlatısal biçimine böyle bir geri dönüş, tarihsel olgunun sadece somut, kanıtlanabilir olgulara, belgelere, metinlere dayanan “bilimsel” niteliğini de tartışmaya açar. Sosyal bilim yönelimli tarihyazımının gerek gündelik yaşama ve yaşamın varoluşsal boyutlarına, gerekse tarih anlatısında ihmal edilen ve artık kendilerine özgü bir tarih talep eden toplum kesimlerine yönelik ilgisizliğine karşılık edebi bir tarihyazımı ortaya çıkar. Postmodernist yaklaşımlardan ilham alan böyle bir

³ Ricoeur, tarihin nesnel bilgisinden çok tarihçi ile tarih okuyucusu arasındaki ilişkiyle ilgilenir ve tarihi tıpkı edebi metinler gibi bir anlatı olarak görür. Bu yaklaşımı sebebiyle, zaman ve anlatıyı ele aldığı üç ciltlik yayınının ilk cildini *Annales* ekolüne ve bu ekole mensup tarihçilerin anlatıyı nasıl değiştirdiğine ayırmıştır. Bkz. Paul RICOEUR, *Time and Narrative I*, Çev. Kathleen McLaughlin, David Pellauer

⁴ François HARTOG, *Tarih, Başkalık, Zamansallık*, Çev. Adnan Kahiloğulları, 235

⁵ Bkz. (1) IGGERS, 99

tarihyazımı, “tutarlı bilimsel açıklama”yı bir yanılgı olarak itham ederek olgu ile kurgu, tarih ile şiir arasındaki ayrımı sorgular.⁶ Gelineen noktada, makro-tarihsel ve makro-toplumsal kavrayışın yerine insanlar arası ilişkileri ve gündelik deneyimi merkeze alan mikro bir tarihsel yaklaşım şekillenir. Artık, büyük adamların değil sıradan insanların somut yaşam deneyimleri tarihin konusu haline gelmektedir.

Söz konusu yaklaşım değişiminde metodolojik, siyasi ve mesleki bir takım etkenlerin rol oynadığı söylenebilir. 1970’ler itibariyle Fransız post-yapısalcı felsefenin şekillendirdiği entelektüel atmosfer içerisinde, sosyal bilimcilerin benimsediği aldatmacı soyutlama edimi giderek daha da fazla sorgulanır hale gelir. Ayrıca dünyanın birdenbire radikal bir devrimci çizgiye dönüşeceğine dair iyimser inancın dağılmaya başlamasıyla birlikte Marksist ideolojinin indirgenmiş bir “işçi sınıfı” algısına odaklanan yaklaşımı giderek daha alakasız görülmeye başlanmıştır. Ek olarak, 1950’ler ve 1960’larda Batı dünyasında tarih disiplininin geçirdiği muazzam bir genişleme ve ortalama eğitilmiş kitleye hitap edebilirliği, bir hikâyeler dizisinden ziyade problemler ve dar alan çalışmaları dizisi olarak tarihe yönelik ilgiyi güçlendirir.⁷ Neticede tarih disiplininin temelini oluşturan yaklaşımlara yönelik farkındalıkları etkileyen bu gelişmeler, mikrotarihin doğuşuna ve yayılmasına olanak tanıyan çerçeveyi teşkil eder.

Mikrotarih terimi İtalyan tarihçiler tarafından icat edilmiştir; terimin uluslararası düzeyde ün kazanması da Carlo Ginzburg’un *The Cheese and the Worms: the Cosmos of a 16th Century Miller* [Peynir ve Kurtlar: Bir On Altıncı Yüzyıl Değirmencisinin Evreni] (1976) eseriyle olmuştur.⁸ Ginzburg, bu eserinde, kendi hayalgücünün de katkısıyla, değirmenci Menocchio’nun zihinsel dünyasına odaklanarak düşünce süreçlerini yeniden canlandırır. Kahramanın okuduğu metinlerden yola çıkarak, popüler kültür prizmasından geçirilmiş bir yoruma ulaşır. Ginzburg’un çalışması, mikrotarihin genel karakteristiğinin de taşıyıcısıdır: Yerel düzeyde toplumsal ve siyasal ortamın bir yeniden canlandırılışı söz konusudur. Bu canlandırma, belli bir

---

⁶ A.g.k. 101-102

⁷ David A. BELL, “Total History and Microhistory”, 266-267

⁸ Richard BROWN, “Microhistory and the Post-modern Challenge”, 11

bölgede yaşayan bir bireye odaklanarak, o bölgenin daha genel (üst) yapılardan farkını vurgulayarak gerçekleştirilir.⁹

Mikrotarihin önemli teorisyenlerinden Giovanni Levi, mikrotarih çalışmalarında ortaya çıkan bir sorunsal olarak okuyucu ile kurulan iletişimi ele alır. Stone'un "anlatının dirilişi" üzerinden dikkat çektiği bu konu, Levi için "anlatı sorunsalı" olarak tezahür etmektedir. Buna göre geçmişin bilgisini ortaya koyacak olan tarihsel olgular sadece tarihsel metinler ya da belgeler aracılığıyla değil, çeşitli ipuçları, işaretler ve belirtiler gibi dolaylı yöntemler aracılığıyla da tespit edilebilir. Böyle bir araştırma, "nesnel" bir gerçeklik algısını da rafa kaldırır; anlatanın kimliği önem kazanmıştır.¹⁰ Tarihyazımına yeni bir soru eklenir: Tarihçi kimdir? Mikrotarih, profesyonel bir tarih disiplininin önce popüler olan sunuş biçimine geri dönerek, tarihçinin bakış açısını anlatının özgül bir parçası haline getirir.¹¹

Tarihyazımında "ölçek" sorunu olarak ortaya çıkan birey ve bireyi çevreleyen psikolojik, kültürel, sosyal ve politik faktörler arasındaki ilişki meselesi, mikrotarihin temel akslarından birini oluşturur. Mikrotarih, "ölçek" meselesinin başlı başına bir sorun olduğuna dikkat çekerek söz konusu problemi gidermeye hamle eder.¹² Eğer tarihçiler tek bir konuya/kişiye/olguya odaklanırlarsa, araştırmaları daha geniş bir kitleye hitap eder, gerçekçi olur, somut deneyime dayanarak mikro ve makro düzeyler arasında bir ilişki kurabilir.¹³ Mikrotarihçiler, ele aldıkları her olayda, tarihsel akış ile bireysel edimin kesiştiği bir tür varoluşsal an olduğunun ve araştırma öznesinin geçmiş deneyimlerinin o andaki algılarını ve davranışlarını şekillendirdiğinin farkındadır.¹⁴ Ölçeğin insan ibresini gösterdiği böyle bir yaklaşımda tarih de bireylerin içine gömüldüğü birleşik ve büyük tek bir anlatı olarak değil, tek tek bireylerin farklı merkezler oluşturduğu çok çehreli bir akış olarak ortaya çıkar.¹⁵

⁹ Bkz. (1) IGGERS, 113-114

¹⁰ Giovanni LEVİ, "On Microhistory", 109-110

¹¹ Bkz. (1) IGGERS, 112

¹² Bkz. (7) BELL, 274

¹³ I. SJIRÁTÓ, "Four Arguments for Microhistory", 210

¹⁴ Bkz. (8) BROWN, 19

¹⁵ Bkz. (1) IGGERS, 105

Mikrotarih, en genel ifadesiyle, fazla derinleşmenin bütüne ulaşmakta ve sağlıklı bir genellemeye yön vermekte sorunlu bir yöntem olduğu görüşüyle eleştirilir. Buna göre tarihsel dönemlerin toplumsal ve kültürel bir DNA taşıdığına, bu DNA'nın mikroskopta yakından incelenmesiyle geçmişin toplumuna ve kültürüne dair bütünsel bilgiye ulaşılabileceğine inanırlar. Etnograflar gibi mikrotarihçiler de mikro düzeyde araştırmalar yürütürken davranışın genel örüntülerindeki çeşitliliği keşfetmeyi ya da büyük portrede gizli kalan örüntüleri açığa çıkarmayı amaçlarlar.¹⁶ Mikrotarihe yöneltilen bu eleştiri, iki unsura dikkat çekmektedir: Miyop gözlüklerle bakılan ayrıntılardan yola çıkılarak daha büyük ölçekte geçerli olabilecek bir tespite ulaşılması güçtür ve hızlı değişim süreçleri nedeniyle modern dünyayı açıklamakta yetersiz kalır.

Bununla birlikte, insanların somut yaşam deneyimlerine ulaşmak yönündeki kararlılıkları, mikrotarihçilerin çalışmalarındaki öznelerin belli bir bağlama oturtulmasını da zorunlu kılmaktadır. Mikrotarihin odak noktasında bulunan özne, uluslar, devletler ya da sosyal gruplar üzerine yapılan çalışmalara paralel olarak gerçekleştirilen bir incelemeye tabidir.¹⁷ Ayrıca özne, egemen tarih anlatısında yer almayan, dışlanmış ya da göz ardı edilmiş belli bir bağlamın çeşitlendirilmesine katkıda bulunur. Bu noktada mikrotarih, büyük ölçekli toplumsal ve siyasal süreçlerin analizine bir alternatif olarak değil, zorunlu bir ek olarak görülmelidir.¹⁸ Dolayısıyla mikrotarihin başarısı, geniş bir yelpazedeki veri kaynaklarını keşfedip birbirine bağlayarak geçmişe ait olayları yeniden yapılandırma ve böylece gerçek kişiler kadar somut güçlerin de şekillendirdiği olayları içeren bağlamsal, üç boyutlu, analitik bir anlatı üretme gücüne sahip olmasıdır.¹⁹

2.2. Mikrotarihsel Çalışmayı Güçlendirmek: Bellek ve Sözlü Tarih Çalışmaları

Mikrotarihin “geçmişe ait olayları yeniden yapılandırma” becerisi, özellikle egemen tarih alanından dışlanan etnik grupların tarihsel varoluşunu güçlendirmeye ve

---

¹⁶ Bkz. (8) BROWN, 14

¹⁷ Bkz. (13) SJIRÁTÓ, 209

¹⁸ Bkz. (1) IGGERS, 116

¹⁹ Bkz. (8) BROWN, 18

tarihsel akış içerisindeki konumlarına yerleştirmeye olanak sağlar. Yakın geçmişe ait çalışmalarda bu teşebbüs, bellek ve sözlü tarih çalışmalarıyla el ele yürür. Kendi deneyimlerini ve tanıklıklarını birinci elden anlatma yetisi kazanan özne, hem tarihsel anlatının bir parçası olarak, hem de tarihsel olgunun bizatihi üreticisi sıfatıyla mikrotarih çalışmalarını güçlendiren bir konumda bulunur. Dolayısıyla yakın geçmişe ele alan mikrotarih çalışmalarında bellek ve sözlü tarih tekniklerine başvurmak önem arz eder.

Bellek kavramı, son dönemde sosyal bilimlerin başat kavramlarından biri olarak disiplinlerarası çalışmalara geniş ölçüde ilham vermektedir. Nitekim belleğe dayalı çalışmalarda disiplinlerarası işbirliğinin önemine yönelik vurgu sıklıkla dile getirilmektedir.²⁰ Bu vurgunun ortaya çıkışında, bellek kavramının kendisinin disiplinlerarası bir zeminde bulunmasının payı büyüktür. İnsan belleğinin biyolojik niteliği, fen bilimlerinin de bellek çalışmalarıyla ilgilenmesini beraberinde getirir. Ayrıca, bellek kavramı, bireyin hatırlama ve unutma edimi dolayısıyla psikoloji, kolektif hafızanın toplumsal boyutu sebebiyle de sosyoloji disiplinlerinin ilgi alanındadır.

Belleğin toplumsal niteliği, mikrotarihsel yaklaşım için kilit unsur taşımaktadır. Her ne kadar insan topluluklarının ortak bir hafızası olabileceğine dair tartışmalar, kolektif belleği bir mistifikasyon olarak algılama eğiliminde olsa da, Fransız sosyolog Halbwachs'ın çalışmaları bunun aksine işaret eder. Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi ve Kolektif Hafıza* (1925) kitabıyla kişisel hafızanın dahi toplumsal bir niteliğe sahip olduğunu öne sürerek bu tartışmalara farklı bir bakış getirmiştir.²¹ Halbwachs, kitabının ilk bölümünde kişisel ve kolektif bellek arasındaki ilişkiyi araştırırken, bireylerin kendi tanıklıklarına dair şüphelerini gidermek için başkalarının tanıklığına ihtiyaç duyduğunu tespit eder.²² Gündelik hayatımızda yaşadığımız ve belleğimize kaydedilen deneyimleri paylaştığımız kişilerle oluşturduğumuz ortak bir bellek söz konusudur. Bu deneyimlerin hatırlanması, paylaştığımız kişilerle girdiğimiz

²⁰ Mithad SANCAR, *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, 39-40

²¹ A.g.k. 41

²² Maurice HALBWACHS, *On Collective Memory*, 22

etkileşime bağlıdır. Bölüm boyunca hipotetik örneklerle hafızanın bu yönüne dikkat çeken Halbwachs, sadece “kişisel” olan bir belleğin mümkün olup olamayacağını tartışır. Tek başına deneyimlenen bir anının bile bellekte yer etme ve hatırlanma biçiminin kendinden başka kişilerle olan iletişime bağlı olduğunu tespit eder. Bu noktada çocukluk anılarını örnek vererek, bu döneme dönük hatırlama ediminin yine aileye bağlı birkaç düşünce dizisinin kesişimiyle ilişkili olduğunu belirtir.²³

Kısacası, Halbwachs’a göre, kişisel hatırlamanın kolektif etkileşimlerle kesişen bir boyutu vardır ve bu durum ancak belleğin toplumsal oluşuyla açıklanabilir.²⁴ Bu toplumsal boyutu sebebiyledir ki hatırlama edimi de toplumsal bir inşa olarak iş görür. Hatırlanan şeyler, her dönemde kendi bağlamlarına uygun olarak yeniden kurulabilir.²⁵

“Geçmişle hesaplaşma”nın ilk aşaması olan bellek, mikrotarih çalışmalarında kişisel deneyimlere, tutumlara, algılara ve görüşlere yön veren unsurların tespit edilmesinde kritik bir rol oynar. Ayrıca, en genel anlamıyla, herhangi bir insanın taşıdığı bir hayat deneyimi tarihin ham maddesi olarak kullanıldığında tarihe yeni bir boyut katar.²⁶ Bu sebeple mikrotarih çalışması, egemen tarih anlatısının kapsadığı veriler bütününe bireyin bakış açısından yaklaşan mikro bir boyut kazandırarak, anlatının çeşitlendirilmesine katkı sağlar.

Mikrotarih çalışmalarının etnik gruplara yönelik tarihsel anlatıyı çeşitlendirebilmesi, işte bu belleğe dayanan anlatıların toparlandığı sözlü tarih çalışmalarıyla işbirliğine ihtiyaç duyar. Sözlü tarih, insanın etrafında kurulan bir tarihtir. Hayatın kendisini tarihin içine sokarak kapsamını genişletir. Tarihi toplumun içine çeker; sosyal gruplar ve nesiller arasında ilişki kurar.²⁷ Dahası, sözlü tarih yaklaşımının işbirlikçi doğası sebebiyle tarih ve toplum arasındaki ilişki radikal bir biçimde sorgulanmaya başlar. Artık tarihsel bilginin tarihçi tarafından toplumdan

---

²³ A.g.k. 40

²⁴ A.g.k. 47

²⁵ Bkz. (20) SANCAR, 42-43

²⁶ Paul THOMPSON, “The Voice of the Past: Oral History”, 24

²⁷ A.g.m. 28

alınarak yorumlanması ve sunulması gerekmez. Sözlü tarih aracılığıyla toplum kendi tarihini yazma güvenini kazanmaktadır.²⁸ Sözlü tarihin bu niteliği, gündelik ve gündelik olmayan, sıradışı deneyimlerin toparlanarak tarihe mal edilmesinin önünü açar.

Sözlü tarih çalışmalarında söz konusu sıradışı deneyimlerin en uç noktası soykırım tanıklığı olarak kaydedilir. Soykırım tanıklığı, acının, yasın ve umutsuzluğun yakıcı imgelerini taşıdığından dolayı tanığın münferit olaylara dair hafızası çoğunlukla tarafsızlığın, ahlaki yoksunluğun ve ölenlerin yokluğunun getirdiği boşluklarla doludur. Bu sebeple soykırımın asla doğrudan yazılamayacağı veya söylenemeyeceği öne sürülebilir; ancak dolaylı olarak veya sessizlikle çağrıştırılır.²⁹ Kelimelerin kifayetsiz kaldığı böyle bir deneyimin belgelenmesinde, kişisel tanıklıkların aktarıldığı hatıratlar da kritik rol oynar. Hatıratlar da belleğin önemli bir bileşeni olarak, yazıldıkları dönemin sosyo-politik bağlamına ve yazarın içinde bulunduğu toplumsal grubu çevreleyen koşullara dair bir arka plan içerir.³⁰

2.3. Bir Aile Monografisi Olarak Mikrotarih

Türkiye’de Ermeni olma deneyimine, bir Ermeni ailenin gözünden bakmayı hedefleyen tez çalışması, genel hatlarıyla özetlenen bu üç kavram, mikrotarih, bellek ve sözlü tarih üzerine kuruludur. Söz konusu ailenin deneyimleri, tanıklıkları, belleklerinde yer alan anılar, hatıratları, kısacası ailenin tarihi çalışmanın ana eksenini teşkil ederek bir mikrotarih çalışmasının ortaya çıkmasına olanak tanır. Türkiye tarihyazımında sıklıkla göz ardı edilen etnik grupların tarihine toplumun en küçük birimi olan ailenin ölçeğinden bir bakış açısı geliştirmek, tarihsel akış ile bireysel edimin kesişiminde yeni ve farklı bulgular doğurmaya müsaittir. Bu bağlamda son dönemde giderek artan bir ilgiyle karşılanan Türkiyeli azınlıkların tarihine de farklı bir boyut kazandırabilir.

²⁸ A.g.k. 26-27

²⁹ Naomi Rosh WHITE, “Marking Absences: Holocaust Testimony and History”, 173

³⁰ Lorne SHRINIAN, “Survivor Memoirs of the Armenian Genocide as Cultural History”, 67

Çalışmanın tarihsel niteliğinin yanı sıra, sosyolojik boyutu da söz konusudur. Denilebilir ki ailenin fertlerini esas alan bir mikrotarih çalışması, sosyolojik düşüncenin “insan eylemlerini geniş çaplı oluşumların öğeleri olarak görme alışkanlığı”³¹ niteliğiyle örtüşür. Buna göre, Ermenilerin ortak bellekleri ve toplumsal yaşantılarına yön veren özellikler, ailenin bugünkü tutum ve davranışlarına yön veren faktörleri de açığa çıkarmaktadır. Böylece çalışma Türkiye’de Ermeni olma haline dair genel kabulleri sınavan, derinleştiren ve öznelenştiren bir nitelik kazanır. Ek olarak, mikrotarihsel araştırmaların konuları arasında yer alan gündelik yaşam deneyimi, bir etnik grubun azınlık olarak yaşadığı bir ulus-devlet düzeni içerisinde nasıl bir gündelik pratik örgütlediğini mercek altına almaya olanak tanır.

Son olarak, mikrotarihsel anlatının edebiyatla olan ilişkisi düşünüldüğünde, araştırma bulgularının tamamen nesnel ve bilimsel bir dil üzerinden aktarılması mümkün görünmemektedir. Gerek aileyle yapılan görüşmeler, gerek bu görüşmelere araştırmacının bakış açısından getirilen yorumlar, elbette bir tez çalışmasının izin vereceği ölçüde, edebi ve öznel bir dille ortaya konulmuştur. Bu durum, kurulan kavramsal çerçeveye uyumlu olduğu kadar çalışmanın odağını oluşturan öznelerin kendi öznelliklerini koruma çabasına bağlı olarak yapılmış bir tercihtir.

---

³¹ Zygmunt BAUMAN, *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz, 16

3. TARİHSEL ARKAPLAN: TÜRKİYE'DE TARİHYAZIMI VE ERMENİLER

Mikrotarih kavramının gelişiminde de görülebileceği gibi, tarihyazımında ortaya çıkan değişimler çoğunlukla yer aldıkları dönemin sosyal ve siyasi dönüşümlerine paralel olarak tezahür eder. Bu bağlamda söz konusu mikrotarih çalışmasını tarihsel bağlamına oturtabilmek için, Türkiye’de egemen tarihyazımına ve Ermenilerin bu tarihyazımı içinde nasıl bir konuma oturtulduğuna bakmak önemlidir. Mikrotarih çalışmasına geçmeden önce, çalışmanın gerçekleştirildiği bağlamda tarihyazımının nasıl tezahür ettiğine bakmak adına, bu bölümde Türkiye’de ulusal tarihyazımı ve Ermenilerin kendi tarihini oluşturma yönündeki girişimleri incelenecektir.

3.1. Türkiye’de Ulusal Tarihyazımına Genel Bir Bakış

19. yüzyılda Avrupa merkezli olarak ortaya çıkan büyük toplumsal ve siyasi dönüşümler, ulus-devletlerin kuruluşunu da beraberinde getirir. Benedict Anderson, “ulus” kavramını şu şekilde tanımlar: “Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur – kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir.”³² Anderson’un bu tanımı, ulus kavramının dört önemli niteliğini ortaya koyar. Öncelikle uluslar, hayal edilmiş olgulardır; icat edilmişlerdir. Hayal etme vurgusu aynı zamanda kavramın, bir ulusal topluluğun tüm üyelerinin zihninde yer alan bir toplum algısına tekabül ettiğine işaret eder. İkinci olarak ulus sınırlıdır; çünkü tanımı gereği tüm insan topluluklarını değil, belli bir özel topluluğu kapsar. Bu durum, ulusların kendilerinden olmayan “ötekiler” üzerinden tanımlandığı anlamına da gelmektedir. Üçüncüsü hanedanlıklara dayalı monarşik yönetimlerin meşrutiyetini yitirdiği bir çağda, ulusun bizatihi kendisinin egemen olduğu bir yönetim biçimine delalet eder. Bu yönetimin merkezinde yer alan egemen devlet, ulusun ayrılmaz bir parçasıdır. Son olarak ulus, bütün üyelerinin her türlü eşitsizliğe rağmen

³² Benedict ANDERSON, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır, 20

ortak bir yaşamı paylaştığı hayaline dayanan bir cemaattir. İnsanların ulus hayaline kapılarak canını feda etmeye gönüllü olmasını mümkün kılan da kardeşliğe dayalı bu cemaat yapısıdır.³³

Ulusların hayal edilmiş ortaklığı, dönemin sosyal bilimlerinin de yardımlarıyla tesis edilir. Bu bağlamda tarih disiplini, uluslaşma süreçlerinde büyük ölçüde araçsallaştırılmış, ulusların kendi kolektif kimliklerini inşa etme çabasının bir parçası haline gelmiştir.³⁴ Kolektif kimlik, kendisini diğer kimliklerden ayıran farklılıkların oluşturulmasına kaynaklık edecek bir kolektif geçmişin kurgulanmasına ihtiyaç duyar. Bu bağlamda resmi ulusal tarih, toplum tarafından üretilen kolektif kimliğin çeşitli kanallardan yeni nesillere aktarılarak devam ettirilmesini güvenceye almanın bir yöntemidir.³⁵ Nitekim İlhan Tekeli'nin işaret ettiği üzere, tarihin ulus-devletler tarafından araçsallaştırılarak ulusal kimlik oluşturma işlevi üstlenmesi, temelde belirlenen "yeni" öznenin karşısında yer alacak bir ötekinin varlığına dayanmaktadır.³⁶ Her ne kadar "öteki" kavramı bir grup kimliğinin şekillenip güçlendirilmesi açısından olumlu bir anlam taşısa da,³⁷ ulusal tarihyazımı genellikle kendisinden olmayanı düşmanlaştıran, etnosentrik bir dil benimseyerek kolektif kimliği pekiştirme çabasıdır.

Türkiye'nin uluslaşma süreci de böyle bir kolektif kimlik oluşturma çabasından muaf değildir. Bu çaba, Türkiye'nin resmi tarihini şekillendiren ana unsur olarak karşımıza çıkar. Büşra Ersanlı, Türkiye'de Cumhuriyetin ilk on yıllarında belirleyici rol oynayan üç akım tespit eder: Romantizm, pozitivizm ve Alman historisizmi.³⁸ Bu üçlü "ittifak", romantizmin geçmişe yönelik hayranlığı, pozitivizmin pragmatikliği ve historisizmin otoriterliği sayesinde Türk ulusçularının gözünde çekici bir araç haline gelmiştir.³⁹

³³ A.g.k. 20-22

³⁴ İlhan TEKELİ, **Tarihyazımı Üzerine Düşünmek**, 103

³⁵ Nuri BİLGİN, "Kimlik Arayışı Olarak Resmi Tarih", 109

³⁶ Bkz. (34) TEKELİ, 118

³⁷ Arus YUMUL, "Ermeniler: Millet-i Sadıka Mı, Beşinci Kol Mu, Geçmişin Yadigârları Mı?", 85

³⁸ Büşra ERSANLI, **İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, 26

³⁹ A.g.k. 46

Fransız Devrimi ve akabindeki Napolyon Savaşları esnasında şekillenen romantik tarihyazımı, dönemin liberal ve ulusalcı akımlarıyla yakın ilişki içindedir.⁴⁰ Toplumsal bir yeniden inşa sürecinin tezahür ettiği bu dönemde, tarihyazımı kritik bir rol üstlenir. Aydınlanma düşüncesine bir karşı duruş teşkil eden romantik akım, Devrim'in beraberinde getirdiği şiddetten dolayı sosyal değişimlere mesafe almış, devrim öncesi döneme hasret duyan tarihçilerin etrafında şekillenir.⁴¹ Geçmişe monarşilerin ya da hanedanların tarihi olarak değil, onların yönetimindeki ulusların tarihi olarak yaklaşan romantik tarihçiler, ulus-devletlerin kuruluşuyla da el ele yürür.⁴² Bireylerin duygusallığına hitap eden romantik akım, ulus denilen topluluğu ortak çıkarların ve tutkuların şekillendirdiği ortak bir ulusal ruha sahip bir özne haline getirir.⁴³

19. yüzyıla gelindiğinde ise pozitivist tarihçilik, tarihyazımı sahnesindeki yerini alır. Pozitif doğa bilimlerinin ampirik deneyler ve gözlem yoluyla nesnel bilgiye erişebileceği inancını paylaşan pozitivist tarihyazımı, tarihsel olaylarda düşüncenin rolünü geri plana atarak siyasi tarihe odaklanır.⁴⁴ Tarihyazımına pozitivist yaklaşım, doğa bilimlerinde doğa olaylarını açıklamak için kullanılan yöntemleri tarih biliminin de kullanımına açar. Ek olarak, tarihin pozitivist yorumu, Avrupa merkezli siyasal eğilimler için önemli bir yer tutar. 19. Yüzyıl pozitivist tarihçileri, olayların gelişimini genel yasalarla açıklama çabası içerisinde "en ileri halkların" nasıl geliştiğini ortaya koyan lineer bir siyasal tarih yaklaşımı geliştirirler.⁴⁵

Alman historisizmi ise doğa olayları ile tarih olayları arasında bir ayrım yaparak, doğanın insan yeteneğini yönlendirdiği kabulünü reddeder. Bu bağlamda Alman idealistleri, pozitivist yaklaşımın somut olgulara dayanan tarih algısını eleştirerek özgün bir ulus fikrini ve o ulusun ideal devletinin tek gerçek olduğunu savunurlar.⁴⁶

⁴⁰ Lionel GOSSMAN, "Jules Michelet and Romantic Historiography," 571

⁴¹ Ceri CROSSLEY, "Historiography: France", 505-506

⁴² Monika BAÁR, "Romantic Historiography in the Service of Nation-Building", 46-74

⁴³ Bkz. (34) TEKELİ, 112

⁴⁴ Robin George COLLINWOOD, **The Idea of History**, 128-132

⁴⁵ Bkz. (38) ERSANLI, 34

⁴⁶ A.g.k. 39-45

Pek çok ulusun tarihyazımını etkileyen klasik Alman historisizminin en temel özelliği, devlete biçtiği merkezi roldür.⁴⁷

Birbiriyle çelişiyor gibi görünen üç tarihyazımı yaklaşımının karmaşık bir sentezi, Türkiye’de şekillenen ulusal tarihyazımını belirlemiştir. Romantik akım, ulusçuluğu ilerletici ve eğitici bir güç olarak ele aldığından Türk ulusçuları için cazip bir kimlik yaratma aracı olarak algılanır. Pozitivist yorumun maddi bulgulara dayanan, nesnel perspektifi de romantik yaklaşımın ulusçu niteliğiyle kesiştiği noktada işlevsel bir önem kazanır. Alman historisizminin ulusal özgünlükleri ve devletin yüceliğini merkeze alan yaklaşımı ise Türk ulusçuluğunun “güçlü devlet” anlayışıyla örtüşür.⁴⁸

Öte yandan, Türkiye’de ulusal tarihyazımı siyasal atmosferin etkisiyle dönemsel farklılıklar göstermektedir. Neumann, son yüzyılda Türkiye’nin egemen tarihyazımının kabaca üç dönemde incelenebileceğini savunmaktadır. İlki, geç Osmanlı döneminin devleti ihya etme paradigmasına bağlı olarak tezahür eden ideolojik olmaktan çok pratik tarihçiliğidir. İkinci dönemde ise, ulusal bir kimlik kazandırma çabasından kaynaklanan resmi tarihyazımı ortaya çıkar. Cumhuriyetin kuruluşu ile başlayıp Tarih Teziyle kurumsallaşan bu dönem, Osmanlı’dan arındırılmış ve yerine Orta Asya Türklüğünü montajlamış bir tarih yaklaşımına sahne olmuştur. Günümüzde de halen devam etmekte olan üçüncü dönem ise Türk Tarih Tezinin yerini Türk-İslam sentezine dayanan bir tarih anlayışına bıraktığı bir yaklaşım etrafında şekillenmektedir.⁴⁹

3.2. Türkiye Tarihyazımında Ermeniler: Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme

Ulusal bir bilincin oluşturulması, bir “biz” yaratılmasını gerektirir ve tarihin sunduğu bilgi aracılığıyla ötekileştirilen “düşmanlar” güçlü bir “biz” algısı yaratmada

⁴⁷ Bkz. (1) IGGERS, 37

⁴⁸ Bkz. (38) ERSANLI, 45-46

⁴⁹ Christoph K. NEUMANN, “Tarihin Yararı ve Zararı Olarak Türk Kimliği: Bir Akademik Deneme”, 103

önemli rol oynar.⁵⁰ Kolektif ulusal kimliğin yaygınlaştırılması ve süreklileştirilmesi, kurulan tarihsel anlatıların eğitim aracılığıyla yeni kuşaklara aktarılmasını da gerekli kılar. Resmi ulusal tarihin yoğun bir biçimde tezahür ettiği ders kitapları bu bağlamda önemli bir araştırma alanı teşkil eder. Türkiye’deki ulusal tarihyazımının Ermenilere olan yaklaşımını incelemek açısından tarih ders kitaplarında Ermenilerin nasıl ele alındığına bakmak önemlidir.

Türkiye’deki tarih ders kitaplarının içeriği ve tarih eğitimi müfredatı sürekli olarak değişim gösterir. Bu değişimde rol oynayan en önemli faktör, dönemin iktidarlarının kendi ideolojilerini eğitim yoluyla halka aktarma çabasıdır.⁵¹ Bu sebeple Ermenilerin ders kitaplarında nasıl bir çerçevede ele alındığını incelemek, dönemin siyasi koşullarına bakmayı da gerektirir.

3.2.1. Cumhuriyetin Kuruluşunda Tarih Eğitimi

Cumhuriyetin kuruluş yıllarına bakıldığında, II. Meşrutiyet aydınlarınınca da benimsenen “yeni insan-yeni toplum” yaklaşımının sürdürüldüğü gözlemlenebilir. Cumhuriyetin kurucu isimleri için “okul” yeni toplum projesinin gerçekleşmesinde ve genç kuşakların ulusal normları benimsemesinde hayati bir öneme sahiptir.⁵² Dönemin ulusçu eğilimlerine paralel olarak tarih ders kitaplarında ulusal bir bilinç oluşturulması ve “Türklük” gururu yaratılması hedeflenmiştir.⁵³ Bu döneme hâkim olan ulusçuluk ideolojisi, önce tarih ders kitaplarına yansımış; buradan ilhamla bilimsel ve çağdaş kurallara dayanan bir tarihyazımına duyulan ihtiyaç belirginleşerek 1932 ve 1937 Tarih Kongrelerine ve böylece resmi Tarih Tezi’ne hayat vermiştir.⁵⁴ Bu kongreler neticesinde ortaya atılan resmi Tarih Tezi, köklü bir ulusal geçmiş yaratma çabasının yanı sıra Türkleştirme politikasına tabi olan etnik grupların soy/ırk itibarıyla zaten

⁵⁰ Mehmet SARIOĞLU, “İlkokul Tarih Ders Kitaplarında Hıristiyan Toplulukların Algılanma Biçiminde Farklılaşmalar: Meşrutiyet Döneminden Cumhuriyetin İlk Yıllarına”, 41

⁵¹ Mehmet ALKAN, “İmparatorluktan Cumhuriyete Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, 77

⁵² Füsun ÜSTEL, **Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyetten Günümüze Vatandaş Eğitimi**, 127

⁵³ Semih AKTEKİN, “Türkiye’de Tarih Eğitimi”, 28

⁵⁴ Bkz. (38) ERSANLI, 115

Türk olduklarını, fakat zamanla kültürel olarak değişim geçirdiklerinden kökenlerini unuttuklarını kanıtlama çabasını da yansıtır.⁵⁵

Resmi Türk Tarih Tezi ortaya atılmadan önceki tarih ders kitapları, ulusçuluk düşüncesinin izlerini açıkça yansıtır. Geçmişin yeniden şekillendirileceği bir döneme girmeden önce, geçmişin bazı bölümlerinin göz ardı edildiği ve bazı bölümlerinin ise özellikle detaylandırıldığı bir tarihyazımı gerçekleşmiştir. Osmanlı dönemi ilkökul müfredatında tamamen dışarıda tutulmuş, lise müfredatında ise kapsamı oldukça daraltılan bir tarihsel anlatıyla dengeli bir biçimde sunulmuştur.⁵⁶ Bu durum, egemen Cumhuriyet tarihyazımının Osmanlı'ya bakışının ilk filizlerini verdiği ana tekabül eder. Cumhuriyet ve Osmanlı arasındaki “kopuş” teorisi, okullarda okutulan kitaplardan ana akım akademik tarih anlatılarına kadar pek çok eserde ayrıksılıkçı söyleme yaslanan bir dönemleştirme üretir. Buna göre dönemler birbirine bağlanmaz ve Cumhuriyet dönemi özellikle tek başına ele alınır.⁵⁷

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında okutulan tarih ders kitaplarında özellikle gayrimüslimlere yönelik bir ötekileştirme-düşmanlaştırma çabası göze çarpar. Milli Mücadele'nin aktarılışında, yabancı işgal kuvvetlerine içeriden destek sağladığına inanılan Hıristiyanlar, Türk'e ve Türklüğe düşman bellenerik “hainlik” vurgusuyla kitaplardaki yerlerini alır. “Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur” düsturu bu dönemdeki gayrimüslimlere yönelik bakış açısını özetlemektedir.⁵⁸ Milli Mücadele'de Ermenilerin oynadığı rol ise yine “dış mihraklar” söylemi üzerinden, Rusya ile işbirliğine girerek kendilerine ait bir ulus-devlet kurma çabası içinde oldukları argümanına dayandırılır. Böylece Kazım Karabekir'in Doğu Cephesinde Ermenilere karşı verdiği mücadele “onlara iyi bir ders vermesi” ile sonuçlanmıştır.⁵⁹ Bu tarih yorumu, tuhaf bir biçimde 1915 Tehcirinin gerekçesi olarak sunulan “Ermeni

⁵⁵ Soner ÇAĞAPTAY, “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde İrk, Dil ve Etnisite”, 258

⁵⁶ Erdal ASLAN, “Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi: Türk Tarih Tezi Öncesi Dönem (1923-1931)”, 336-340

⁵⁷ Nancy LINDISFARNE, **Elhamdülillah Laikiz: Cinsiyet, İslam ve Türk Cumhuriyetçiliği**, Çev. Selda Somuncuoğlu, 108

⁵⁸ Bkz. (50) SARIOĞLU, 47

⁵⁹ A.g.m. 47-48

Komitacılığını” çağrıştırır. Kemalist liderler, Ermenilere yönelik yaklaşımlarında İttihatçılar ile aynı gerekçeleri öne sürerek ötekileştirmekten vazgeçmemiştir.

3.2.2. Ders Kitaplarında “Ermeni Sorunu”

Ulusal tarihyazımında Ermenileri ilgilendiren en önemli konu, 1915 Ermeni Tehcirine dair anlatılardır. Fatma Müge Göçek, Türk tarihyazımında 1915 ile ilgili üç yaklaşım olduğunu öne sürer. İlk yaklaşım “Osmanlı Arşivleri Anlatısı” olarak adlandırdığı, Türkiye devletince ya da devletin inkâr politikalarına karşı çıkanlarca ortaya konan tarihyazımıdır. Bu grup, Osmanlı Ermenilerine ve 1915’deki Ermeni ölümlerine odaklanan bir çerçevede olayları ele alır. İkinci yaklaşım “Cumhuriyetçi Savunma Anlatısı” ise Türk tarafının “sözde soykırım” iddiasını desteklemek amacıyla yapılan araştırmaları kapsar. Üçüncü ve son yaklaşım, “Post-milliyetçi Eleştirel Anlatı” ise Türk milliyetçiliğinin egemen anlatısına eleştirel bir konumda bulunur. Temel dertleri Türk tarihyazımına bağlı olarak sessizleşen çağdaş Türkiye toplumuna ve dolayısıyla Türkiye’nin etnik kompozisyonuna yöneliktir.⁶⁰

Ermeni Tehcirinin ders kitaplarına girişi, görece yeni bir olaydır; nitekim 1980 öncesi ders kitaplarında tehcirle ilgili herhangi bir anlatıya rastlanmaz.⁶¹ Bu durum, 1980’lere kadar genel olarak Ermenilerin ders kitaplarında çok nadiren yer almış olmasıyla da ilişkilidir. Tarih ders kitapları, sanki Ermenilerin adını telaffuz etmekten bile sakınır gibi görünmektedir.⁶² Bu dönemde Ermenilerin tarih kitaplarındaki biricik konumu, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’yi “parçalamak” isteyen emparyalist güçlerle birlikte, kendi ulusal devletlerini kurma çabası çerçevesinde şekillenmektedir.⁶³

⁶⁰ Fatma Müge GÖÇEK, “Reading Genocide: Turkish Historiography on the Armenian Deportations and Massacres of 1915”, 110-111

⁶¹ Jennifer M. DIXON, “Education and National Narratives: Changing Representations of the Armenian Genocide in History Textbooks in Turkey”, 109

⁶² A.g.m. 110

⁶³ Murat YILDIRIM, **Lise Tarih ve Cumhuriyet Tarihi Ders Kitaplarında Türk-Ermeni İlişkileri (1930-2000)**, 74

1980 sonrası dönemde, Ermeni “sorununun” dünya gündeminde tekrar yükselişe geçmesiyle birlikte Türkiye’nin “sözde soykırım” argümanı da şiddetli bir şekilde tekrar tarih sahnesindeki yerini almıştır.⁶⁴ 1981 tarihli bir tarih ders kitabında, Ermenilerin Türklere yönelik katliam girişimleri ve bu sebeple alınan tehcir kararı şöyle aktarılmaktadır:

“Ermeni sorunu, Birinci Dünya Savaşı’nda büyük boyutlara ulaştı. Bu savaşta, Doğu Anadolu’da Rus kuvvetleri ile çarpışıyorduk. Ruslar işlerini kolaylaştırmak için Doğu Anadolu’daki Ermenileri bir maşa gibi kullandılar. Onlara buldukları bölgelerde bağımsız olacakları düşüncesi aşılınmış, böylelikle Ermeniler Ruslarla birlikte suçsuz, günahsız Türk komşuları üzerine saldırmışlardır. Ermeni komitecileri gözleri dönmüş biçimde pek çok kenti, kasaba ve köyü basmış, çocuk, yaşlı kadın demeden on binlerce Türk’ü öldürmüştür.”⁶⁵

Aynı kitapta tehcir esnasında “doğa olayları ve asayiş koşulları” sebebiyle pek çok Ermeni’nin hayatını kaybettiği söylendikten hemen sonra, adeta bir savunma refleksiyle, Sarıkamış’ta aynı doğa olaylarının binlerce Türk askerinin hayatına mal olduğu hatırlatılmış ve “Ermenilerin göçü sırasında olanlardan Türk milleti kesinlikle sorumlu değildir” diye görüş beyan edilmiştir.⁶⁶ Söz konusu tarih kitabında gözlemlenebilen tehcirin gerekliliği ve Ermenilerin göç esnasında başına gelenlerin Türkiye’ye mal edilemeyeceği bakış açısı, Ermeni sorunu tartışmalarında Türk tarafının ana tezini oluşturur.⁶⁷

1980 döneminde bu minvalde şekillenen Ermeni Tehciri anlatıları, 1990 sonrası dönemde de aynı tonda devam eder. Bu dönemde, önceki dönemlere nazaran ders kitaplarındaki yeri daha sağlamlaşmış ve genişlemiştir. Haliyle tehcirin gerekliliğini savunan argümanlar da güçlendirilmiştir. Bu dönemi öncekilerden ayıran önemli bir değişiklik ise Ermenilerin “Türkleri arkadan bıçakladığı” algısıdır.⁶⁸ Buna göre

⁶⁴ Gwynne DYER, “Turkish ‘Falsifiers’ and ‘Armenian ‘Deceivers’: Historiography and the Armenian Massacres”, 99

⁶⁵ Bkz. (63) YILDIRIM, 75

⁶⁶ A.g.y. 76

⁶⁷ Bkz. (64) DYER, 106

⁶⁸ Bkz. (61) DIXON, 113

Osmanlı'nın millet-i sadıka'sı millet-i hain'e dönüşmüştür. Yine bu dönemde görülen başka bir yaklaşım ise Ermenilerin “dış mihraklarca” oyuna getirildiği ve aslında “iyi” Ermenilerin de bulunduğu yönündeki “dengeleme” çabasıdır:

“XIX. yüzyıl ortalarından XX. yüzyıl başlarına kadar, bazı Avrupa devletlerinin kışkırtmalarıyla bir Ermeni Sorunu'nun varlığına kanan ve aldanan Ermeniler, vatanlarına ve devletlerine ihanet ederek, bütün Ermenileri şüphe ve suçlama altında bırakacak hareketlere girişmişler, bu yüzden de temiz ve iyi niyetli Ermeni vatandaşlarını büyük acılara ve ıstıraplara sürüklemişlerdir. Gerçekte bu bozgunculara, kötü niyetli kişi ve devletlere kapılmayan, kendilerini Türk vatandaşı sayan Ermenilerin sayısı az değildir. Bunlar arasında Türk kültürüne, sanat ve edebiyatına, özellikle tiyatro ve müzik alanında, büyük hizmetleri olan ve önemli çalışmaları bulunanlar da vardır.”⁶⁹

Tarih kitaplarında Ermeni sorunu ile ilgili olarak 2000'lerde ortaya çıkan en önemli değişiklik ise Birleşmiş Milletler'in “soykırım” tanımının ders kitaplarına girişi oldu. Bu tanıma dayandırılarak asıl soykırım girişiminin Ermeniler tarafından Türklere yönelik olarak tezahür ettiği argümanı da kitaplarda yer aldı.⁷⁰

3.2.3. Güncel Ders Kitapları ve “Ermeni Sorunu”nun İşlenişindeki Değişimler

2000'li yıllarda, çokkültürlü bir toplum savunusunun gündeme gelmesiyle birlikte ders kitaplarında tarih anlatılarına yönelik kapsamlı çalışmalar başlatılmıştır. Özellikle Tarih Vakfı'nın bu konuda pek çok çalışması bulunmaktadır. Vakıf, “Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları” ile “Tarih Eğitimi ve Tarihte ‘Öteki’ Sorunu” adlı iki tebliğ ile bu çalışmaları yayınlamıştır.⁷¹ Bu çalışmalar, kabaca, tarih eğitiminin sorunlarını ele alırken aynı zamanda İnsan Hakları ve yurttaşlık çerçevesinde nasıl bir iyileştirme olabileceğini tartışmaktadır. Nitekim, 2008 yılında yürürlüğe giren “Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği” ile birlikte, İnsan Hakları

⁶⁹ Bkz. (63) YILDIRIM, 106

⁷⁰ Bkz. (61) DIXON, 117

⁷¹ <http://www.tarihvakfi.org.tr/cms/index.php/tarih-egitimi-ve-ders-kitaplari>

çerçevesinde ders kitaplarının “cinsiyet, ırk, din, dil, renk, siyasî düşünce, felsefi inanç, mezhep ve benzeri ayrımcılık” içermeyeceği de tasdiklenmiştir.⁷²

Türkiye'nin 4+4+4 eğitim sistemine geçtiği 2012'den bu yana tarih ders kitaplarının bu bağlamda nasıl bir değişim geçirdiğini analiz etmek önemlidir. Bu sebeple 2013-2014 döneminde okutulan lise tarih kitaplarında İnsan Hakları açısından bir inceleme gerçekleştirilmiş ve yönetmeliğe uygunluk araştırılmıştır. Araştırma kapsamında MEB tarafından yayınlanan 9, 10 ve 11. sınıf tarih ders kitapları analiz edilmiştir.

İlk bakışta tespit edilebilen en önemli değişim, artık yekpare bir siyasi tarih anlatısının mevcut olmadığıdır. MEB'in liseler için hazırladığı tarih kitapları, İlk Türk Uygarlıklarından başlayan ve Atatürk Cumhuriyeti'ne dek uzanan bir siyasi tarih anlatısından ibaret değildir. Buna göre 9. sınıf tarih kitabında, Türk devletlerinin siyasi tarihini anlatmaya başlamadan önce tarih biliminin ilgi alanlarını, yöntemini ve tarihyazıcılığı gibi genel bilgiler aktarılmaktadır.⁷³ Ders kitaplarındaki bölümler kronolojik olay akışına göre değil, sosyal bilimlerin çeşitli ilgi alanlarına uygun olarak oluşturulmuştur. 11. sınıf tarih kitabı, Türk tarihinde devlet yapılarını, toplumların özelliklerini ve bu toplumlarda hukuk, ekonomi, eğitim ve sanat gibi sosyal olguların tarihsel gelişimini inceleyecek şekilde ünitelere ayrılmıştır.⁷⁴ Bununla birlikte gayrimüslim gruplara sadece Osmanlı devlet ve toplum yapısı irdelenirken değinilmiş; Cumhuriyet döneminde gayrimüslimlerin sosyal yaşantıdaki konumundan hiç bahsedilmemiştir. Dolayısıyla ilk bakışta olumlu bir gelişme olarak algılanan bu değişim, Türkiye'nin çokkültürlü bir toplumsal barış ortamına ulaşmasına katkı sağlamaktan uzak görünmektedir.

⁷² Mutlu ÖZTÜRK, “Tarih Ders Kitapları ve İnsan Haklarına Dair: Bazı Satırbaşları”, 246

⁷³ Yasemin OKUR, İlhan GENÇ vd., **Ortaöğretim Tarih 9**, 4-36

⁷⁴ Yasemin OKUR, Mehmet AKSOY vd., **Ortaöğretim Tarih 11**, 2-3

Osmanlı devletinin siyasi tarihini aktaran 10. sınıf tarih kitabı, Ermenilere yönelik dilin değişmediğini de gösterir. Hatta kitap, Ermenilerin Türk kültürünü içselleştirdiği öne sürerek “arkadan bıçaklama” algısına yeni bir boyut kazandırır:

“Osmanlı millet sistemi içinde Gregoryen milleti olarak bilinen Ermeniler XIX. yüzyıl başlarında Millet-i Sadıka olarak adlandırılıyordu. Müslüman Türkler ile iç içe yaşadıkları için Türk kültürünün etkisinde kalmışlar Türkçe konuşuyor hatta ayinlerini bile Türkçe yapıyorlardı.”⁷⁵

“Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı” başlıklı bu bölüm, daha önceki yıllarda yazılmış tarih kitaplarına paralel izlekleri içermektedir. Ermeniler yabancı devletlerin kışkırtmaları sonucunda isyan etmiş ve Türkleri “sırtından bıçaklamış”tır; Osmanlı Hükümetinin isyanları bastırma çabalarını da Avrupa’ya “Ermenileri katlediyorlar” olarak duyurmaya çalışmışlardır.⁷⁶

1915 olaylarıyla ilgili olarak ise kitapta ayrı bir bölüm açılmış ve tehcir konusu önceki dönemlerin kitaplarına nazaran daha ayrıntılı incelenmiştir.⁷⁷ Bu bölümde, 2000’lerin ders kitaplarına hâkim olan “soykırımı biz değil, Ermeniler yaptı” argümanına geniş bir şekilde yer verilmektedir. Ayrıca “sözde” soykırım iddialarını çürütmek için başvurulmuş temel argümanlar da ilk defa tarih kitaplarındaki yerini almıştır. Göç esnasında 1,5 milyon Ermeni’nin öldüğü iddialarının asılsız olduğuna, resmi rakamlara göre savaş ve hastalıklar sebebiyle 300 bin Ermeni’nin hayatını kaybettiğine dikkat çekilmektedir.⁷⁸

Kitapta yer alan bu bölüm, sadece 1915 olaylarını incelemekle kalmaz, aynı zamanda o dönemden günümüze Ermeni soykırımı iddialarının nasıl şekillendiğini ve Ermeni diasporasının bu iddialarıyla nasıl bir uluslararası kamuoyu yarattığını da mercek altına alır. Ermeni “terör” örgütü ASALA’nın soykırımı uluslararası düzlemde kabul ettirerek Türkiye’yi bölme çabasında olduğuna ve örgütün işlediği cinayetlere

⁷⁵ Vicdan CAZGIR, İlhan GENÇ vd., **Ortaöğretim Tarih 10**, 187

⁷⁶ A.g.k. 189

⁷⁷ A.g.k. 210-216

⁷⁸ A.g.k. 212-213

dair ayrı bir bölüm yazılmıştır.⁷⁹ Türkiye'nin bu girişimlere sessiz kalmadığına da ayrıca dikkat çekilerek, 24 Nisan'ın "maalesef" pek çok ülkede kabul edildiği belirtilmektedir.⁸⁰

1915 Tehciri, ders kitapları açısından önemli bir turnusol işlevi görmektedir. Nitekim güncel tarih kitaplarında tehcirin işlenişi, 2008'de kabul edilen yönetmeliğin hiçbir şekilde uygulamada olmadığını göstermiştir. Eski tarih kitaplarının benimsediği argümanları, Türk tarafının ortaya attığı yeni argümanlarla destekleyerek geliştirmekten öteye gitmez. Benimsenen dil ise ayrımcılığın halen devam ettiğinin önemli bir göstergesidir.

3.3. "Sessizliğin Sesi": Sözlü Tarih Çalışmalarında Ermeniler

Türkiye'de sözlü tarih çalışmaları, görece yeni bir olgu. 1990'larda ilk örnekleri görülen sözlü tarihçilerin büyük bir kısmını tarih disiplininin olmayan kadınlar oluşturuyor.⁸¹ Sözlü tarih, Türkiye'nin ulusal tarihyazımı tarafından göz ardı edilen ya da çarpıtılan tarihsel olguların, kişisel belleğe dayalı deneyimler aracılığıyla ortaya çıkmasına ya da derinleştirilmesine olanak tanıdığı için önem arz etmektedir. Günümüzde Ermenilerin kolektif hafızalarında yer eden pek çok deneyimle ilgili sözlü tarih çalışmaları yapılmaktadır.

Türkiye'de Ermenilere yönelik sözlü tarih uygulamalarına en çok rastlanan alanlardan biri lisansüstü tez çalışmalarıdır. YÖK'ün dijital tez veritabanında yer alan Ermenilerle ilgili tez çalışmaları arasında, günümüzde Türkiye'de Ermeni olmayı ya da Hrant Dink cinayetinin Ermeniler üzerindeki etkisini araştıran 5 çalışma tespit edilmiştir. Tez çalışmalarının hepsi sözlü tarih tekniğini kullanarak Ermenilerin ortak hafızasında yer eden olaylara, kişilere, mekânlara ve deneyimlere dair tespitlerde bulunma ve Türkiye'de Ermeni olma halinin bir analizini ortaya koyma çabasıdır.

⁷⁹ A.g.k. 214-215

⁸⁰ A.g.k. 216

⁸¹ Leyla NEYZİ, "Oral History and Memory Studies in Turkey", 444

Tez çalışmalarından ikisi, gazeteci Hrant Dink'in 19 Ocak 2007'deki öldürülüşünün Ermeni toplumundaki etkilerini araştırmaktadır. Arzum Kopşa'nın kaleme aldığı *The Assassination of Hrant Dink from the Perspective of Armenian Youth in Turkey: A Time Of Trauma Or Solidarity?* [Türkiye'de Yaşayan Ermeni Gençliğinin Bakış Açısından Hrant Dink Suikasti: Yeni Bir Travma ya da Dayanışma Zamanı?] başlıklı yüksek lisans tezi, Dink suikastının Türkiyeli Ermeni gençlik üzerindeki etkisine odaklanır. Kopşa, İstanbul'da yaşayan yirmi Ermeni gençle gerçekleştirdiği derinlemesine görüşmelerde, suikastın gençlerin zihnindeki Türk imajında ve Ermeni meselesinin çözümüne olan yaklaşımlarında nasıl bir etki bıraktığını incelemektedir.⁸² Nora Tataryan'ın *Armenians Living in Turkey and The Assassination of Hrant Dink: Loss, Mourning and Melancholia* [Türkiyeli Ermeniler ve Hrant Dink'in Ölümü: Yas, Melankoli ve Kayıp] başlıklı yüksek lisans tezi ise Hrant Dink cinayetinin Türkiyeli Ermeniler açısından bir kırılma noktası teşkil ettiğini öne sürer. Tataryan, Türkiye'de Ermeni olarak yaşamının yas, melankoli ve kayıp kavramları çerçevesinde bir analizini yaparken Dink'in öldürülmesinin yarattığı yeni politik atmosferi ve kurumları da mercek altına alır.⁸³

Melissa Bilal'in *The Lost Lullaby and Other Stories About Being an Armenian in Turkey* [Kayıp Ninni ve Türkiye'de Ermeni Olmakla İlgili Diğer Hikayeler] adlı yüksek lisans tez çalışması da kayıp olgusuyla ilgilenmektedir. Ninnilerini, hafızanın aktarımında cinsiyetlendirilmiş bir alan olarak ele alan Bilal, Ermeni ninnilerinin bugüne aktarımındaki bağlamların nasıl değiştiğini inceleyerek Türkiye'de Ermeni olma hissiyatını kayıp ve yersizleştirme kavramları üzerinden tartışmaktadır.⁸⁴

Nayat Muratyan'ın *Türkiyeli Ermenilerde Kolektif Korku: Gündelik Hayatta Korku Altında Varolma Pratikleri* başlıklı yüksek lisans tezi, 1915 Ermeni Tehcirinin yarattığı "seçilmiş travma"nın nesilden nesile aktarılacak Türkiyeli Ermenilerin bugünkü korkularına kaynaklık ettiğini savunmaktadır. Muratyan, gündelik hayat

⁸² Arzum KOPŞA, *The Assassination of Hrant Dink from the Perspective of Armenian Youth in Turkey: A Time Of Trauma Or Solidarity?*, viii

⁸³ Nora TATARYAN, *Armenians Living in Turkey and The Assassination of Hrant Dink: Loss, Mourning and Melancholia*, v

⁸⁴ Melissa BİLAL, *The Lost Lullaby and Other Stories About Being an Armenian in Turkey*, vii

pratiklerinde korkunun nasıl bir etkiye sahip olduğunu analiz edebilmek için Türkiyeli Ermenilerden oluşan bir grupta derinlemesine görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁸⁵

Özgür Atılım Ergüney'in *Günümüzde Türkiye Ermenileri* başlıklı yüksek lisans tezi ise Türkiyeli Ermenilerin bugünkü demografik, kültürel ve sosyal yapısının bütünlüklü bir portresini oluşturmaya çalışmaktadır.⁸⁶ Ergüney'in tezinde, 16 Ermeni'yle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin yanı sıra, Üsküdar'da aynı sokakta oturan üç aile üzerinden gerçekleştirilen bir vaka analizi de yer alıyor. Ergüney, biri Müslüman Türk, diğer ikisi Ermeni olan bu üç ailenin 50 yaş üstü fertleriyle 6-7 Eylül Olayları üzerine yaptığı çalışmayı bir mikrotarih çalışması olarak adlandırmayı tercih etmiş.⁸⁷

Tez çalışmaları dışında, Türkiyeli Ermeniler açısından önemli tarihsel kırılma anlarını teşkil eden dönemlerle ilgili yapılan tarihsel çalışmaların büyük bir kısmı da sözlü tarih yöntemini kullanarak kendi bulgularını derinleştirmeye ve desteklemeye çalışmaktadır.⁸⁸ Türkiye'de çok yaygın olmamakla birlikte, özellikle Amerikan akademik literatüründe 1915 katliamına ilişkin önemli büyüklükte bir sözlü tarih çalışmaları yer almaktadır.

Akademik çalışmaların dışında, Türkiye'de iki Ermeni Sivil Toplum Örgütü de son dönemde yaptıkları sözlü tarih çalışmalarıyla gündeme gelmektedir. Bunlardan ilki olan Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği, 2013 yılının Ekim ayında "*Biz O Konuyu Daha Görmedik: Eğitim Sistemi ve Temsiliyet*" başlıklı sözlü tarih çalışmasını yayınlamıştır. Aynı başlıklı atölye çalışmasına dayanan bu kitap, Türkiye'deki eğitim sisteminde temsil edilmediği düşünülen farklı etnik gruplarla gerçekleştirilen sözlü tarih görüşmelerinden oluşmaktadır. Görüşmecilerin eğitim hayatlarında yaşadıkları deneyimlere ve bu deneyimleri hatırlama biçimlerine odaklanarak, çoğulcu bir eğitim

⁸⁵ Nayat MURATYAN, *Türkiyeli Ermenilerde Kolektif Korku: Gündelik Hayatta Korku Altında Varolma Pratikleri*, ii

⁸⁶ Özgür Atılım ERGÜNEY, *Günümüzde Türkiye Ermenileri*, ii

⁸⁷ A.g.t. 58

⁸⁸ Bkz. (81) NEYZİ, 445

anlayışı için pedagojiler, stratejiler, taktikler geliştirmeyi hedeflemektedir.⁸⁹ Çalışma, doğrudan Ermenilerle ilgili olmamakla birlikte, Ermeni sivil toplumunun tüm azınlık gruplarına yönelik çözüm odaklı bakış açısını yansıttığından önem taşımaktadır.

İkinci Sivil Toplum Örgütü ise, Hrant Dink anısına kurulan Hrant Dink Vakfı'dır. Vakfın 2011 yılında gerçekleştirdiği sözlü tarih atölyesine dayanan çalışma, Türkiyeli Ermenilerin belleğini ortaya çıkarmak, "ötekiler"i nasıl algıladığını keşfetmek ve kısaca Türkiye'de halen yaşamakta olan Ermenilerin "gerçekliğini" ortaya koymak amacını taşıyor. Ferda Balancar yönetimindeki bir grup tarafından gerçekleştirilen 40 görüşmeden sadece 15'i bu kitapta yer alıyor.⁹⁰ Arus Yumul'un kitabın sonsözünde kaleme aldığı şu satırlar, Ermeni bir ailenin tarihini ele alan bu tez çalışmasının ana motivasyon kaynağını da ifade ediyor:

"Bu hikayeler ne kadar bireysel olursa olsun, ne kadar bir topluluğa aitmiş gibi görünürse görünsün, aslında Öteki'ne yönelik, duyulmayı bekleyen hikayeler. Duyulmadığı sürece asıl amaçlarına ulaşamayacak. Zira konuşma edimini söz tek başına tamamlamaz; söylenen duyulmadan, hep eksik kalmaya mahkûmdur. Zira alımlayıcısı olmayan sözler bir süre ortalıkta gezinir, ama varlığını güçlü bir şekilde duyuramaz, toplumsal belleğe güçlü bir şekilde dokunamaz."⁹¹

⁸⁹ Murat GÖZOĞLU (ed.), **Biz O Konuyu Daha Görmedik: Eğitim Sistemi ve Temsiliyet**

⁹⁰ Ferda BALANCAR (der.), **Sessizliğin Sesi: Türkiyeli Ermeniler Konuşuyor**, 3

⁹¹ A.g.k. 157

4. TÜRKİYE’DE BİR ERMENİ AİLE: PAPAZYANLAR

Mikrotarih çalışması kapsamında, Ermeni Papazyan ailesiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve ailenin tarihine, deneyimlerine, hatıralarına, görüşlerine ve tutumlarına yönelik analizler yapılmıştır. Aile ile ilgili olarak ilk söylenmesi gereken, gerçek adlarının “Papazyan” olmadığıdır. Aile fertlerinin isimleri de talepleri doğrultusunda değiştirilmiştir. Bir mikrotarih çalışmasının, başka araştırmacılara söz konusu aile tarihini analiz etme fırsatı verebilmek açısından, gerçek isimleri kullanması önemli bir ihtiyaçtır. Bununla birlikte, kendini tehlikede hisseden ve güven duygusu oluşmadıkça ne belleğinden, ne de yüreğinden geçenleri dile dökemeyecek olan kişilerle yapılan çalışmalarda, gerekli güven ortamının sağlanabilmesi için kişilerin gizliliğinin korunması gerekli olabilmektedir. Bu bağlamda, kaleme alınan mikrotarih çalışmasında takma isimlerin kullanılıyor olması araştırmanın sınırını belirlemekle birlikte araştırma öznelerinin belleklerine kazınan travmanın ve korkunun da habercisi niteliğindedir. Böylece, çalışmanın sınırlayıcısı olan korku, aynı zamanda içeriği şekillendiren temel dinamiklerin de göstergesi haline gelmiştir. Yine de, mikrotarihsel perspektife yaklaşabilmek adına, ailenin kökenleriyle ilgili açıklamalarda karışıklıkları önlemek ya da yanlış bilgi vermekten kaçınmak amacıyla, aileyle akrabalığı olan bir soyadı tercih edilmiştir.

Papazyan ailesinin üç nesli, dede Bedros, baba Vartan ve torun Talin, mikrotarih çalışmasının akışını teşkil etmektedir. Vartan ve kızı Talin, halen hayatta olduklarından, kendileriyle yapılan görüşmelerde araştırmanın derinleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Fakat Bedros, çalışmanın başlangıcından çok önce terk-i diyar eylediğinden, kendisiyle ilgili kısımlarda iki kaynaktan faydalanıldı. İlki, bizzat kendisinin kaleme aldığı ve oğlu Vartan tarafından Türkçeye çevrilen, 1915 ile ilgili tanıklığını kaleme aldığı hatıratıdır. İkincisi ise oğlunun ve torununun belleğine kazınan hatıralardır. Bu durum, yapılan araştırmanın bir başka sınırını teşkil etmektedir.

Aile fertleri ile daha yakından tanışmadan önce, ailenin hikâyesinin nasıl başladığına ve geliştiğine kısaca değinelim.

4.1. Papazyan Ailesinin Kısa Tarihi

Papazyan ailesi, 11. yüzyılda Ani'den Erzincan'a göç etmiş bir Ermeni topluluğuna mensup. Ermeniler, 11. yüzyıla kadar yurtları olan Doğu Anadolu'dan, yüzyılın sonlarına doğru Selçuklu İmparatorluğunun bölgeye hâkim olmasıyla birlikte göç etmek durumunda kalmışlar.⁹² Bedros'un aile ağacı çalışmasından anlaşıldığı kadarıyla, aile bu göçle birlikte Erzincan'ın Küçük Armıdan köyüne gelerek yerleşmiş. Bu tarihten itibaren, 1915 tehciriyle zorla yerlerinden edilene kadar, Papazyanlar Armıdan'da yaşar.

4.1.1. Ailenin Kökleri: Bedros Papazyan'ın Aile Ağacı Çalışması

Bedros Papazyan, İstanbul'a geldikten yedi sene sonra, 1926'da ailesiyle ilgili bildiklerini toparlayarak bir aile ağacı oluşturmuş. Aile ağacı, tahminen 16. veya 17. yüzyılda Kalust ile başlayıp 20. yüzyılda Bedros'un çocuklarına kadar devam eder. Bedros, 1926'da hazırladığı aile ağacına kızı henüz o tarihte doğmamış olduğundan sadece 1924'te doğan oğlu Vartan'ın ismini yazmış. Vartan'ın eşi Mannik'in ailesi de Kalust'un soyundan gelirmiş, dolayısıyla Vartan ve eşi uzaktan, kendi deyimleriyle “*çooook uzaktan*” akraba sayılmış. Bu durum, Türkiye'de 1914 öncesi Ermeni köy hayatında yaşanan evliliklerin ortak bir niteliğine de tekabül ediyor. Ermeniliğin devamı için aynı veya birbirine yakın köylerde yaşayan akrabalar arası evlilikler oldukça yaygınmış. Her ne kadar kilise yedinci göbekten daha yakın evlilikleri yasaklasa da,⁹³ Vartan dar bir çevrede ve zor koşullarda yaşayan Ermeni köylülerinin hepsinin bir şekilde birbiriyle akraba olduğunu belirtiyor.

⁹² Günay Göksu ÖZDOĞAN, Fusun ÜSTEL vd. **Türkiye'de Ermeniler: Cemaat, Birey, Yurttaş**. 43-44

⁹³ Mary KILBOURNE MATOSSIAN, Susie HOOGOSIAN VILLA, **Anlatılar ve Fotoğraflarla 1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı**, Çev. Altuğ Yılmaz, 105

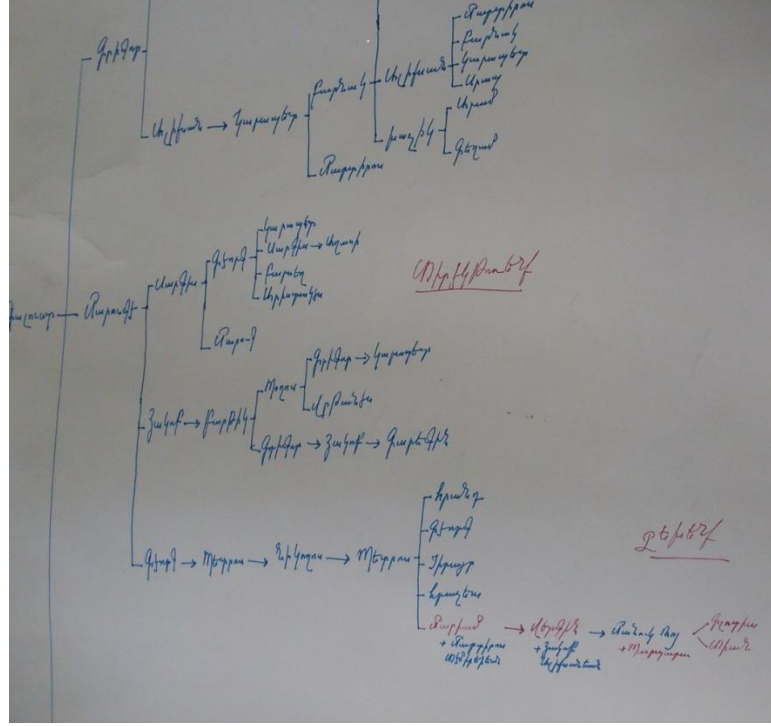
Resim 4.1. Bedros Papazyan'ın 1926'da hazırladığı aile ağacı

Kalust'un soyu dört Ermeni aileye yayılır: Acemyanlar, Aliksanyanlar, Hayranyanlar ve Papazyanlar. Papazyanlar, Türkiye yurttaşı olan ünlü iktisatçı Daron Acemoğlu⁹⁴ ile de akrabadır. Bedros'un eşi Marta Acemyan'ı himayesine alan Acemyan Efendi, Daron Acemoğlu'nun dedesinin babasıdır. Talin Papazyan, Vartan'ın kızı, Daron Acemoğlu'nun kuzeni olduğunu belirtiyor.

Vartan, babasının hazırladığı aile ağacını değerli bir hazine gibi saklamış, günümüze kadar korumayı başarmış. Tıpkı dallarında taşıdığı ağırlığı kalın gövdesiyle dengeleyen ağaçlar gibi yılların sebep olduğu yıpranmayı özenli bir korumayla atlatan bu çalışma, Vartan tarafından temize çekilmiş ve geliştirilmiş. Vartan, kendi ve eşi Mannik'in büyükbabalarından başlayarak kendi torunlarına kadar uzanan bir Türkçe ek yapmış babasının aile ağacı çalışmasına.

⁹⁴ Soyadı kanunuyla birlikte Ermenilere özgü –yan eki soyadlarından büyük ölçüde kaldırılmış ve soyadları Türkleştirilmiştir. Bu dönemde kimi Ermeniler değişime direnerek soyadını korumayı başarmış olsa da, değişen soyadları nedeniyle ailelerin izini sürmek de zorlaşmıştır. Papazyan ailesi, Bedros'un ısrarcı tavrı sayesinde soyadını korumayı başarmıştır.

“Onun [babamın] amacı, Papazyan ailesi çok geniş bir sülale, şimdi kimse kalmadı. Yeryüzünde kim var, [onu görmek istedi]. Hatta ben doğduğumda çok sevindi, Papazyan adı yürüyecek diye. Ama bilmiyordu ki benim iki kızım var. Soyadı yürümüyor, orada bitti. Bana diyordu ki, oğlan yapmadın, bizim soyadı nasıl yürüyecek? Ben de, yürüyüp de ne olacak baba, diyordum.”

Resim 4.2. Vartan Papazyan'ın temize çektiği aile ağacı

Bedros'un aile ağacı çalışması, her şeyden önce, kendi belleğini koruma ve aktarma çabasının tezahürü olarak düşünülebilir. Tanık olduğu ve hatta bizzat yaşadığı yıkım, yok edilmeye çalışılan bir bellek ile birleştiğinde Bedros'un buna karşı koymak için gösterdiği tavır belleğini aktarabileceği araçlar üretmek olmuş gibidir. Aile ağacının yanı sıra, 1915 ile ilgili deneyimini kaleme aldığı hatıratı da bu belleğin bir parçasıdır. Hatıratında kaleme aldığı anılar, Bedros'un böyle bir çalışmaya yüklediği anlamı da açığa çıkarır. Doğup büyüdüğü, ait olduğu köyünden zor kullanılarak uzaklaştırılmış, tüm tanıdıkları ya sürülmüş ya da katledilmiş biri olarak Bedros, kendi belleğini ve geçmişini korumak için elinden geleni yapar.

4.1.2. Varolmayan Memleket: Armıdan Köyü

Papazyan ailesinin memleketi olan Armıdan, Bedros'un hatıratında, Erzurum (Garin) Vilayeti, Erzincan Mutasarrıflığı, Kuruçay Kazasına bağlı bir köy olarak geçer. Köyün adının anlamı ve kaynağı belirsizdir. Sevan Nişanyan, Türkçe "armut" kelimesinden türemediğini, eski adının "Armanata" olduğunu ve yöredeki en eski Ermeni yerleşimlerinden biri olarak geçtiğini öne sürer.⁹⁵ Büyük (Medz) ve Küçük (Pokr) Armıdan olmak üzere bir dereyle ayrılan, Çırgorust dağlarının karşısındaki ovaya yayılmış iki küçük yerleşim bulunmaktadır. Günümüzde Erzincan'ın İliç ilçesine bağlı Büyük Armutlu ve Küçük Armutlu köyü haline gelmiş ve Ermenilerin yaşadığına dair izler neredeyse tamamen silinmiştir.⁹⁶

Resim 4.3. 2007 yılında Küçük Armutlu köyü

Ünlü Ermeni taşra öykü yazarı Hagop Mıntzuri de Küçük Armıdan köyündendir. Bir dönem Bedros Papazyan'ın Fransızca öğretmenliğini yapan Mıntzuri, yazdığı hikâyelerde Armıdanlı Ermenilerin hallerini kaleme alır. Onun yazdıklarından anladığımız kadarıyla Armıdanlı Ermeniler, Ermeni tehciri öncesinde, toprağı ekip biçerek, kendi yağlarında kavrularak sakin ve huzurlu bir hayat geçiriyorlardı.

⁹⁵ Zakarya MİLDANOĞLU, "Erzincan'da Ermenilerden kalan çok şey var"

⁹⁶ Mildanoğlu, Ermenilerden geriye sadece Haygazyan okulunun kaldığını söylüyor. Bkz. a.g.y.

Çevredeki Türk ve Kürt köyleriyle de iyi anlaşmaktadırlar. Mintzuri'nin *Armıdan: Fırat'ın Öte Yanı* isimli öykü kitabında yer alan “*Bu Adam Ermeni Değil*” hikâyesi, Osmanlı döneminde etnik gruplar arasındaki ilişkiye dair önemli bir örnek teşkil eder. Buna göre yolculuk esnasında olumsuz koşullar nedeniyle bir Ermeni köyüne sığınan bir Türk, kendisini yadırgamamaları ve geri çevirmemeleri için Ermeni olduğunu söyler. O kadar inandırıcı bir şekilde Ermenice konuşur ve dinî gerekleri usturuflu bir şekilde yerine getirir ki ahali ona inanır ve evini açar. Bir gece, evinde kaldığı karı kocanın konuşmasına kulak misafiri olur; kadın eşine “*Bu adam Ermeni değil!*” diye fısıldar. Eşi cevap verir: “*Haydi oradan! Sen onun yarısı kadar Ermeni olabilir misin?*”⁹⁷

Mintzuri'nin hikâyesi, köylerde yaşayan farklı etnik grupların birbirlerini ne kadar yakından tanıdıklarına ve birlikte yaşamak için belli kültürel kodlar inşa ettiklerine işaret eder. Vartan da, babasının anlattıklarından yola çıkarak köydeki uyum ortamı ve devlet ile kurulan ilişki üzerine şunları aktarıyor:

“Çevrede başka köyler de var, Kürt köyleri, Alevi köyleri... Asırlarca uyum içinde yaşamışlar ki okulları olmuş, kiliseleri olmuş. Yoksa olmasına imkân yok. Devlet senede bir-iki [defa], hayvan başına bir para almış bunlardan. Onun dışında devletle de hiçbir sürtünmeleri falan yok. Devlet bunlara ne bir şey götürüyor, ne bir şey alıyor... O parayı verebilmek için, ya İstanbul'a çalışmaya gidilirdi ya da rakı yapıp satılırdı. Yaptıkları rakı da iyi kalite olduğu için Giresun'dan gelen Rumlar Ermeni köylerini dolaşıp rakıları alırlar ve kervanla Giresun'a, Giresun'dan da vapurla İstanbul'a [taşırırlardı]. İstanbul'da şişelenip satılırmış. Köyün eline para oradan geçiyor, o parayla vergi veriliyor, şeker alınıyor.”

Bununla birlikte gerek Mintzuri'nin hikâyelerinde, gerek Bedros Papazyan'ın hatıratında ve anılarında dem vurulan bu uyum ortamı, herkesin paylaştığı bir bakış açısını yansıtmaz; zira 1930'larda Erzincan Valisi olarak görev yapan Ali Kemalî Armıdanlıları tüm kötülüklerin kaynağı olarak anmaktadır:

⁹⁷ Hagop MINTZURİ, *Armıdan: Fırat'ın Öte Yanı*, Çev. Silva Kuyumcuyan, 55-61

“Ermeni nüfusunun, Erzincan vilayeti dâhilinde, en ziyade mütekâsif [yoğunlaşmış] olduğu yer Armudanlar nahiyesiydi. Armudanlar, Kuruçay kazasına tabi ve ‘milletlerin halâskârı [kurtarıcısı] unvaniyle’ habasetler [kötülükler] ika eden Ermeni eşkıya çetelerinin ekseriya tahassun ettikleri [sığındıkları] Divriği kazasına merbut Pingân köyüne yakın idi. Mektep ve kilisenin tesiriyle Türkleri düşman telâkki eden ihtilâlcılar, Armudanları faaliyetleri için çok müsait bir zemin addetmişlerdi.”⁹⁸

Kemalî'nin yazdıkları ve Erzincan'a bakış açısı, Cumhuriyet dönemi ile İttihat ve Terakki dönemi arasında Ermenilere yaklaşım açısından bir süreklilik olduğunu gösterir niteliktedir. Zira “Ermeni Meselesi” başlıklı bu bölümün sonunda, Ermenilerin Türkleri katletmek için yaptıkları girişimleri sayıp döktükten sonra, “*Ermenilerin, tedibe ne dereceye kadar müstahik olduklarını göstermeğe kâfidir.*” diye not düşer.⁹⁹

Ali Kemalî'nin bakış açısıyla tüm kötülüklerin kaynağı olan bu yerleşim, Bedros için ise “dünyanın en güzel yeri”dir. Sadece bu farklılık bile, anaakım tarihyazımında görünmez kılınan ya da manipüle edilen kimi unsurların, mikrotarihsel bir çalışmayla derinlerine inildiğinde bambaşka bir perspektif kazandığını kanıtlamaya yeter.

Bedros Papazyan, hatıratına Armıdan'ı tanıtarak başlar. Onun aktardığına göre Küçük Armıdan, 75 haneli bir Ermeni köyüdür. Evlerin tamamı 2-3 katlıdır; taş ve tuğladan yapılmıştır, ahşap kullanılmaz. Küçük Armıdan'ın ünlü Meryem Ana kilisesi, çevredeki en zengin kilisedir, öyle ki her yerden Ermeniler burayı ziyarete gelir.¹⁰⁰ Köydeki Mesropyan okulunun eğitim seviyesinin çevredeki Ermeni, Türk ve Kürt okullarından daha iyi olmasıyla övünür.

Bedros'un anlatısında da “kendi yağında kavrulma” vurgusu gözlemlenebilir. Köyde üretilen mahsul köyün ihtiyaçlarını karşılamaya yetmektedir. Bu durum, Ermeni köylerinin ortak bir özelliğine tekabül eder. Köyler, büyük ölçüde kendi

⁹⁸ Ali KEMALÎ, *Erzincan: Tarihi, Coğrafi, İçtimai, Etnoğrafi, İdari, İhsai tetkikat tecrübesi*, 110.

⁹⁹ A.g.k. 116

¹⁰⁰ Bugün kilisenin sadece yıkıntıları kalmış. Bkz. (95) MİLDANOĞLU

kendine yeten, ihtiyaç duyduğu bazı ürünleri de takas yoluyla elde eden birimlerdir.¹⁰¹ Köyde fakir ve muhtaç yoktur, eşi ölen dul kadına ve çocuklarına bakmak tüm köyün sorumluluğudur. Bereketli topraklarda buğday ve arpa ekilir. Her türlü sebze, bakliyat yetişir. Üzüm fazlası çevredeki Türk köylerine satılır, böylece vergi ödenir. Bedros'un aktardığına göre, zenginliği sebebiyle köye "küçük Mısır" da denir.

Derenin öbür tarafında yer alan Büyük Armıdan köyü 550 haneli, 30 kadar da Türk aile vardır. Bedros Papazyan burası hakkında çok bir şey yazmamış olsa da memleket hasreti içinde oğluna anlattıklarından köyler arasında bir çekişme olduğu düşünülebilir. Vartan Papazyan, kendisiyle yapılan görüşmede babasından Küçük Armıdanlıların Büyük Armıdanlılara tepeden baktığını öğrenişini anlatır. Yine Vartan'ın aktardığına göre babası memleketinden Erzincan diye bahsetmez, hep Armıdan olarak hitap eder. Bu durum, aidiyet duygusunun köyle sınırlı olduğuna dair bir ipucu olarak alınabilir.

Vartan, babasının anlattıklarından yola çıkarak, dönemin koşullarında başka köylere nazaran köyün çok daha ileri durumda olduğunu tespit ediyor. Buna göre gerek kültürel yaşantısı, gerek teknolojik gelişmişlik açısından Armıdan köyü, döneminin oldukça ilerisindedir:

"Mesela o zaman, babamın anlattığına göre, köyün zengin ailesi, Arkanyanlar, İstanbul'da mülkleri var falan. Köyle de ilişkilerini kesmemişler. Fransa'dan demir borular getirtmişler köye. Fransa'dan ısmarlamışlar İstanbul'a, İstanbul'dan vapurla Giresun'a, oradan da katırlarla köye. Köye yakın bir su varmış dağda. Köyün ortasına çeşme yaptırmış, o zamandan bu su getirilmiş. Köyün bol suyu vardı, diyor [babam]. Böyle bir medeniyet hareketi de var."

1909'da, annesi 14, babası 20 yaşlarındayken köydeki tiyatrodaki aynı piyeste rol almışlar, Türkçe bir tiyatro gösterisi sergilemişler. Dönemin Kuruçay Kaymakamı da piyesi izlemeye gelenler arasındaymış, onları tebrik etmiş. Bu anekdotla birlikte Vartan, daha o dönemde bu kadar "modern" bir köy yaşantısı sürdürülmekteyken,

¹⁰¹ Bkz. (93) KILBOURNE MATOSSIAN - HOOGOSIAN VILLA, 63

günümüzde artık köyde bir okul bile olmadığını belirtiyor. İttihat ve Terakki ile başlayan, Atatürk döneminde de devam eden “Batılılaşma” dalgasının gayrimüslim köylerinde çok daha önceden zaten başlamış olduğunun altını çizerek, bu köylerin halklarına yapılan müdahalenin Anadolu’yu yıllarca geriye götürdüğü yorumunda bulunuyor. Vartan’ın bu yorumunu, Türkiye modernleşmesini konu alan çalışmalarda yakalamak oldukça zordur. Nitekim bu çalışmalar Türkiye’yi homojen bir kitle olarak ele alıp, azınlıkların modernleşmesini kapsam dışında bıraktığından bu noktayı es geçmiş olurlar.

Köyün Ermenilerden arındırılması ve yeni sakinleriyle eskileri arasında herhangi bir bağ bulunmaması sonucu, Papazyan ailesinin fertleri Ermeni tehirci ile Armıdan’dan sürüldükten sonra memleketlerine bir daha hiç geri dönmemiş. Vartan, babasının ölmeden önce son bir kez Armıdan’ı görmek istediğini, fakat kendisinin bu isteği yerine getiremediğini belirtiyor:

“[Babamı köye götürmedim, çünkü] bir kere sükûtu hayale uğrayacak. Oradakiler tedirgin oluyorlar bir Ermeni gelince. Evini geri almak için mi geldi, dava mı açacak, evinde para mı var saklı, onu mu arıyor. Bir de nerede kalınacak, otel motel nerede, neyle gideceksin... O zaman cep telefonu yok, kredi kartı yok. Yanına para alacaksın, gideceksin. Orada her şey olabilir, diye düşünüyordum. Bilmiyorum, belki şimdi olsa giderdim. Ama o zaman, 30 sene evvel, Anadolu’ya değil de burada Gebze’ye bile zor gidiyorduk...”

Babasının vefatının ardından, koşulları elverdiğinde dahi Vartan Papazyan memleketini görme arzusu duymamış. Talin Papazyan ise, babasının aksine, dedesinin doğduğu, büyük bir aşkla bahsettiği Armıdan’ı hep görmek istemiş. Talin, dedesinin en sevdiği lafını “Bizim Armıdan gibisi dünya üzerinde yok.” olarak belirtiyor. Çocukken dedesinin anlata anlata bitiremediği köy anılarıyla dalga geçtiğini, fakat yetişkinliğinde dedesinin topraklarına dair bir merak edindiğini söylüyor. Onu Armıdan’a gitmekten alıkoyan ise yaşamaktan korktuğu hayalkırıklığı olmuş. Dedesinin insanlarından geriye hiçbir şey kalmadığını, düzensiz yapılaşmanın ve betonarme binaların köyü sardığını öğrendiğinde gitmekten vazgeçmiş.

4.1.3. Bilet İstanbul'a Kesilir: Papazyan Ailesinin İstanbul Günlükleri

Tehcirin ardından, Bedros Papazyan, 1919'da İstanbul'a gelir. Burada kendisiyle aynı köyden Acemyan efendinin fırınına çırak olarak girer. Çalışkanlığıyla Acemyan efendinin gözüne giren Bedros, kısa sürede tezgâhtarlığa terfi eder ve Acemyan efendinin akrabası olan Marta Acemyan ile evlenir. Bir süre sonra fırıncılığı iyice kavrayan Bedros ile eşi, Laleli'de Ethem Efendi isimli Rizeli bir fırıncının işletmesine ortak olurlar. Ethem Efendi'den fırını satın alan Papazyan ailesi, fırının üst katına yaptıkları evde 1956 yılına kadar yaşarlar.

Resim 4.4. 1936'da Papazyan ailesi, (oturanlar soldan sağa) Bedros, Vartan, Marta, (önde) Seta, (arkada) fırının Hemşinli ustası Kasım

Papazyanlar'ın Laleli'deki fırını, adını ünlü helva üreticisi Koska'ya vermiş olan Koska semtinde yer alır. Fırında çalışan francala ustaları Hemşinlidir. Vartan'ın aktardığına göre francala ustaları, ki onlara "hamurkâr" denirmiş, yaptıkları ekmeğin sırrını kimseyle paylaşmamış, babadan oğula aktardıkları bu geleneği kendilerine

saklarlarmış. Romanya'dan çuvallarla getirttikleri, ıhlamura benzeyen bir çiçek mayasıyla bir hamur hazırlarlar, piştiğinde tüm kokusu çevreye yayılan, mis gibi bir ekmek hazırlarlarmış. Vartan, babasının fırınında üretilen francalanın çok meşhur olduğunu, dönemin İstanbul'undaki en lüks lokantaların kendilerinden francala almaya geldiğini belirtiyor.

Fırınla ilgili en önemli hususlardan biri, bu francala ekmeklerini yapan Hemşinli ustalardır. Hemşinliler, Osmanlı'nın erken dönemlerinde Ermenistan'dan göç ederek bu bölgeye yerleşen ve sonradan Müslümanlığı kabul eden bir Ermeni topluluğu olarak kabul edilir. Dinlerini değiştirmiş olmakla birlikte Hemşinliler dillerini ve kültürel miraslarını, geleneklerini korumuşlardır.¹⁰² Vartan, bu görüşü destekleyen bir anekdot paylaşıyor:

“Hiç unutmam, 12-13 yaşlarındayım, Ermeni okuluna gidiyorum. Bizim fırında tavanda ahşap kalaslar var, ağırlık taşıyan. Baba, buna ne derlerdi Ermenice, [diye sorardım]. Babam derdi ki, oğlum sor oradaki Hemşinli işçiye. Usta onlar keran, derdi [Hemşinli]. Bak, derdi [babam], o biliyor, sen okula gidiyorsun bilmiyorsun.”

Fırın, 1956'da yürürlüğe giren 6830 sayılı İstimlak Kanunu dolayısıyla ellerinden alınır. Bu kanun, Demokrat Parti döneminin sahne olduğu büyük kentsel dönüşümlerin ve imar projelerinin hazırlayıcısıdır. Laleli'deki fırının olduğu tüm cadde boydan boya yıkılmış ve yerine Koska Caddesi yapılmıştır. Vartan, bu durumu haber alışlarını şöyle aktarıyor:

“İşte Tıp Balosuna gidiyoruz, akşam nişanımı alıp gittim. Sonra, nişanım o gece bizde kalacak, eve geç saatte geldik, geldik ki annem oturmuş ağlıyor. Şaşırdım, ‘ne oldu anne, geç kaldık diye mi’ filan. ‘Yok, yok’ dedi, ‘siz gittikten sonra dedi polisler geldi, dediler ki bu binayı’ – fırın üstünde de biz oturuyoruz – ‘binayı boşaltın, burası yıkılacak üç gün içinde.’ ‘Mama bir yanlışlık var, yanlış, sen git yat hele yarın olsun babam gider öğrenir’ filan dedik. Sonra ertesi gün işte babam gitti, Fahrettin Kerim

¹⁰² Levon HAÇIKYAN, **Hemşin Gizemi: Hamşen Ermenileri Tarihinden Sayfalar**, Çev. Bağdik Avedisyan, 40

Gökay belediye reisliği zamanıydı. ‘Evet, Menderes’in emriyle o cadde yukarıdan aşağıya yıkılacak.’”

Fırının yıkılmasıyla hem evsiz, hem de işsiz kalan Papazyanlar, bir süre Gedikpaşa’daki akrabalarına sığınır. Bedros ailenin geçimini sağlamak için Kurtuluş’taki bir Karadeniz fırınında çalışmaya başlar. Eşi Marta ise kendilerini bu hale düşüren Menderes’e beddua eder. Vartan, Menderes idam edildikten sonra annesinin çok pişman olduğunu, “keşke beddua etmeseydim” dediğini anlatıyor. 60 İhtilalinin ardından açılan İstimlak Davasında, istimlak bedellerinin ödenmemesi ve öncesinde tebligat süresinin verilmemesi sebepleriyle Menderes hüküm giymiş ve Anayasayı ihlal gerekçesiyle idama mahkûm edilmiştir.¹⁰³ Vartan, bu davayı takip ettiğini ve duruşmalara tanık olmak için bir-iki defa Yassıda’ya gittiğini belirtiyor. Bedros ise yitip giden birikiminin ağırlığından olsa gerek, ne davaya ne de istimlak parasına ilgi göstermiş.

İhtilalden sonra küçük miktarlarda ve üç-dört senede ödenen istimlak parası, ne fırının bedelini, ne de Papazyanlar’ın yıllardır verdiği emeği karşılamaya yeter. Bütün birikimlerinin bir anda ellerinden alınmasına rağmen aile güçlü durmayı başarır. Vartan, o tarihlerde Çapa Tıp Fakültesini bitirmiş bir doktor olarak babasına destek olur. Gedikpaşa’da yaşadıkları dönemde ilk muayenehanesini burada açar. Gedikpaşa, Papazyan ailesinin birlikte yaşadığı son semttir.

Bedros ve eşi Marta, Erenköy tarafında dört katlı bir bina yaptırarak buraya yerleşirler. Vartan ve kızkardeşi Seta, evlenip onların yanından ayrılmıştır. Vartan ve ailesi, bir süre Harbiye’de, yeni muayenehanesinin karşısında kaldıktan sonra Vartan’ın eşi Mannik’in ailesine ait olan Yeşilköy’de, şu anda yaşadıkları eve taşınmışlardır. Seta ise eşinin vefatının ardından babasının yanına, Erenköy’e taşınır ve onların vefatının ardından burada ikamet etmeye devam eder. Torunlar ise sadece İstanbul’un değil, dünyanın dört bir yanına dağılmış durumdadır.

¹⁰³ Emine GÜRSOY NASKALİ, *İstimlak Davası*, 23

4.2. Papazyan Ailesinde Üç Nesil: Dede, Baba ve Torun

Papazyan ailesinin 20. yüzyıldaki hikâyesini ele alan mikrotarih çalışması, aile fertlerinden üç nesil üzerine odaklanmaktadır: Dede Bedros, baba Vartan ve torun Talin. Bu üç kuşak, ailenin hikâyesini tamamlamak ve aile fertlerinin görüş ayrılıklarını tanımlamak amacıyla tercih edilmiştir. Vartan ve Talin ile ayrı ayrı ve birlikte görüşmeler yapılmış; kendileri, aileleri, deneyimleri, görüşleri ve tartışmaları ışığında mikrotarih çalışması şekillendirilmiştir. Bu aşamada söz konusu çalışmayı netleştirebilmek adına, aile fertleriyle ilgili detaylı bilgiler verilmektedir.

4.2.1. Dede: Bedros Papazyan (1898-1991)

Bedros Papazyan, 1898’de Armıdan’da doğar ve Ermeni tehcirine kadar burada yaşar. Çocukluğu ve gençlik yılları hakkında maalesef hatıratında anlattıkları ve Vartan’ın babasından dinledikleri ile sınırlı bir bilgi edinebiliyoruz. Buna göre daha önce bahsedilen köy hayatı, Bedros’un çocukluğuna ve gençliğine hâkim olan ortamı tanımlar.

Resim 4.5. Bedros Papazyan

Papazyanlar, 1915 öncesinde kalabalık bir aile olarak yaşarlar, 15 kişiden oluşan ailede anne, baba, biri kız beş kardeş, dede, dedenin ikinci eşi, bu eşin üç çocuğu, aileye ismini veren dedenin kardeşi, bu kardeşin eşi ve çocukları ile birlikte yaşarlar. Geniş aile yaşantısı, 1915 öncesi Anadolu'daki Ermeni köylerinde sık rastlanan bir durumdur; kendilerini güvende hissetmeyen Ermeniler kalabalık birimler halinde yaşamayı tercih eder.¹⁰⁴ Vartan da babasının Dersim Kürtlerinden korkulduğunu, çünkü Kürtlerin köye girmeseler de ovada otlayan sürüleri kaçırdığını, hatta kimi zaman gelinlik çağına gelen kızları da kaçırdıklarını anlattığını hatırlıyor. Kaçırma olaylarının yaygınlığı, Ermeni köylerinde genç kızların çok erken yaşta evlendirilmesine de sebebiyet veren bir korku üretmiştir.¹⁰⁵ Dağlık bölgelerde yer alan Ermeni köylerinde yaşam, sadece bölgenin barındırdığı sosyal gerilimlerden ötürü değil, coğrafi sebeplerden dolayı da zorludur. Bedros, hatıratında dedesini erken yaşta kaybettiklerini, babasının da hemen akabinde, 1911'de henüz 34 yaşındayken uçurumdan düşerek öldüğünü belirtir. Talin, büyük-büyükbabasının bu talihsiz ölümüyle ilgili olarak 11 Haziran 2002'de babasına yazdığı mektupta şu notu düşer: *"(...) onun, daha sonra yaşanacak ve tüm ailesini, köyünü ilgilendiren, o daha büyük trajediye tanık olmadığını düşününce aslında şanslıymış diye düşündüm."*

Ailenin sorumluluğunu üstlenen iki önemli figürün, dedenin ve babanın vefat etmesi ve diğer büyüklerin, dedenin kardeşi ve amcaoğlunun ailenin sorumluluğunu üstlenmekte gösterdiği özensizlik, Bedros'u genç yaşta kendi ailesine bakmak durumunda bırakır. 13 yaşında okuldan ayrılarak tarlada çalışmaya başlayan Bedros, bunun kendisine çok acı verdiğini aktarıyor. Bununla birlikte sık sık özlemle bahsettiği bu köy yaşantısı, Bedros'un hayatının görece mutlu bir bölümünü oluşturur.

Ermeni tehcirinde büyük acılara tanıklık eden, pek çok kez ölümle burun buruna gelip her defasında bir şekilde kurtulmayı başaran, nihayet 1919'da İstanbul'a gelmeyi başaran Bedros, burada Acemyan efendinin fırınında çalışır, 1921'de Marta Acemyan ile evlenir, 1924'te oğlu Vartan ve 1931'de kızı Seta doğar. Bedros'un eşi Marta da

¹⁰⁴ Bkz. (93) KILBOURNE MATOSSIAN - HOOGOSIAN VILLA, 33

¹⁰⁵ A.g.k. 105

Armdanlıdır, fakat Talin'in aktardığına göre babaannesi Armdan'dayken dedesine pek yüz vermemektedir. Köyün varlıklı ailesi Acemyanlar'dan olan Marta, 1915 faciası yaşanmamış olsa Bedros'la evlenmeyeceğini söylemiştir; zira köyün koşullarında ikisi çok farklı statülere sahiptir. Fakat İstanbul'da kesişen yolları, onları bu dünyadan göçüp gidene kadar birlikte yaşadıkları bir hayata sürükler.

Resim 4.6. Vartan ve Seta, 1934 civarı

Bedros, İstanbul'a geldikten üç sene sonra 1922'de, tehcir esnasında hayatta kalma mücadelesini fırında eline geçen eski bir muhasebe defterine yazıp dökmüş. Hatıratını verdiği oğlu Vartan Papazyan, başta 30 sene defterin içinde yazanlara hiç bakmamış, babasından dinlemiş olup biteni. Babasının ölümünün ardından (1991) hatıratı okumuş ve Türkçeye çevirmiş. Kendi notlarını ve kızı Talin Papazyan'ın hatıratı okuduktan sonra kaleme aldığı bir mektubu da çevirinin sonuna eklemiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Vartan'ın notlarının ve Talin'in kaleme aldığı mektubun tam metni için bkz. Ek: 3 ve Ek: 4

Bedros'un aile içindeki konumunu belirleyen, tam da bu hatıratta yer alan anıları olduğu söylenebilir. Gerek oğlu Vartan, gerekse torunu Talin, ondan müthiş bir hürmetle ve gururla söz ediyorlar. Göğüs gerdiği bütün zorluklara ve yaşadığı onca acıya rağmen hayata tutunma başarısı göstermiş böyle bir figürün, tüm aileyi zorluklara karşı dirençli ve başı dik hale getiren, birleştirici bir etkisi olmuş. Dürüstlüğü, samimiyeti, geçmişine ve Ermeniliğine gösterdiği bağlılık, ondan geriye kalan en önemli hatıra olmuş ailesine. Vartan, babasıyla ilgili düşüncelerini şöyle aktarıyor:

“Babam, bir kere yani tanıdığım, herkesin babası şey görünür ama, en dürüst insandı. Yani son derece dürüst ve doğru konuşan bir adamdı, dürüst ve sözlerine güvenilir, inanılırdı, muhiti de onu sever, sayardı. Çalışkandı, burada şeyden [katliamdan] kurtulup da, oradan müsaade çıkmış, artık gidebilirsin dedikleri zaman, İstanbul'a geldiğinde 'cebimde on lira vardı, ayağымda da çarık vardı' falan diyor.”

Bedros'un ailedeki bu imtiyazlı konumu, ailenin dinle olan ilişkisinde de etkisini göstermiş. Hatıratında da vurguladığı üzere, Bedros, kendisinin bizzat tanık olduğu fakat “Allah'ın kör ve sağır” bir halde onları “zalimlerin eline terk ettiği” onca katliamdan sonra Allah'a olan inancını kaybeder, ateist bir yaşam tarzı benimser. Talin, dedesinden dinlediği bir anekdotu şöyle anlatıyor:

“Büyükbabam çocukluğымda bana derdi ki, ben ateistim. Ben dinsizim. [...] Neden? O yaştaki bir adam için bu çok rastlanacak bir şey değil tabii. Neden büyükbaba? İşte bu köylerini bastıkları zaman, bir şekilde geri geliyor. [...] Kiliseye giriyor. Kiliseye girdiği zaman işte çocuk yıkanan yer var. Vaftiz edilen bir yer var. Tuvalet olarak kullan[ıl]dığını [görüyor] [...] Ahır olarak ve tuvalet olarak kullanıldığını görüyor kilisenin. 16 yaşında falan o zaman. Diyor ki, bizim bu kadar kutsal saydığımız, Allah'ın evi gördüğümüz yeri, Allah kendi evini koruyamıyorsa beni ne koruyacak, diyor. Allah diye bir şey yoktur, diyor.”

Talin, kendisinin ve ailesinin dinden uzak oluşunu, dedesinin bu özelliğine bağlıyor. Bedros, her ne kadar ailesini dinî vecizelerden uzaklaştırırsa da, Ermeni kültürüne ve diline hep yakınlaştırmaya çalışmış. Daha önce de bahsettiğimiz

Bedros'un Papazyan soyunu devam ettirme isteği, bu bağlamda kendi kültürünü, dilini, geçmişini yaşatma isteğiyle örtüşür.

Geçmişine ve toprağına olan bağlılığı, özellikle yaşlılığında diline vurmuş, Bedros sürekli Armıdan'dan, tehirden, katliamdan söz eder hale gelmiş. Hayatının büyük bir kısmını, hatıratı saymazsak, bu konularda konuşmadan, sessiz kalarak geçiren Bedros, yaşlılığında her önüne gelene anlatmaya başlamış. Bu durum ailede bir tedirginlik de yaratmış; Bedros'a nazaran daha suskun olmayı tercih eden diğer aile fertleri, başlarına bir olay gelmesinden korkmuş. Yine de Papazyanlar, ailelerinin en yaşlı ferdine hürmetlerini sürdürmüş ve 1991'deki vefatına kadar onunla yakından ilgilenmişler.

4.2.2. Baba: Vartan Papazyan (1924 – ...)

Öğrenim Hayatı ve Doktorluğu

Bedros'un oğlu Vartan, anne-babası henüz Laleli'deki fırında çalışırken, 1924'te dünyaya gelir. Çocukluğu, 1956'da istimlak edilen Koska'daki fırının üstündeki evlerinde geçer. İlkokulu Kumkapı'daki, artık var olmayan, Ermeni Protestan İlkokulu'nda okur. Ermenice eğitim görür, İngilizce öğrenir. Vartan, ilkokula gittiği dönemde hafta tatilinin Cuma günü olduğunu, Ermeni okullarının ise Pazar günü de tatil yaptığını belirterek, Cumartesi günleri yarım gün ders işlediklerini aktarıyor. Bu durum, 27 Mayıs 1935 tarih ve 2739 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki Kanun ile ortadan kalktığında ve hafta tatili Cumadan Pazara alındığında Vartan son sınıfa geçmiştir. 1936'da buradan mezun olduktan sonra Pangaltı Mihitaryan Ermeni Lisesi'ne girer ve buradan da 1942'de mezun olur. Pangaltı'ndaki lisede yabancı dil olarak Fransızca verildiğini, Kumkapı'daki ilkokulda öğrendiği İngilizceden sonra bu lisanı öğrenmekte zorlandığını hatırlıyor.

Kendilerinin Gregoryan olmasına rağmen gittiği iki Ermeni okulunun da Gregoryan olmadığını vurgulayan Vartan, Protestan okullarının Amerikalı

Protestanlar tarafından desteklendikleri için o dönemde eğitimde öne çıktıklarını, bu sebeple tercih ettiklerini belirtiyor. Dinî konularda esnek bir tutum benimseyen Papazyan ailesi için bu durum elbette bir sorun yaratmamış; keza Vartan da Pangaltı'ndaki lisede dini hiçbir şeyin öne çıkmadığını aktarıyor.

Vartan, Ermeni okullarla ilgili yadırgadığı tek şeyin, okullarda bulunan “Türk Yar-Direktör” olduğunu aktarıyor. 1937’de Maarif Vekâleti tarafından ilkokullarda Müdür Yardımcısı, liselerde ise Müdür Başyardımcısı olarak görev yapacak Türk kökenli memurların atanmasını öngören bu uygulama, 1949’da kaldırılmış ve fakat 1962’de tekrar yürürlüğe girmiştir. Buna göre Maarif Vekâletince atanan Türk kökenli müdür yardımcıları, okulların müfredatını, mali ve idari işlemlerini denetleme yetkisine sahiptir.¹⁰⁷ Vartan, bu uygulamayı, Ermenilere duyulan güvensizliğe ve Ermenileri gözetleme yoluyla denetim altında tutma çabasına bağlıyor:

“Mesela okullarımızda bütün müdürler falan, hepsi Türk vatandaşı iken onlara güvenmeyip okullara Türk yar-direktör [konuluyor]. Bizim lisede müdürümüz vardı, çok ciddi bir adamdı. Ama ondan korkmazdık. Yar-direktör her şeye kulak kabartırdı. [...] Yar-direktör gelince hepimiz susardık falan. Yani bir Nazi subayı gibiydi okulda. Yani böyle bir yar-direktörü devlet gerekli görmüş. Ermeni okulunu biz böyle başıboş bırakamayız, oraya bir de Türk koymamız lazım.”

Talin, hala aynı uygulamanın devam ettiğini belirterek, bir zamanlar oğlunun okuduğu İtalyan Lisesinde Nida isimli bir kadının Türk direktör olarak atandığını, fakat kadının Süryani olduğu ortaya çıktığında görevden alındığını aktarıyor. Vartan, bunun üzerine sormadan edemiyor: “*Hani hepimiz Türk'tük?*”

Pangaltı lisesinden mezuniyetinin ardından 1942’de İstanbul Tıp Fakültesi’ne giren Vartan, çocukluğundan beri doktor olmak istediğini belirtiyor:

“Çocukluğumdan beri [istiyordum Tıp okumak]. 5 yaşındayken sorarlardı, ne olacaksın, [diye]. Doktor olacağım derdim. O zaman zaten başka da meslek bilinmezdi, çoğu insan doktor olacağım, mühendis olacağım,

¹⁰⁷ Bkz. (93) ÖZDOĞAN, ÜSTEL vd., 196

derdi. Hukukçu olacağım, diyen de vardı ama daha azdı, hukukçuluk daha kolaydı, dört seneydi. Öbürleri altı seneydi. Okumaya çok hevesli olmayan da, hukukçu olacağım, derdi. Başka da meslek bilmezdik, üniversitede.”

1942’de Pertevniyal Lisesi’nde girdiği olgunluk imtihanını kazanarak İstanbul Tıp Fakültesi’ne giren Vartan, böylece çocukluk hayalini de gerçekleştirir. 1948’de Tıp Fakültesini bitirdikten sonra 65 yıllık doktorluk hayatına ilk adımını atmış olur. Vartan Papazyan, Türkiye tıp literatürüne önemli katkılarda bulunmuş, kitapları pek çok baskı yapmış ünlü bir doktordur. Bütün başarılarına rağmen, Vartan en fazla Doçentliğe kadar yükselebilir. Vartan, profesörlük kadrosuna başvurusunun nasıl geri çevrildiğini şöyle anlatıyor:

“[...] o zamanlar yani sene 66, bu Kıbrıs mıbrıs olayları var [...] hani ben Çapa’da o zaman doçentim, eylemsiz doçentim yani kadrosuz [...]. Orada [Kıbrıs’ta] bizim Türkleri doktor bile yapmıyorken, biz burada onları profesör mü yapacağız, diyen arkadaşlarımız oldu profesörler içerisinden. Üç-dört oyla kaybettik. Bunun kavgasını da yapmadık.”

Profesör kadrosuna alınmayışı, Vartan için oldukça sarsıcı bir deneyim olmuş. Öyle ki eşi Mannik’in söylediğine göre bu dönemde ülkeyi terk etmeyi bile düşünmüşler. Vartan, kendisine yapılan haksızlığı Ermeniliğiyle doğrudan ilişkili olarak görüyor: *“Bugün ben profesör olamıyorum ama, bütün Türkiye’de bir tek savcı olan, yargıç olan, yüzbaşı olan bir tek Ermeni yok ki.”* Pek çok arkadaşının kendisini desteklediğini ve hakkının yendiğini düşündüklerini söyleyen Vartan, artık bu konuyu çok dert etmediğini belirtiyor.

Kadroya alınmayışının ardından Çapa’dan ayrılarak Kazlıçeşme’deki Surp Pırgiç Ermeni Hastanesinde çalışmaya başlamış. Buradan emekli olduğunda da sekiz sene hastanenin yönetim kurulunda çalışmaya devam etmiş. Ayrıca Harbiye’de açtığı muayenehanesinde doktorluk hayatını sürdürmüştü. 2012 yılında bu muayenehaneyi de kapatan Vartan, artık sadece kendisine bizzat ulaşan hastaları kabul ediyor. Uzun doktorluk hayatının kendisine sağlıklı bir hayat bahsettiğini söylemek mümkün; zira Vartan halen araba kullanmaktan, seyahate çıkmaktan büyük keyif alıyor.

Aile Hayatı

Resim 4.7. Vartan ve Mannik'in evlenişi, 1958

Vartan, 1958'de evlendiği eşi Mannik'in ailesi ile uzaktan akraba olduklarını, ailecek görüştüklerini belirtiyor. Mannik ve ailesi, tehcirden çok önce Armıdan'dan İstanbul'a göç etmiş, 1900'lerin ilk yıllarında gelip Yeşilköy'e yerleşmişler. şu anda yaşadıkları caddede küçük bir dükkânları varmiş, Varlık Vergisi döneminde, ekonomik durumları iyi olmadığında, elden çıkarmak zorunda kalmışlar. şu anda oturdukları eve, Mannik 2 yaşındayken taşınmışlar, iki sokak ötedeki bir evde doğmuş. Mannik, Vartan ile evlendikten sonra Yeşilköy'den ayrılrsa da, 1974'de tekrar Yeşilköy'e döndüklerini anlatıyor. Çocukluğundaki Yeşilköy'ün sıradan bir köy gibi olduğunu hatırlıyor. Ermeni'si de varmiş, Rum'u da. Herkes Rumca bilirmiş. Mannik, o zamanlar Yeşilköy'ün daha modern olduğunu söylüyor: *"Yüz yıl önce biz burada şortla gezerdik."*

Vartan, mahcup bir şekilde, Mannik ile evliliklerinin öyle büyük bir aşkla değil, mantıkla kurulduğunu söylese de, kızları Talin annesinin güzelliğinin altını çizerek evlenmeden önce flört ettiklerini eklemeyi ihmal etmiyor. Talin, anne-babasının 50. evlilik yıl dönümü şerefine Resim 4.7'deki fotoğrafın basılı olduğu bir yastık hazırlatmış ve elli yıllık birlikteliklerini içtenlikle kutlayan bir mani yazmış.

Vartan ve Mannik'in kızları, Hilda 1959'da, Talin ise 1965'te doğar. Talin, çocukluğundan kalan hatıralarında ailesinin daha anaerkil ve demokratik bir tablo arz ettiğini savunuyor:

“[...] benim hem anne, hem baba tarafında gördüğüm anaerkil aileler olması. Annelerin daha söz sahibi olduğu aileler olması. Ben bu farklılığı görmüştüm çocukluğumda da, bizim ailede de. Değil mi babacığım? [gülüşmeler] Babam hep “akıllı adam hanımköylü olan adam” derdi. Dolayısıyla bunla da ben gurur duydum. Çünkü diğer arkadaşlarımın ailelerinde, çok iyi aileler olmasına rağmen, o farkı gördüm. Onlarda hep baba ne derse o olurdu. Bizde daha eşitlikçi bir ortam vardı; demokrasi vardı evlerimizde. Babam gerçi kendisinin dört oy hakkı olduğunu iddia ederdi [gülüyor] ama oylama yapılırdı.”

Talin, çocukluğunda hem annesinin, hem de babasının çalıştığını, dolayısıyla evde kendi başlarının çaresine bakmakla yükümlü olduklarını belirtiyor. Bu durum, her iki kızın da erken yaşlarda kendi ayakları üstünde durabilmeyi öğrenmesini sağlamış. Babasının okumaya ve dünyada olup biteni öğrenmeye meraklı olduğunu, her şeyi babalarından öğrendiklerini söyleyerek, Türkiye'de gündemde olmayan pek çok sorunun bilincine vararak yetiştiklerini ekliyor. Talin, babasını sürekli kitap yığınlarının arasında, çalışırken hatırlıyor. Vartan'ın bu tavrı, özellikle Talin'in toplumsal meselelere fazlasıyla duyarlı hale gelmesine önayak olmuş.

1940 Nüfus Sayımında Sayım Görevlisi Oluşu

Vartan, henüz lise talebesi olduğu 1940 sayımında nüfus sayım memuru olarak görev yaptığını belirtiyor:

“1940 nüfus sayımında, ben onuncu sınıftaydım, sayım memuru yaptılar bizi. O zaman mahalleleri dolaşacak çok insan yok. Okul talebelerinden yararlandılar. Biz iki arkadaş, aynı sınıftan, Şişli’de bir mahalle verdiler. 1940 sayımında sabahtan akşama ev ev gezdik. [...]Kapıyı çalıyorduk, bizi buyur ediyorlardı, oturtuyorlardı. İkram istiyorlardı, ikram almayın diye bizi tembih etmişlerdi. Bir şey yemeyin, içmeyin. Görevinizi yapın ve çıkın. [...] O sayım sonucunda, gayet iyi hatırlıyorum, İstanbul’un tüm nüfusu 890.000 idi. 350.000’i gayrimüslim, 110.000 Ermeni, 130.000 Rum, 70.000 kadar Yahudi, geri kalan 30.000 de Bulgar, Makedon falan. Yani 1940’da İstanbul nüfusu 1 milyon bile değil ve onun üçte biri gayrimüslim [...]

Yine de Vartan, nüfus sayımlarında 1985 yılına kadar devam eden anadil sorusuna referansla açıklanan etnik nüfusun ne derece doğru tespit edildiğine şüpheyle yaklaşıyor. Kendisinin deneyimine göre, kişiler hangi dili konuştuklarını açıkça ifade etmekten çekinmiyor; fakat sayım memurları Türkçe dışındaki lisanları anadil olarak kabul etmeye istekli değil. Kendilerini kaydetmeye gelen sayım memurunun anadil ve yabancı dil olarak Ermenice’yi kabul etmediğini aktarıyor. Bu durum, Cumhuriyetin ilk yıllarına egemen olan nüfus paradigmasının 1940’larda sürdüğünün bir göstergesi olarak alınabilir. Buna göre 1927 nüfus sayımı, Türkiye’nin bir “Türk” memleketi olduğunu kanıtlama çabası olarak değerlendirilir. Bu nüfus sayımıyla birlikte “Türk vatanının her yerinde ne kadar Türk bulunduğu kati olarak” anlaşılacaktır.¹⁰⁸

4.2.3. Torun: Talin Papazyan (1965 – ...)

Öğrenim Hayatı ve Arkadaş Çevresi

Talin Papazyan, Vartan ve Mannik’in ikinci kızı olarak 1965’de, Harbiye’de dünyaya gelir. İlköğretime Pangaltı Mihiteryan Ermeni lisesinde başlar; Vartan’ın döneminden bu zamana, lisenin ilkokul ve anaokulu bölümleri de açılmıştır. Fakat, ailesinin 1974’de Yeşilköy’e taşınmasıyla birlikte Yeşilköy Ermeni İlkokulunda öğrenimini sürdürür. Buradan mezun olduktan sonra, Dame de Sion lisesinde okur. Dame de Sion, Harbiye’de bulunan bir Fransız Lisesidir; Talin babası gibi bir Ermeni

¹⁰⁸ Fuat DÜNDAR, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, 36.

Lisesine gitmek yerine Fransız lisesinde eğitimini sürdürmeyi tercih etmiştir. Liseyi bitirdikten sonra Boğaziçi Üniversitesi'nde İşletme öğrenimi gören Talin, üniversite mezuniyetinden sonra da Fransız Bankası'nda çalışmaya başlar.

Resim 4.8. Hilda, Bedros ve Talin, 1967

Talin, kendi hesabına, Ermeni okullarında öğrenim görmüş olmayı önemli buluyor; çünkü onun çocukluğunda Ermeni okullarının güçlü olduğunu ve üniversiteye yerleştirme açısından Türk okullarından daha başarılı olduklarını belirtiyor. Bununla birlikte aldığı Ermenice eğitimin kendisine çok bir fayda sağlamadığı tespitini de yapıyor; *“İneğin dört midesinin Ermenice isimlerini ezberlerdik”* diyor ve ekliyor *“her şey Ermenice veriliyor, bu da bizi geride bırakıyor.”* Nitekim bu bakış açısı, kendi çocuklarını Ermeni okullarına göndermemesine sebep olmuş.

Öğrenim hayatı boyunca herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmadığını özellikle belirtme ihtiyacı duyuyor. ASALA zamanında, Dame de Sion'da okurken, gazete manşetlerinde geçen “Köpek Ermeniler” lafından nasıl etkilendiğini, fakat arkadaşlarının desteğiyle bu travmayı nasıl aştığını anlatıyor:

“ASALA zamanında, Dame de Sion’da daha yeni başlamıştım, ikinci sınıfta mıydım neydin. Hiç unutmuyorum. Milliyet alıyorduk o zaman. Geldim, böyle şeyin üstünde, gözümün önünde, on bir yaşındayım, köpek Ermeniler, diye kocaman [manşet]. Dondum kaldım. On bir yaşındasın. Yani çok büyük bir travma. ASALA birini öldürmüş, ama köpek Ermeniler diye yazıyor orada, ASALA falan diye değil, terörist değil. O tabii çocuk olarak seni çok etkiliyor. Ondan sonra ben kendimi çok ezik hissettim. Okula gittim, arkadaşlarımla oynamamaya başladım. Sonra dediler ki, ya gelsene Talin, ya dedim belki siz benimle oynamak istemezsiniz. Niye, işte Ermeniler hakkında şeyler çıkıyor ya, ASALA birilerini öldürüyor ya, falan. Ya, dediler, saçmalama, gel buraya, ne saçma sapan şeyler söylüyorsun. Hiç unutmuyorum, içim çok rahatlamıştı. Şimdi komik gibi geliyor ama insan çocuk aklıyla, şimdi beni sevmeyecekler, gibi düşünüyor.”

Arkadaşlarının desteğinin onu hep ayakta tuttuğunu söyleyen Talin, hemen hemen tüm arkadaşlarının “Müslüman Türk” olduğunu vurguluyor. Onun için önemli olanın etnik kimlikten ziyade kafa yapısının uyuşması olduğunu belirtiyor. Ayrıca Ermeni okulundan tanıdığı tüm arkadaşlarının artık yurtdışında yaşadığını, dolayısıyla pek fazla Ermeni arkadaşı da kalmadığını ekliyor.

Evlilik ve Annelik

Talin, eşi Garbis ile evlenişinde, tıpkı babasında olduğu gibi, mahcup bir şekilde, aşktan değil mantıktan doğan bir durum söz konusu olduğunu belirtiyor. Papazyan ailesinin tüm fertleri, yaptıkları evliliklerde Ermeni cemaatinden biriyle evlenmek durumunda olduklarının ve kısıtlı bir çevrede çok fazla seçenekleri olmadığını altını çiziyor. Talin, eşiyle tanışmasını kısaca şöyle anlatıyor:

“Benim liseden sınıf arkadaşım Zeynep’in abisinin arkadaşıydı, Garbis. [Zeynep’in] annesi Meral Teyze de, çok sağ olsun, hep demiş ki “bunlar ikisini biraraya getirelim. Bunlar bir avuç insan, birbirlerini nasıl bulacaklar, Ermeni bulacaklar?” [...] Bizim zamanımızda aklımızdan geçmezdi böyle bir şey, [bir Müslümanla evlenmek] öyle bir ihtimalin olduğunu bile düşünmedim ben. Ama ailem çok modern kafalı, rahat olduğu için eminim ki böyle birine aşık olsam onlar kabul ederdi.”

Talin, her ne kadar bir Müslüman'la evlenmek istemesi halinde ailesinin onu destekleyeceğini düşünmüş olsa da, annesi Mannik, Garbis'le ilk tanışmalarında Bedros'un oldukça tedirgin olduğunu dile getiriyor. Talin'in eşi Garbis'in ailesi evde Türkçe konuşma alışkanlığı geliştirdiğinden Garbis Türkçe konuşur ve çok fazla Ermenice bilmez. Bedros, "damat" ilk kez eve geldiğinde tesadüfen Yeşilköy'dedir ve adı Garbis olsa da sürekli Türkçe konuşan bu oğlanın gerçekten Ermeni olduğundan kuşku duyar. Yavaşça Mannik'e yaklaşıp sorar: *"Bu bey kimdir? Ermeni midir, Türk müdür?"* Mannik, Bedros'un bu sorusunu, torunlarının Ermeni olmayan biriyle evlenmesinden korkmasına yorar. Aile üyeleri Bedros'u rahatlatmaya çalışsa da Bedros'un bir türlü bu işe akli yatmaz. Garbis, bunun üzerine büyük-kayınpederinin gönlünü kazanmak için Ermenice öğrenmeye karar verir.

1988'de, Talin'in Fransız Bankası'nda çalışmaya başladığı sene evlenirler. 1993'de kızı, 1995'de oğlu dünyaya gelir. Talin, bir süre çalışan anne olmaya dirense de, oğlunun doğumunun ardından bankadan ayrılarak kendisini bir süre çocuklarına adar. Eşinin Türkçe konuşma alışkanlığı sebebiyle kendisinin de evde Türkçe konuşmaya başladığını anlatan Talin, çocuklarına Ermenice öğretememiş olmaktan esef duyar. Yine de çocuklarıyla kurduğu ilişkiden ve bir anne olarak kendi annesinin onları yetiştirdiği gibi çocuklarını yetiştirmiş olmaktan gururludur.

"Genel olarak rahat bir anne oldum. Çünkü benim annem de rahat bir anneydi. Üşüdü, düştü, kalktı falan değildi. Ben de gördüğüm gibi [yaptım]. [...] Yetiştirirken benim için en önemli kriter dürüst olmalarıydı. Çünkü büyükbabamdan, babamdan hep bunu gördüm. Dürüst olmalı. Kendim de hep dürüst olmaya çalışan biriyim. Yalan konuşmamaya özen gösteririm. Hani çocuklarında pembe yalanları olur şimdi ona bir şey demiyorum da genel olarak daha dürüst davranmalarına önem verdim. [...] Ama hiçbir zaman bana bağımlı olmalarını istemedim. Hayat ne getirir belli olmaz, bir gün yanlarında ben olmayabilirim, sürekli annemle babayla bir şeyleri olsun istemedim. Sevgi göstereyim, evet ama onun dışındaki hayatlarında hep kendileri kendi ayakları üstünde dursun. Kendi hayatları olsun. Mümkün oldukça bunlara dikkat ettim."

Talin, ablası gibi Londra'ya taşınmayı düşünmediğinden, hep çocuklarının da kendisi gibi hayatlarını Türkiye'de geçireceklerini hayal etmiş. Üniversite için bile

olsa yurtdışına gitmelerini istememiş. Fakat 2007’de Hrant Dink’in öldürülmesinin ardından, Türkiye’ye dair umutlarının bir anda karardığını aktarıyor. Bu olaydan sonra çocuklarının bir ayağının yurtdışında olmasının en iyisi olacağına karar vermiş. Nitekim iki çocuğu da Londra’da, teyzelerinin yanında üniversite öğrenimlerini sürdürüyorlar.

İş Hayatı

Bir işletme mezunu olarak Talin, asıl yapmak istediği mesleğin reklamcılık olduğunu belirtiyor. Fakat mezun olduğu dönemde bankacılık çok revaçta olduğundan bu sektöre yönelmiş. Fransız Bankasının diğer bankalara nazaran daha rahat çalışma koşulları olduğundan, orada çalışmaktan keyif aldığından bahsediyor. Fakat oğlu doğduktan sonra bankadan ayrılmış, bir sene evde geçirmiş. Evde oturmayı pek sevmeyen biri olduğundan, bir sene sonra tekrar işe dönerek bu sefer tekstil sektöründe beş sene çalışmış. Sonra da eşi Garbis’in ayakkabı fabrikasında finans-muhasebe işleriyle ilgilenmeye başlamış. Fabrika, belirlenemeyen bir sebeple 2004’te gece yarısı yanıp kül olduktan sonra buradaki işi de bırakmış. Fabrikanın yanmasına o dönemde üzülseler de, sonrasında “başımıza gelen en güzel şey” diye düşünmeye başlamış. Bütün vakitlerini fabrikada, çalışarak geçirmek durumunda olduklarını belirtiyor ve yangın sebebiyle işin büyümeden kendi kendini fes etmiş olmasını sevinerek karşılıyor.

İş hayatını bu noktada sonlandırdıktan sonra, sekiz sene Anne Çocuk Eğitim Vakfı’nda (AÇEV) gönüllü öğretmenlik yapmış. İlk dört senenin sonunda, master eğitici olmasını teklif etmişler ve Talin de kabul etmiş. Kadın, okuma yazma ve destek biriminde çalışan Talin, pek çok kadına okuma yazma öğretmiş. Ayrıca şehir dışına çıkarak açılan kurslara danışmanlık yapmış, gönüllü öğretmen yetiştirmiş. 2012’de AÇEV’den oğlunun üniversite sınavına hazırlanışına destek olmak için ayrılmış. Henüz geri dönmeyi düşünmüyor.

Göktürk'te Yaşam

Talin, Garbis ve çocukları, 2002 yılında Göktürk'teki Mesa Kemerburgaz evlerine taşınırlar. 1990'larda sakin bir köy yerleşimi olan Göktürk, 2000'lere geldiğinde dev konut projeleriyle üst-orta sınıfa mensup, çocuklu ailelere hitap eden bir semt halini almıştır. Bu bölgede yaşayanlar, genellikle benzer sosyo-kültürel yaşantılar sürdüren, çocuklarını aynı okullara gönderen, aile yapıları birbirine benzeyen kişilerdir.¹⁰⁹ Bu noktada Talin ve ailesinin burada yaşamayı tercih etmesi ilginçtir. Fakat Talin, burada oturma tercihini kendisine benzer insanlarla birlikte yaşama isteğine değil; basitçe daha sakin bir semtte yaşamak olarak açıklıyor:

“Sakin bir yer istedim. Akatlardaydık, Akatlar yoğunlaştı, trafik fazlaştı. O zaman orada [Göktürk'te] inekler otliyordu. Füsün diye çok yakın bir arkadaşım vardı, o buldu orayı. Gittik, beğendik, sonra tabii daire aldık projeden. Ama sonra orası da betonlaştı. Ama yine de nispeten çok trafiği falan yok. Komşularla sürekli sabah kahvesi, akşam çayı... Onlarda sürekli bir [etkinlik] var, ben de ne zaman uygun olursam gidiyorum tabii.”

Göktürk, elbette Ermenilerin çoğunlukta olduğu bir yerleşim değil, keza Talin'in oturduğu bölgede hiç Ermeni tanıdığı yok. Fakat Talin zaten özellikle Ermenilerle birlikte yaşamak gibi bir ihtiyaç duymadığını belirtiyor; onun için önemli olan kafasının uyduğu insanlarla çevrili bir ortamda olabilmek.

---

¹⁰⁹ Biray KOLLUĞOLU – Ayfer BARTU CANDAN, “Emerging Spaces of Neoliberalism: A Gated Town and a Public Housing Project in Istanbul”, 29

5. TÜRKLEŞTİRME POLİTİKALARININ YANSIMALARI: ANILAR VE TANIKLIKLAR

Mikrotarih çalışmasının bu bölümünde, ailenin tarihi ile Türkiyeli Ermeniler açısından önem arz eden belli başlı olayların kesişiminde ortaya çıkan vakalar incelenecektir. Bu bağlamda, 1915 Tehciri, Türkçe konuşma zorunluluğu, Varlık Vergisi, 1941 seferberliği, 6-7 Eylül Olayları gibi Türkiyeli Ermenilerin kolektif belleğinde yer eden acı deneyimlerin aile üzerindeki etkisi ele alınacaktır.

5.1. 1915 Tehciri

5.1.1. Tehcirin Tarihsel Arkapları

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başları, Avrupa'daki birçok devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti açısından da önemli dönüşümlerin yaşandığı bir döneme tekabül ediyordu. Wilson prensiplerinde belirtilen “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” meselesi, belli bir etnik nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerin o etnik gruba ait olduğu görüşünü beraberinde getirmişti. Balkan Savaşları sonrası topraklarının ve nüfusunun büyük kısmını kaybeden İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) yönetimindeki Osmanlı Devleti, elinde kalan topraklarını muhafaza etmek kaygısıyla Anadolu'da nüfus düzenlemelerine girişmişti.¹¹⁰ İTC'nin büyük çoğunluğunu oluşturan Jön Türkler, sadece toprakları muhafaza etmekle yetinme gayesinde değildiler; zira Avrupa okullarında tahsil görmüş, Balkanlar'da doğup Avrupa kültürüne aşinalık kazanmış bu insanlar, bir ulus inşası sürecinde toprak kadar önemli bir bileşenin de farkındaydı: Homojen, aynı dini ve dili paylaşan bir nüfus...

Homojen bir nüfus yaratma ve Anadolu'da Türk nüfusunun egemenliğini ilan etme çabası iki uygulamayı gündeme getirdi: Birincisi, Anadolu topraklarındaki

¹¹⁰Taner AKÇAM, “Acı Olan Utanç Duygusunun Yokluğu”, 99

gayrimüslim nüfusun tehcir ya da mübadele aracılığıyla elimine edilmesi; ikincisi ise Balkanlardaki Türk nüfusunun (muhacirler) belli bir düzen içinde iskân edilerek Anadolu'da Türk kökenli nüfusun çoğunluk haline getirilmesi.¹¹¹ Osmanlı'dan miras kalan din merkezli toplumsal tahayyül, ilk etapta Müslüman olmayan kesimin tehcir uygulamalarına tabi olmasına yol açtı. Ermeni tehcirinden hemen önce, Ege bölgesindeki Rumların tehcir edilmesi için uygulamalar başlatılmıştı. Rumların tehciri esnasında da Ermeni tehcirinde olduğu gibi katliamların söz konusu olması üzerine Yunanistan devreye girerek bir nüfus mübadelesine girilmesini teklif etti. Böylece bir felaketin eşiğinden dönülürken, Ermeni tehcirinin de “provası” yapılmış oluyordu.¹¹²

Ermeni tehciri açısından belirleyici olan ve Ermenileri Osmanlı'daki diğer gayrimüslim gruplardan ayıran en önemli iki özellik şöyle belirtilebilir: Birincisi, Osmanlı toprakları içerisinde Ermenilerin yaşadığı bölge “Ermenistan” olarak anılıyordu. Dolayısıyla Balkanlardaki etnik gruplardan farklı olarak, Ermenilerin kendilerine ait bir devleti olmadığından, mübadele politikasının izlenmesi söz konusu değildi. İkincisi, Ermeniler dışında çoğu gayrimüslim grubun, özellikle Hıristiyanların, mensubu oldukları ya da aynı dini paylaştıkları devletler tarafından korunup kollanması onlara yönelik uygulamalarda daha dikkatli adım atılmasını gerektiriyordu. Halil Berktaş'ın dikkat çektiği üzere, 1915 tehciri esnasında, Ermenilere yapılan muamelenin 700 kişilik bir Hıristiyan grubuna da uygulanması üzerine Avrupalı Hıristiyan devletler İTC'yi ihtar etmiş; bunun üzerine Talat Paşa vilayetlere bir telgraf çekerek Ermenilerin tabi olduğu politikanın sadece Ermeniler için geçerli olduğunu hatırlatarak diğer Hıristiyanların bu uygulamalardan muaf olduklarını ilan etmiştir.¹¹³ Bu noktada Süryanilerin de Ermenilerle benzer koşullarda olan gayrimüslim bir grup olarak karşımıza çıktığını ve benzer bir kaderi paylaştıklarını da ayrıca not düşelim.

¹¹¹ Taner AKÇAM, 'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur': Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar, 37-38

¹¹² A.g.k., 79-80

¹¹³ Halil BERKTAY, “1915 Ermeni Trajedisi: 1915'te Ne Oldu? Geçmişten Bugüne Ne Kaldı?”, 73

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, İTC'nin bu politikaları gerçeğe dönüştürme fırsatı da ortaya çıkmış oluyordu. Akçam, 1915'in bahar aylarına geldiğinde İTC'nin Ermenilere yönelik politikasında ciddi bir dönüşüm olduğunu ileri sürer. Buna göre savaşta üst üste gerçekleşen yenilgilerden Ermeniler sorumlu tutulmuş ve “Ermeni eylemlerine” gerçekte olduğundan çok daha büyük bir rol atfedilmişti. Böylece ülke çapında Ermenilere yönelik sürgün ve imha uygulamalarının ana argümanını şekillendirmiş oluyordular.¹¹⁴

Her ne kadar Ermenilere yönelik uygulamaların hedeflenen bir iskân politikası doğrultusunda sistematik bir etnik temizlik olduğu genel olarak kabul gören bir yaklaşım olsa da, soykırımın en başından beri hedeflenen ve planlanmış bir uygulama olduğu konusunda tartışmalar sürmektedir. Fuat Dündar, tehcirin “dereceli tırmanan” fakat kaçınılmaz bir sonucu olarak katliamların ortaya çıktığını öne sürer.¹¹⁵ Bloxham da soykırım için önceden belirlenmiş bir şablon olmadığını, bölgesel düzeyde alınan bir dizi sınırlı tedbirin, süreç içinde kümülatif olarak radikalleşen bir uygulamaya dönüşmesinin bir sonucu olduğunu iddia eder.¹¹⁶

Tehcirle ilgili çok tartışılan başka bir konu ise kaç Ermeni'nin tehcir edildiği ve kaçının tehcirde kaybolduğu veya öldüğüdür. Nicelik konusunda genellikle Türkiye nezdindeki çalışmalar sayıyı aşağıya çekmeye çalışırken, yabancı kaynakların verdiği sayılar da abartılı bulunur. Örneğin Mutlu, Patrikhane tarafından öne sürülen rakamların (yaklaşık 2 milyon) abartılı olduğunu öne sürerek “sayılmayan Ermeniler” üzerine bir projeksiyon yapmış ve Osmanlı'nın 1914'deki Ermeni nüfusunun 1.641.855 olduğunu savunmuştur.¹¹⁷ Halaçoğlu ise, çalışmasında dini kurumlar ve yabancı devletler tarafından verilen rakamların asılsız olduğunu iddia ederek kendi görüşünü ortaya koyar; ona göre tehcir edilen 438.758 Ermeni'den 382.148'i sevk

¹¹⁴ A.g.m., 144

¹¹⁵ Fuat DÜNDAR, **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği 1913-1918**, 21

¹¹⁶ Donald BLOXHAM, “The Armenian Genocide of 1915-1916: Cumulative Radicalization and the Development of a Destruction Policy”, 143

¹¹⁷ Servet MUTLU, “Late Ottoman Population and Its Ethnic Distribution”, 3-38

yerine varmıştır.¹¹⁸ Bununla birlikte Taner Akçam, çeşitli kaynaklarda gösterilen rakamlardan bir değerlendirme yaparak, bir milyonun üstünde Ermeni'nin tehcir edildiğini kabul eder ve iskân politikası bağlamında bu nüfusun %10'a düşürülmeye çalışıldığını savunur.¹¹⁹

Neticede 1915-16 yıllarında, yaklaşık 1,5 milyon Ermeni Anadolu topraklarından silindi. Bir kısmı, zorlu koşullarda hayatta kalarak iskân edilecekleri vilayetlere ulaştı; bir kısmı yollarda öldü, bir kısmı sürgünden kaçarak komşu ülke topraklarına sığındı ve bir kısmı da toplu kıyımlarda öldürüldü. Bir etnik grubun yüzyıllardır yaşadığı topraklardan bu kadar çabuk ve bu kadar kesin bir şekilde arındırılması, tehcirin bir etnik temizlik olduğunun kanıtıdır. Bu temizlikten geriye bölük pörçük hatıraları, yaşadıkları deneyimin travması ve yeniden hayata tutunma çabasıyla bir avuç Ermeni kaldı...¹²⁰

5.1.2. Katliam Tanıklıkları

Ailede 1915 Ermeni Tehcirine tanıklık eden ve bunu sözlü ya da yazılı olarak aktarmış pek çok kişi bulunmaktadır. Bedros, Papazyan ailesi fertleri arasında bu konuda yazılı bir hatırat bırakan tek kişidir. Onun dışında eşi Marta da tehcirden Sivaslı bir Ermeni doktor sayesinde kurtuluşunu anlatmış çocuklarına. Vartan'ın eşi Mannik'in ailesi, Hayranyanlar ise tehcirden çok önce İstanbul'a gelmiş olduklarından kurtulmuşlar, fakat köyde bıraktıkları akrabalarının katledilişini öğrenmişler sağ kalanlardan. Şimdi, Papazyan ailesinin belleğinde 1915 Tehcirinin nasıl yer aldığını inceleyelim.

Bedros Papazyan'ın Hatıratında 1915 Ermeni Tehciri

Bedros'un hatıratında tehcire dair anlatı, ilk olarak gayrimüslimlerin seferber edilişi ile başlıyor. Osmanlı, resmi olarak Birinci Dünya Savaşına Kasım ayında girmiş

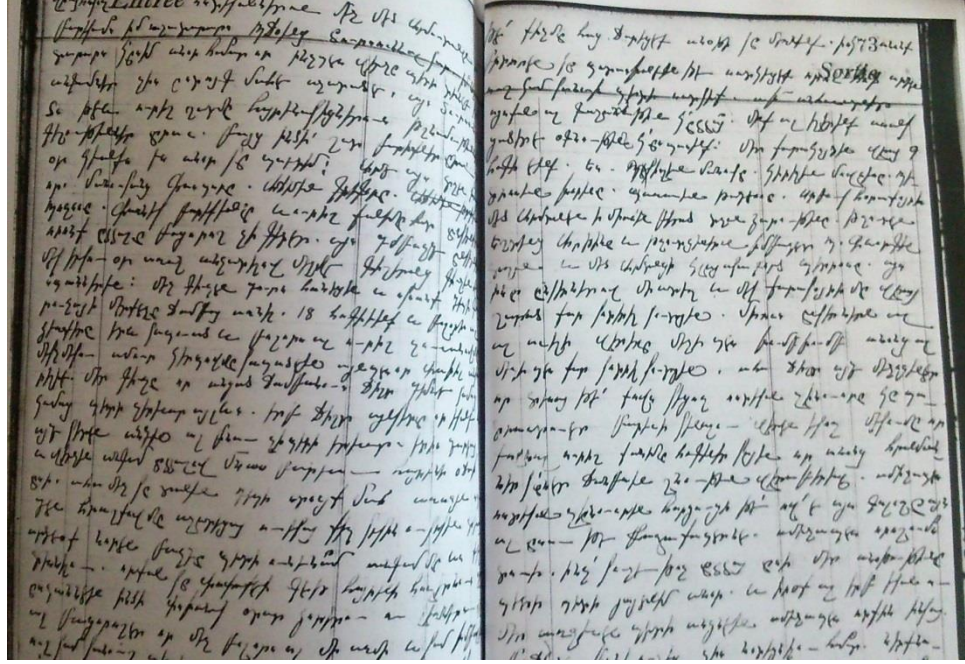
¹¹⁸ Yusuf HALAÇOĞLU, *Sürgünden Soykırma: Ermeni İddiaları*, 66

¹¹⁹ Bkz. (111) AKÇAM, 62-67

¹²⁰ Donald Earl MILLER - Lorna Touryan MILLER, *Survivors: an Oral History of the Armenian Genocide*, 40

olsa da, Almanya ile yaptığı gizli ittifak sonrası hazırlıklara başlamıştır ve Ağustos ayında 25-45 yaş arası gayrimüslim erkekleri silah atlına alınır. Bedros, bu durumu “hem ülke için, hem de biz Ermeniler için unutulmaz bir gün” diye ifade ediyor:

“Ne kötü gündü. Köyün üstüne kara çarşaf örtülmüş gibi idi. Tarla işleri yüzüstü bırakıldı, gidecek olanlar için hazırlıklar başladı. Eşler, analar, çocuklar ağlaşıyordu. Jandarmalar çok haşin davranmaya başladılar. Köyün erkeklerini önlerine katıp götürdüler. Bu sert davranış köylüleri çok korkutmuştu. Gidenlerin artık dönmeyecekleri hissi herkeste vardı. 17 ile 45 yaş arasındakilerin tümü gitmiş, köy boşalmıştı. Gerçekten de gidenlerin hiçbiri geri gelmedi.”

Resim 5.1. Bedros Papazyan'ın Hatıratının Fotokopisi

Erkeklerin gidişleriyle birlikte köyde geçim güçleşiyor. Köydeki binek hayvanlar toplanıp Kuruçay'a transfer ediliyor. Kuruçay'da da erzak olarak buğday, arpa Erzincan'a gönderiliyor. “Hepimiz sonumuzun yakın olduğunu hissediyorduk. Zaten [jandarmalar] yüzümüze karşı ‘artık sizden kurtulmamıza az kaldı’ diyebiliyorlardı.”

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, İTC yönetimi 27 Mayıs 1915’de *"Savaş zamanında hükümet uygulamalarına karşı gelenler için asker tarafından uygulanacak önlemler hakkında geçici kanun"* adı altında bir tehcir yasası çıkartır. Bu yasa, yüzbinlerce Ermeni’nin sürgün edilip katledildiği tehcirin başlangıcı olur. Bedros’un anlatısına göre Armıdan köyünde ilkbaharda (1915) sürgün haberleri yayılmaya başlıyor. İlk kafilenin Erzurum’dan Hasanova köyü üzerinden Elazığ’a gönderildiğini anlatıyor. Fakat bu kabilelerin mallarına, ırzına, canına dokunulmadığını, bütün varlıklarını yanlarına almalarına izin verildiğini ve hatta o seneki mahsullerini yanlarına alabildiklerini söylüyor:

“Söylentiler yüreğimizi biraz ferahlatmıştı. Ordu Rusya ile savaşırken arkasının güvenli olmasını istemiş, Ermeni köylüleri geçici olarak güney tarafında tutulacakmış, savaş bittikten sonra herkes evine, köyüne, arazisine kavuşacakmış. Fakat sonradan gördük ki bunlar bir göz boyama idi. Bizleri yok etme planlarını bir süre için gizli tutmak istemişler.”

Tehcirin esas amacının katliam olduğunu gizlemek, İTC’nin önemli bir politikası olarak görünüyor. Resmi belgelerde ve yazışmalarda imha politikasına dair hemen hiçbir doğrudan kanıtın olmayışı, bu işi diğer devletlerden gizleyerek yapmak yönünde özenli bir yaklaşımın mevcut olduğunu gösteriyor. Taner Akçam, gizlilik mevzusuna verilen önemin altını çizerek, Talat Paşa’nın bazı gerekli durumlarda iki telgraf gönderdiğini öne sürer: İlki resmi arşivlerde yer alan ve göstermelik emirler veren telgraf, ikincisi ise okuyan tarafından derhal imha edilmesi gereken ve bir öncekini geçersiz kılan esas telgraf.¹²¹ Bedros’un anlattıkları da, Ermeni topluluklarında panik yaratarak olası bir ayaklanmayı önlemek için tehcirin esas amacının gizlendiği iddiasını destekler nitelikte.

Köylüler, bu kadife eldivenin ardındaki demir yumruğu göremediklerinden, tehcirin olumsuz sonuçlanmayacağına dair bir umut beslemeye başlıyor. Bu umut,

---

¹²¹ Bkz. (111) AKÇAM, 262-263

onların hükümetten hala medet ummalarına ve nihayet dolandırılmalarına sebebiyet vermiş:

“ [...] köyün müdürü Mustafa Lütfü bey, ki bir gözü kör olduğu için biz ona ‘kör müdür’ derdik, köylüyü ümitlendiriyordu. Erzincan mutasarrıfına müracaat ettiğini, toplanacak para mukabili Armıdan köylülerinin sürgün edilmeyeceklerini söylemiş. Köyde toplanan toplu bir para kör müdüre teslim edildi. Ne yazık ki köyün yaşlıları bu yalanlara inanıyordu [...] Kör müdür, sadece Armıdanlıları değil, çok para toplanabilirse Tuğut, Abuşta, Hasanova köylerini de kurtaracağını söylemiş. Herkes bütün parasını, ziynet eşyalarını götürüp kör müdüre teslim etti. Artık kimsede para pul kalmadığını anlayan kör müdür köyü bırakıp gitti.”

Yine de anlaşılan “herkes” bütün değerli varlıklarını kör müdüre teslim etmemiş; zira köye geri döneceklerini umanların bir kısmı değerli eşyalarını saklamayı tercih etmiş. Köylülerin, çevreden gelen çapulcuların baskın ve soygunlarına karşı önlem olarak gizli yerler yaptıklarını aktaran Bedros, bu defa başlarına ne geleceğini bilmemenin korkusuyla o gizli yerlere değerli eşyalarını koyduklarını aktarıyor. Bedros, hatıratının ilerleyen bölümlerinde bu gömülerin durumunu şöyle ifade ediyor: *“Komşu Türk köylerinden köyümüzdeki evleri talan etmeye gelenler gömdüklerimizden bulabildiklerini götürmüşlerdi. Fakat ambarlardaki buğdaya dokunulmamıştı.”*

Ermenilerin terk ettikleri evlerdeki bu gizli gömüler askeriye, çevredeki köylüleri ve oralara yerleşen muhacirleri cezbediyor, öyle ki bu gömüleri aramak için define avlarına çıkılıyor. Bu, bugün bile hala pek çok kişi için önemli bir uğraş. Öyle ki, Google arama motoruna “Ermeni evleri” yazdığınız zaman çıkan sitelerin büyük kısmı, terk edilmiş Ermeni evlerindeki gizli gömüleri bulabilmek için ne yapmak gerektiğini anlatıyor.¹²²

¹²² https://www.google.com.tr/webhp?hl=tr&tab=ww#hl=tr&tbo=d&output=search&sclient=psy-ab&q=ermeni+evleri&oq=ermeni+evleri&gs_l=hp.3..0l7.2377.4128.1.4309.13.12.0.1.1.0.190.1523.0j11.11.0...0.0...1c.1.piA3U1V4CEM&psj=1&bav=on.2,or.r_gc.r_pw.r_cp.r_qf.&bvm=bv.1357316858,d.d2k&fp=cfca52bd27eed7ad&biw=1280&bih=909

Armıdan köyünde tehcirin başlangıç tarihini Bedros, 15 Haziran 1915 olarak veriyor. Hagop Mintzuri ise bu tarihi 4 Haziran olarak belirtiyor.¹²³ Bu tarih, sürgüne gönderileceklerinin köy ahalisine resmen haber verildiği tarih olarak geçiyor. Kuruçay kazasında yaşayan yaklaşık 2989 Ermeni, diğer Erzincan kazalarından farklı olarak köylerinde katledilmiyor. Önce sürülerek köylerdeki Ermeniler Kemah civarındaki belli bir bölgede toplanıyor. Ardından çetelerin saldırmasına izin verilerek katliam gerçekleştiriliyor.¹²⁴ Burada güdülen amacın zaten erişimi zor olan dağınık haldeki köylere ayrı ayrı saldırı düzenlemek yerine biraraya getirerek toplu katliam gerçekleştirme olduğu ileri sürülebilir. Bu durum, katliamın ne derece planlanmış ve sistematik bir politikanın parçası olduğuna dair önemli bir kanıttır.

1915 Haziran ayında jandarmalar köye gelip muhtarla görüşür ve muhtardan korkulan açıklama gelir: Armıdanlılar 2 gün sonra sürgüne gidecektir, evlerin anahtarları kör müdüre teslim edilecektir ve aksi halde köy zor kullanılarak boşaltılacaktır. Haberle yıkılan Armıdanlı Ermeniler, iki günü ağlayarak, dua ederek ve yağlı poğaçaya hazırlayarak geçirir. Mallarını tanıdık Türklere teslim edip, eğer geri dönerlerse alacaklarını, dönemezlerse de mallarının onlara helal olmasını söyler. Yola çıkışlarını bir de Bedros'un kaleminden okuyalım:

“Köylü yürüyüşe başladı. Nesillerdir yaşadığımız köyümüzü, toprağımızı bırakıp gidiyorduk. O sahneyi unutmam mümkün değil! Günahımız ne idi? Yaşlılar duaya başladılar. Devlet büyüklerinin insafa gelmesi için Allaha yalvarıyorlardı. Ama Allah da kör ve sağır olmuştu! Ne olup biteni görüyor, ne de feryatları, duaları duyuyordu... Bizleri zalimlerin eline terk etmişti. Mavitaş'a geldiğimizde geri dönüp son bir kez köyümüze baktık. Ondan sonra artık köy görülmezdi. Elvada güzel köyümüz. Bizler seni irademizle terk etmiyoruz, zorla götürülüyoruz. Allah da buna şahittir.”

Jandarmalar eşliğinde Ermeniler Moşud köyüne geliyor. Burada, bir teğmen gelerek Sultan'dan af çıktığını, kadın ve çocukların köye geri dönebileceğini ve erkeklerinde Kuruçay'a gideceklerini bildirir. Bu haber sevinçle karşılanır. 15

¹²³ Hagop MINTZURİ, **İstanbul Anıları: 1897-1940**, 133-134. Mintzuri, Ermeni tehciri esnasında İstanbul'da olduğundan katliamdan kurtulmuş; fakat tüm ailesini kaybetmiş.

¹²⁴ Raimond KEVORKIAN, **The Armenian Genocide: A Complete History**, 311

yaşından büyük olanlar bir tarafa ayrılıp, kadın ve çocuklar da geri dönüşe başladıklarında koruma tedbirlerinin arttırılmasına önce anlam veremezler. Fakat, Kuruçay istikameti yerine devam etmekte oldukları Fırat yönüne, güneye doğru yürütülmeye başladıklarında oyuna geldiklerini fark ederler.

Fırat'ın karşı kıyısında Eğin ve Dersim dağlarının manzarası önünde, bir mağaraya tıklan 5 köyün Ermeni erkekleri önce çırılçıplak soyulur ve üzerlerindeki bütün paralar, yüzükler, saatler teğmenler ve jandarmalar tarafından alınır. Çıkıp kapıda nöbet tutmaya başlarlar.

“Onların çıkışından iki dakika sonra vahşi bir grup içeri hücum etti. Demek onlar daha önceden oraya getirilmişlerdi. Kamaları, hançerleri ile saldırıya geçtiler. Katliam başlamıştı.”

“İçeriye giren vahşi grup” hakkında bilgilere başka tanıkların ifadelerinde rastlanmaktadır. Kevorkyan'ın çalışmasında, Erzurum güzergâhı üzerinde saldırılarda bulunan çetelere dair tanıklıklar aktarılıyor.¹²⁵ Taner Akçam, İTC'nin derin devlet yapısı olan Teşkilat-ı Mahsusa tarafından görevlendirilen özel “birliklerin” bu tür katliamlar için oluşturulduğunu aktarıyor. Buna göre Lazlardan, Çerkezlerden, Kürtlerden ve Türklerden, kısacası Müslüman kesimden “çetecilik faaliyetlerine uygun” kişiler toplanıyor ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın toplum üzerinde istediği kontrolü sağlamak, Ermenilerin imhasını gerçekleştirmek ve diğer pis işlerini yaptırmak üzere yönlendiriliyor.¹²⁶

Fırat'ın suyu kızıl akmaya başlıyor, cesetler suyun üstünde sürükleniyor. Bedros, katillerin kendilerine yaklaşmakta olduklarını çaresizce fark ettiğinde, yanındaki iki arkadaşıyla birlikte Fırat'ın sularına kendilerini bırakmaya karar veriyorlar: “*Katillerin ellerinde ölmektense nehirde boğulmayı yeğledik.*” Onların suya atladığını gören jandarmalar hemen ateş ediyorlar. İçlerinden biri sudan çıkmıyor, ya vuruluyor ya da boğuluyor... Bedros ve arkadaşı kıyıya ulaştıklarında arkadaşının baygın

¹²⁵ A.g.k. 295

¹²⁶ Bkz. (111) AKÇAM, 168-172.

olduğunu fark ediyor. Ayıldığında arkadaşı dizini tutarak feryat etmeye başlıyor. Kan içindeki dizine müdahale etmeye çalışsalar da başarılı olamıyorlar. Bedros, hayatındaki en zor kararlardan birini o anda nasıl almak zorunda kaldığını şu sözlerle aktarıyor:

“Hey Allahım, ne yapacaktık! Bizi gördüklerinde hemen öldüreceklerdi. Bir lokma ekmeğimiz bile yoktu. Benden daha toplu idi, onu sırtlama imkanım yoktu. Köyümüzden 5-6 saat uzakta idik. Arkadaşım ızdırabına rağmen ses çıkarmıyordu. Bizi duymalarından korkuyorduk. Gün kararmaya başladı. Üstümüz ıslak, karnımız aç. Sessiz sessiz ağlıyorduk. Birbirimize sarılıp yattık. Arkadaşım kendisini terk etmemem için yalvarıyordu. Ona söz veriyordum ama bunun imkansız olacağını da biliyordum. Geceyi böyle geçirdik. Sabahleyin açlıktan kıvranıyorduk. Çevrede yiyecek ot bile bulamadık. Arkadaşımın ayağı kütük gibi şişti. Kıpırdanamıyordu bile. Ne yapmalıydım? Orada kalmak ölmek demekti, ama arkadaşımı bırakıp nasıl gidecektim? Akşama doğru arkadaşımın durumu iyice ağırlaştı. Artık konuşamıyordu. Ölümünün yakın olduğunu anladım. Son bir kez onu öptüm, ‘Gökteki Babamız’ duasını okudum, üzerini örttüm, onu orada bırakıp köye doğru koşmaya başladım.”

Bedros, köy yoluna dönerek, katliamdan kaçanların saklanmış olabileceğini tahmin ettiği mağaraları araştırmaya koyulur. Ağılın deresi çevresindeki mağaraya geldiğinde konuşma sesleri işitir. Silahlı olduklarından, ürküp kendisine ateş etmesinler diye onlara Ermenice seslenir. Burada toplanan gençler, seferberlik esnasında toplanıp götürülen ve kaçıp kurtulanlardır. Bedros’un onlardan duyduğuna göre seferberliğe alınanlar önce mezarlarını kazmış, sonra da vurulup öldürülmüşler. Bedros, oradaki gençlerin hep birlikte intikam için ant içtiğini aktarıyor. 21 yetişkin erkek, 6 kadın ve bir de küçük çocukla birlikte mağarada saklanıyorlar. Bedros, mağarada birlikte olduğu kişilerin isimlerini de tek tek sıralıyor. Tehcir sonrası dönemde Bahtiyar’da kalırken, burada zikrettiği bütün isimlerin öldürüldüğünü öğrenir. Kaçan o 27 kişilik kafileden bir tek kendisi hayatta kalabilir.

Mağarada başlayıp, ortalığın güvende olduğundan emin olduktan sonra kendi elleriyle inşa ettikleri kışlık evin içinde gizlenme hali devam ediyor. Kendilerini idare edebilmek için gerekli malzemeleri köylerden aşırıyorlar, işçilikleriyle inşa ettikleri

fırından sıcak yemek elde ediyorlar: Hükümetin evlere dokunulmadığından, tahrip edilmediğinden emin olmak için her köye bir bekçi koyduğunu aktaran Bedros:

“Bekçimiz Büyük Armıdanlı Türklerden Osman Ağa idi. Bu iyi insan, iyi komşu, din millet farkına bakmadan görevini yapıyordu. Varlığımızı biliyordu. Buğdayları almamıza göz yumuyordu. Hatta kendisi gündüzden çuvalları dolduruyordu. Sadece yiyecek hususunda değil, giyeceklerimiz için de yardım ediyordu. Hepimiz ona şükran borçlarımızı sunuyorduk [...] Bize iki sene yetecek kadar un ve buğday stokumuz vardı.”

Yaşadıkları bölgeye ve zor koşullarına uyum sağlayabilen becerikli Ermeni köylüleri olarak, bu çetin şartlarda bile hayata tutunup, kendilerini idare edecek şekilde bir düzen kurabilmeleri ilhamla bakılacak bir durumdur. Fakat, hayatta kalabilmenin yolu iyi bir organizasyondan geçer ve organizasyonun sorumluluğunu üstlenen liderlerin, böylesi bir panik ve korku ortamında kendisini izleyen insanlara neler yaptırabileceği tahayyülün sınırlarını zorlayabilir.

Bedros, kendi gruplarının lideri olan Boğos Bedrosyan’ın çok korkak olduğunu, her duyduğu seste panikle ateş açma ya da kaçıp gitme telaşına girdiğini anlatır. Bir gün, köyün yakınlarındaki çeşmeden gelen sesleri duyduklarında Bedrosyan’ın paniğe kapılarak geri dönmelerini emrettiğini, fakat kendisinin eğer pusu kuran birileri olsa böyle alenen konuşmayacaklarını söyleyerek bu emre itiraz ettiğini aktarır. Nitekim çeşmenin yanına gittiklerinde birkaç Ermeni kadının çaresizlik içinde ağlamakta olduğunu fark ederler. Bedrosyan, kendi otoritesini sarstığı için hıncını alamayıp Bedros’a bir tokat atar. Bedros, haksız olduğu bu tokadı kalbine gömer. Fakat bu ne ilk ne de son kez karşı karşıya gelişleridir.

“Bir başka gün, Büyük Armıdan yolunda, karşıdan gelen bir silahlıyı gördük. Bizi görür görmez aşağıya doğru kaçmaya başladı. Silahlı bir Türkse bizi ihbar edeceğinden korktuk. O zaman şef [Bedrosyan] bana döndü ‘hadi bakalım, kahramanlık taslıyorsun. Peşine git, onu ölü veya diri bize getir. Getiremezsen bir daha yanımıza gelme’ dedi. Ben kaçanın önünü kesecek bir patikadan koştum, pusu kurdum. Biraz sonra silahlı kişi karşıdan görüldü. Alacakaranlıkta tanıyamadım. Türkçe olarak ‘dur’ diye seslendim. Elinden silahını atıp durdu. O zaman komşumuz Manuk Begişyan olduğunu gördüm. O daha bir gruba ulaşamamış, yalnızmış.

‘Korkma Manuk kardeş, benim’ diyerek saklandığım yerden çıktım. Birlikte grubumuzun yanına gittik. Zaten o da bize ulaşmaya çalışıyormuş Bunun üzerine şefimiz ‘aferrin, gerçekten de cesurmuşsun!’ demek lütfunda bulundu.”

Çevre köylerden kurtulanlarla birlikte yeniden organize olduklarında 4 grubun Vahan Cordikyan komutasında birleşmesini kararlaştırırlar. Fakat kötü talih peşlerini bırakmaz. Temmuzun ilk günlerinde silahlı beş kişi olarak köye erzak almaya giderler. Silahlı dört kişinin onlara yaklaşmakta olduğunu fark ettiklerinde parolayı sorarlar, fakat ters yönden esen rüzgâr duymalarını güçleştirir. Gruptan Boğos Turpyan, telaşlanıp ateş etmeye başlar. *“İşte o anda karşıdan Ermenice olarak ‘çocuklar ben vuruldum’ feryadını duyduk. Dehşet içinde yanlarına koştuk. Vahan Cordikyan’ı ağır yaralamışız.”*

Arımdanlı Bedros, bu hatanın onları zor duruma soktuğunu, artık gruba liderlik edebilecek kimsenin kalmadığını anlatır. Cordikyan, Rusya sınırına giden güzergâhı bilen ve dolayısıyla herkesi kurtarabilecek tek insandır. Açılan ateş sonucu sol omzundan vurulmuştur. Yara ağır değildir, fakat kurşunu çıkartamadıkları için sol kolunu kullanamaz. Cordikyan, artık silah kullanamasa da yavaş yavaş yürümeyi becerebilir. Dersim üzerinden Rus sınırına doğru gitmeyi teklif eder, fakat Bedros’ların “korkak şefi” Boğos Bedrosyan buna yanaşmaz. *“Bu yanlış kararı hem grubun, hem de kendisinin sonu oldu.”*

Bedros’un anlattıkları, katliamdan kurtulan ve saklanan Ermenilerin kendi iç çatışmalarına ve karşılaştıkları zorluklara dair önemli bilgiler barındırır. Buna göre, hayatta kalmak, yiyecek bulmak ve olası Türk saldırılarından korunmak için örgütlenen Ermeniler arasında neredeyse histeriye varan bir panik baş göstermiştir. Paniğin bir sonucu olarak her gördüğü silahlıya ateş açma, ses duyduğunda düşünmeden harekete geçme gibi tavırlar gösterilmeye başlanmış ve bu durum istenmeyen, olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Grup liderlerinin diktatörlük tasladığı, insanların çaresizlik içinde boyun eğdiği ve kendi aralarında tartışmaya başladığı da Bedros’un anlatılarından çıkan davranışlar arasındadır.

“Yazılarımda bir tek yalan veya abartı yoktur. Her yazdığım gerçektir. İşte bu dürüst kalemimle belirtmek isterim ki hayatımızın söz konusu olduğu bu korkunç günlerde biz durumun vehametini unutmuş, köyde olup bitmiş eski olayları ortaya atarak birbirimize düşüyorduk. Bu çatışmalar ihanete kadar gidebilmekteydi. Kendileri ile ters düşen birkaç arkadaşı hiç acımadan öldürdüler ve bununla da övündüler.”

Bedros, konuyu açıklığa kavuşturmak için bir anekdot anlatır. Buna göre 6 arkadaş köyden erzak getirmek üzere yola koyulmuşlardır. Dönüş yolunda, köyden aldıkları rakıdan içerek biraz dinlenmek için duraklarlar. Bu esnada bir silah patlar ve Taniel Keşişyan’ın cansız bedeni yere kapaklanır. *“Simonla [sic] ben baskına uğradığımızı sanarak hemen silahlarımıza davrandık. Fakat diğer arkadaşların neşe ile güldüklerini gördük. Bize de ‘gebermeyi hak etmişti, geberttik. Böylelerinin yaşamaya hakkı yoktur’ dediler.”* Bedros, şaşkınlık içinde bir tepki göstermeye çalıştığını ama *“zaten birkaç kişi kaldık, onları da biz mi öldüreceğiz”* demekten başka bir şey yapamadığını aktarır. Hesaplaşma ertelenir ama her an arkadan vurulma korkusu devam eder. Ufak bir gezintiye çıkıp geri dönmeyenler, Bedros’a düşmanın karşılarında değil, bizzat kendi içlerinde olduğunu düşündürür.

Bedros’un kaçak Ermeniler arasında yaşadıkları, Bauman’ın Holocaust’un bireysel akılsallığı toplu imhanın hizmetine sokması üzerine söylediklerini akla getirir. Zygmunt Bauman, Yahudi soykırımında kurbanların “ne kurtarabilirsem” akılsallığı içerisinde olduğuna ve bu durumun nihayetinde Naziler tarafından güdülen imha stratejisine hizmet ettiğine dikkat çeker. Bauman, hükmedilenlerin akılsallığının hükmedenlerin silahı olduğunu vurgulayarak, akılsallık ilkelerine içkin olan ahlaksal kayıtsızlığın böylece zirveye ulaştığını tespit etmektedir. Neticede Bauman, şu sonuca varır: Akıl, ancak eylemi yapanın akılsallığıyla eylemin akılsallığı arasındaki ayrım ortadan kalktığında iyi bir rehberdir. Aksi durumda bir intihar silahına dönüşür ve önündeki tüm ahlaki engelleri yıkarak kendi amacını yok eder.¹²⁷ Ermeni tehcirinde, benzer bir durumun farklı bir bağlamda ortaya çıktığı gözlemlenebilir. Buna göre kendilerini çevreleyen akıldışı ortamda Ermenilerin “kendini kurtarmaya” dönük akılsallığı ahlaksal kayıtsızlıkla birleştiği noktada amacından sapmıştır. Katliamdan

¹²⁷ Zygmunt BAUMAN, **Modernite ve Holocaust**, Çev. Süha Sertabiboğlu, 185-200

kaçanların kendi içlerinde yaşadıkları çatışma, bu topluluğun yolunu İTC'nin hedeflediğiyle aynı kadere götürür: Ermenilerin katline...

Kimileri bu zulme dayanamayıp gruptan ayrılır, kimisi de tek başına yapamayacağından boyun eğip gruba tutunmaya çalışır. Bedros ise uzun süre tanık olmayı tercih ettiği bu acımasızlığa en sonunda dayanamaz. Tüm yakın arkadaşlarının ya tek tek öldürüldüğünü ya da grubu terk ettiğini idrak ederek kaçmaya karar verir. Bedros, nöbetçi olduğu bir akşam, şeflerine ve onun dalkavuk arkadaşlarına yazdığı ağır mektubu nöbet arkadaşına bırakarak saklanma yerini terk eder.

Yardımlar en zor zamanlarda Ermeniler için umut kaynağı olur. Nitekim, şefleri Bedrosyan'ın diktatörlüğünden kaçıp Simon ve arkadaşları ile birlikte saklanırken bir Kürdün onlara getirdiği 4 koyun sayesinde kışlık et ihtiyaçlarını çıkarabilmişlerdir. Kasım sonuna kadar mağarada kalıp, kar başladığında da yine bir Kürdün evinin arkasındaki ahırda gizlenerek kışı geçirirler. Yaptıkları yardımlar Kürtlerin de neticede hedef olmasına yol açar. Bedros'un aktardığına göre bir Kürt, Ermenilere yardım ettiği tespit edildiği için 3 kardeşinin asılması üzerine yardım etmeyi kesmiştir.

“Mağaranın çıkışını kapayan taş yerinden oynadı ve içeriye bakan Dacad Papazyan'ın¹²⁸ başı görüldü. ‘Gündüz gözü ile dışarıda ne yapıyorsun, hemen içeri gir’ diye seslendik. Fakat o hemen geri çekildi. Bizden korktuğunu sandık. Peşine ben dışarı çıktım. Çıkar çıkmaz da silahlarını bana doğrultmuş olan jandarmaları gördüm [...] Sonradan öğrendiğimize göre Dacad iki gün önce yakalanmış, dayak altında bildiği bütün mağaraların yerlerini jandarmaya göstermeye başlamış.”

Yakalanan Bedros ve arkadaşları, önce komutanın karşısına çıkarılır ve verdikleri ifadelerden tatmin olmayan komutan tarafından dövülür. Büyük Armıdan'a sevk edilen kaçaklarla birlikte mevcut evlere hapsedilirler. Bir gün sorgu esnasında, Büyük Armıdanlı bir hocanın kendisi için “*köyün en zengin ailesindedir*” demesi üzerine değerli malların saklandığı yeri itiraf etmesi beklenir. Fakat Bedros'un ne ailesi zengindir ne de herhangi bir değerli eşyanın nereye saklandığını bilmektedir. Bayılana kadar dövüldükten sonra tekrar 10 kişiyle birlikte hapsedildiği ahıra konulur.

¹²⁸ Bedros'un akrabası.

Bir başka gün, yine sorgudan geçerken, Dacad'ın gizli bir yer bildiğini söyleyerek dayaktan kurtulduğunu fark etmesi üzerine kendisi de bir gizli yer bildiğini söyler. 3 askerle birlikte köye yollanırlar.

Tarih 1915, 4 Aralık. Gece, karın soğu altında buz keserek yürürler. Dacad, kaçmayı teklif eder. Bedros kaçabilecek halde değildir, fakat Dacad'ın gücü kuvveti yerinde olduğundan en azından ona yardım etmesi gerektiğini düşünür.

“Dacad gizli yere geçilecek dar geçide girdi. Öbür taraftan kaçıp gideceğini, beni de dayaktan öldüreceklerini gayet iyi biliyordum. Fakat onu ele vermedim. Ben nasıl olsa bunların elinde ölecektim. Hiç olmazsa Dacad kurtulsundu. Ne de olsa bizim sülaledendi. Sağ kalabilirse Papazyan soyu yürüyebilirdi.”

Dacad'ın kaçıp kendini kurtarmasının ardından askerler Bedros'un üstüne çulllanır ve Büyük Armandan'a dönüş yolu boyunca dövmeye devam ederler. İki Armandan'ı ayıran köprüye ulaştıklarında Bedros kendini nehrin sularına bırakır ve ölmediğini fark edince bu sefer askerlere seslenir: *“Ben ölmek istiyorum, ne olur bir kurşun sıkında [sic] öleyim, zaten yaralandım”* Fakat askerler hemen yanına gelip onu sudan çıkarırlar. *“Ulan biriniz kaçtı, biriniz de burada geberirse biz yarın sabah yüzbaşıya ne cevap veririz?”* diyerek onu Armandan'a kadar taşırlar. Bedros, onların sözlerinden yüzbaşının bu olan bitenden habersiz olduğu sonucunu çıkarır. Demek ki çavuş, bulunacak tüm malları kendisine istemektedir.

Askerlerin Ermenilere “yolunacak tavuk” gibi bakmaları, 6 kuruş için en yakın arkadaşı Simon'un öldürülmesine sebep olmuş. Kuruçay yolu üzerinde askerlerle giderken, Ağıldere'de duraklamışlar. Simon, köylülere 6 kuruş olduğunu ve tütün almak istediğini söylemiş. Köylülerde tütün yoktur, fakat Simon'un 6 kuruşu askerlerin kulağına çalınmıştır bile. Kaçmak istediğini öne sürerek Simon'u vurur ve üstündeki parayı alırlar. Bedros, son nefesinde arkadaşından bu gerçeği öğrenir; fakat askerlerin iğrençliğini yüzlerine vuramaz:

“Doğru söylemenin bir yararı yoktu, üstelik askerleri kendime düşman yapacaktım. ‘Bir cahilliktir ettim, kaçmak istedim, dedi’ dedim. Askerler derin bir nefes aldılar. Beni dürterek son nefesini veren arkadaşımın yanından ayırdılar. ‘Haydi yürü, nasıl olsa hepiniz de gebereceksiniz’ dediler.”

Bütün bu çekişmeler, çatışmalar, katliamlar ve tuzaklar arasında bir şekilde hayatta kalabilen Bedros, Büyük Armıdan’daki Türklerin pencerelerden gizli gizli attıkları yemekler sayesinde açlıktan ölmekten kurtulabildiklerini anlatır. Fakat bu yardım, ona göre kaçınılmaz olan ölümü geciktirmekten başka bir işe yaramaz...

Onlara tek yardım eden çevre köylerdeki halk değildir. Kimi durumlarda, yardım en beklenmedik kişilerden, en umutsuz durumlarda da gelebilmektedir. Bedros, Kuruçay’da tutuklu buldukları zaman aç ve susuz, biçare durumdayken zorla ağır işlere koşulduklarını anlatır. Ellerine birer çekiç verilmiş ve yol yapımı için yığın halindeki taşları kırmaları istenmiştir. O esnada çalışmayı denetleyen belediye reisinin teşrif ettiğini fark ettiğinde, çaresizce ayaklarına kapanarak yalvarır:

“Reisim, günlerdir açız, bizi böyle çalıştırıyorlar’ dedim [...] Belediye reisi dayanamayıp başını çevirdi ve yüksek sesle söylendi: ‘Allahım, bu manzaralara dayanamıyorum. Bunları görmemek için hemen bugün istifamı vereceğim. Vicdanım artık dayanmıyor. Bunlara gavur diyoruz, Gavur onlar mı, biz mi? Baksanıza açlıktan karnı sırtına yapışmış.’”

Belediye reisi cebinden bir kart çıkartıp Bedros’a uzatır ve ona bu kartla fırına gitmesini, adam başına 5'er ekmek istemesini söyler. Bedros’un kaçacağı şüphesiyle peşine takılan bir askere de “*Bre vicdansız, kaçacak hal bırakmamışsınız ki kaçsınlar. Dön buraya gel. Hemen şimdi onları kaldıkları yere götüreceksin. İki gün istirahat edecekler*” diyerek azarlar. Fırında kartı vererek ekmekleri alırken açlıktan gözü dönmüş bir şekilde ekmeğe saldırır. Bunu gören fırıncı, ona aniden saldırmamasını yoksa boğularak öleceğini belirtir. Bedros onun sözünü dinler ve koğuşa döndüğünde arkadaşlarına da aynısını tavsiye eder. Fakat beş gün aç geçirdikten sonra ekmeklere saldıran arkadaşlarından dördü, mide ağrısından kıvranarak sabaha karşı ölür.

Tehcirin başlangıcından beri bu uygulamaya insani olmadığı gerekçesiyle itiraz eden devlet çalışanları ve bürokratlar olmuştur. İTC yönetimi, tehciri uygulamaya koyabilmek için önce bu kişileri değiştirerek tehciri kabul edenlerden oluşan İTC yanlısı bir “kadrolaşma” politikası uygulamıştır.¹²⁹ Bununla birlikte, belediye reisinin “insafi” örneğinde de görebildiğimiz gibi, bu zayıf itirazlar Bedros’un kaçınılmaz olarak gördüğü ölümü engellemeye yetmez.

Bedros’un tehcir döneminde hayatta kalabilmek konusunda oldukça şanslı olduğu, hatıratında aktardığı kadarıyla dört defa başarılı bir şekilde kaçışından ve üç kez ölümden dönüşünden anlaşılabilir. Torunu Talin Papazyan, dedesinin hatıratını okuduğu zaman “dokuz canlı” olduğunu düşünmekten kendini alamamış. Fakat “şans” konusunun sadece Bedros’un talihiyle sınırlı olmadığını da belirtmek gerekiyor. Zira Bedros’a uzanan yardım elleri de hatıratında önemli bir yer tutuyor.

1916 yılına gelindiğinde soğuk kışı atlatacak güvenli bir yere ihtiyacı vardır; çünkü Bedros çok hastadır ve artık kaçacak gücü kalmamıştır. Büyük Armıdan’da Bıcalar’dan Dursun’un evine ulaşır ve hastalığı geçene kadar orada kalır. Jandarmalara yakalanmaktan son anda, Dursun Ağa’nın yardımıyla kurtulur. *“Dursun’un beni saklaması büyük cesaretti. Evinde Ermeni saklayan kurşuna dizilecek diye ferman çıkmıştı. Bana üç ay çok güzel baktı. Tamamen iyileştim”* Dursun Ağa’nın yardımları bu kadarla da sınırlı değildir; bir defasında Bedros, kendisini Kuruçay’dan Erzincan’a sevk eden ve ellerinden kaçıp kurtulduğu subayla karşılaşır. *“Yakama yapıştı, ‘ulan namussuz, sizin yüzünüzden benim üç askerim divanı harbe verildi, sözde sizden rüşvet alarak sizi bırakmışlar. İşte şimdi yakaladım, kaçabilirsen kaç bakalım, başını taşla ezeceğim’ dedi.”* Bu durumu gören Dursun Ağa, subayın da yakın bir arkadaşı olduğundan araya girerek Bedros’u yine kurtarmayı başarır.

Hatıra defterinde önemli isimlerden biri de Şaban Ağa’dır. Dursun Ağa ve Şaban Ağa aynı sülaledendir ve bu aile Vartan’ın aktardığına göre Alevi Kürtlerdir. Şaban Ağa sürgünün ilk öldürülenlerinden Hamparsum’un karısı Öjen Hanımı ve oğlu

¹²⁹ Bkz. (113) BERKTAY, 65

Hosrov'u kabul ederek himayesine almıştır. Dursun Ağa aracılığıyla 1916 baharında Şaban Ağa'yla irtibat kuran Bedros, ağanın yardımlarıyla tehlike geçene kadar uzak bir köye, Sivas'ın Bahtiyar köyüne yollanır. Gidişi için her türlü hazırlık Şaban Ağa tarafından sağlanır.

1916 yılının Nisan ayında Bahtiyar köyündeki Hamit Ağa'nın evine gelen Bedros, kendisini oğulları gibi gördüklerini belirtir. Bedros'un bu yaklaşıma cevabı, çok çalışmaktır. Ahırda çalışır, aileye hizmet eder, evin adetlerine uygun davranır. Bedros, Hamit Ağa ile olan ilişkisinde kendisinden büyük bir saygıyla bahseder; fakat bu hürmetin altında Şaban Ağa ve Dursun Ağa'da olduğundan farklı bir ilişki olduğu hissedilir. Zira evin reisinin himayesindedir ve onun talep ettiği şekilde davrandıkça korunmaya devam eder. Nitekim, tehcir sonlandıktan sonra köyüne geri dönmeye karar verdiğinde, Bedros Hamit Ağa'dan "izin" alarak yanlarından ayrılır.

Pek çok kaynakta, Ermeni kadın ve çocukların Türk ve Kürt Müslüman ailelerin yanına yerleştirildiği ve Müslümanlığı kabul ederek tehirden kurtulduğu aktarılır.¹³⁰ Şaban Ağa'nın durumunda ise devlet eliyle "yerleştirilme" durumundan ziyade kendi himayesine alarak olası tehditlerden koruma çabası okunuyor. Bununla birlikte hatıratın ilerleyen kısımlarında karşımıza çıkan Hamit Ağa, korumasını üstlendiği Bedros'u "Müslümanlaştırmayı" tercih etmiştir. Hatıratı yazmasa da, Vartan babasının Hamit Ağa'nın evine yerleştikten sonra sünnet olduğundan ve "Osman" adını aldığından bahsediyor.

Bedros, Bahtiyar'da 1919'a kadar kalır. Bu arada 1918'de Ermenilerin köylerine geri dönebileceğine dair bir af çıkmıştır; fakat Bedros Hamit Ağanın evinden ayrılmaz. Nihayet 1919'un bahar aylarında, Hamit Ağa'dan izin isteyip Büyük Armıdan'a gider. Burada Şaban Ağa'nın yanına yerleşir ve kahya olarak çalışmaya başlar. Her iki Armıdan'dan yaklaşık 100 kişi hayatta kalmıştır ve bunların 30'u erkektir. Bu süreçte İstanbul'daki akrabalarıyla yazışarak İstanbul'a gitmenin yollarını arar; zira hala tehlikenin sürdüğünü düşünmektedir. Nitekim İstanbul'a geldikten sonra köyün

¹³⁰ Bkz. (124) KEVORKIAN, 315

Goskalı haydutlar tarafından saldırıya uğradığını ve herkesin katledildiğini, kolluk kuvvetlerinin de ahaliyi korumak için hiçbir şey yapmadığını aktarır.

Diğer Aile Fertlerinin Katliam Tanıklıkları

Bedros Papazyan, ailede katliama tanıklık etmiş ve kurtulmuş tek kişi değildir. Kendisiyle aynı köyden olan eşi Marta Acemyan'ın tehcirde Arıdan köyünden sürüldükten sonra yaşadıklarını oğlu Vartan şöyle anlatıyor:

“ ‘Ovacık’ tan Kürtler geldi, babamı kestiler, evi de tamamen boşalttılar. Hayvanlarımızı da ahırdan aldılar. Bizi orada çırılçıplak bıraktılar. Annemle ben kaldım. Baba da öldü. Zaten erkek yok ailede. Biz de Sivas’a gittik. Sivas’ta hastaneye bizi aldılar. Sivas’taki hastanede Dr. Keklikyan diye bir cerrah var. Sivas hastanesinin tek cerrahı.’ Bunları annem anlatıyor. ‘Onun için oradan sürgüne gönderilmemiş. Her gün yaralı askerler geliyor. Ruslarla çatışma devam ediyor Doğu Cephesinde.’ Annemi de ameliyathane hademesi, temizlik işi için, almışlar. [Annemin] annesi de hastanede genel temizlik işçisi olarak çalışıyor. Hastane onlara bir lojman vermiş. Orada, çevreden kurtulan başka Ermeniler de varmış. Onlarla bir temas kurmuş. Annemin hikayesi bu. Hatta annem derdi ki; ‘Beni bir gün ameliyathaneye almıştı; orada baktım testereyle birinin ayağını kesiyorlar, düşüp bayılmışım. Ondan sonra uyandım, dediler ki, kız bir daha gelme ameliyathaneye, bayılıyorsun. Sonra o [kesilen uzuvları] torbaya koyarlardı, ben de o ayakları götürüp bahçeye atardım’ diyor. O doktor buna [anneme] iki sene falan bakıyor. Sonra oradan çıkıp İstanbul’a geliyor.”

Annesinin kurtulmasını sağlayan Doktor Keklikyan, yıllar sonra Beşiktaş’ta bir muayenehane açar. 1926’da, Vartan iki yaşındayken, Marta oğlunu da alarak Keklikyan’ı ziyarete gider. Kendisine teşekkür ederek oğlunu tanıtır. Keklikyan’ın oğlu, Vartan’ın aktardığına göre, Amerika’da meşhur bir ortopedist olmuş.

Vartan'ın eşi Mannik'in babası Fransız okulunda okumak için 1900'lerin başında İstanbul'a geldiğinden tehciri görmemiş. Fakat babasının amcaoğlu, Arıdan'da kalmış ve eşiyle altı çocuğunun katledilişine tanıklık etmiş. Bunun üzerine Maryam isimli genç bir kadınla evlenen amcaoğlu, kaybettiği kadar çocuk doğurmasını istemiş kadından. Şu anda Ermenistan'da yaşayan bu çiftin yedi çocuğu varmış, en küçüğü de Mannik yaşlarındaymış.

5.1.3. Aile Fertlerinin Gözünden 1915 Tehciri

1915, tüm Ermeniler için olduğu gibi Papazyan ailesi için de büyük bir kırılma teşkil ediyor. Denilebilir ki, ailenin bugünkü koşullarında, sosyalleşme pratiklerinde, bakış açılarında, geliştirdikleri sosyal davranış biçimlerinde 1915'in oynadığı rol oldukça büyük. 1915'i görmemiş, fakat büyüklerinin tanıklıklarını dinlemiş olan aile fertleri, yaşananlara inanmakta hala güçlük çekiyor ve anlam vermekte zorlanıyor. Bu durum, Papazyan ailesinin özellikle Bedros'un hatıratına bir süre mesafeli durmasına sebep olmuş. Vartan, babasının başından geçenleri ancak liseye geldiğinde, 1940'larda öğrenmiş. Çocukluğunda hiç konuşulmayan bu katliamı ilk duyduğunda inanmamış:

“Babam o zamanları anlatmaya başladı başına gelenleri, işte annemi nasıl bulduk nasıl ettik, işte dedem nerde, dedem şöyle böyle, amcalarım ölmüş filan. Yani babam kurtulmuş falan... Yani o zaman öğrendik. Hatta ben hatırlıyorum, ilk öğrendiğim zaman böyle olamaz filan gibi, nasıl ki şimdi birçok Türk genci [gibi] reaksiy[on göstermişiz]. Hep o kafada yetişmiş[iz], bir Türk [gibi], dinim cinsim uludur, diye yetişmişiz. Yani yok canım öyle şey olur mu falan gibilerden karşılıyorduk. Sonra sonra baktık ki anlatılanlar doğru, birçok kişi, birçok Ermeni bunları biliyor, falan.”

Vartan, babası kendisine hatıratı verdikten sonra 30 sene açıp bakmamış. Babasının vefatından on sene sonra, 2002'de hatıratı okuyarak Türkçeye çevirmeye karar vermiş. Talin için de benzer bir durum söz konusu olmuş:

“Büyükbabamın yazılarını babam Türkçeleştirdiği zaman bana verdi, aylarca okuyamadım. Çünkü ben bu tür şeyleri çok zor hazmediyorum.

[...] büyükbabamı tanıyorum, onun başına nasıl böyle bir şey gelebilir, bir türlü hazmedemedim. O yüzden bu konularla ilgili ben hiçbir şey okumak istemem, okumak bilmek istemem.”

Talin’in 1915 konusunda geliştirdiği bu savunma mekanizması, zamanla Ermenilerle ilgili tüm konularda benzer bir tavır takınmasına sebep olmuş. Nitekim 1915 tehciri için başlatılan “Özür Diliyoruz” kampanyasını çok takdir etmekle birlikte sonrasında gelen tepkiler sebebiyle “*keşke hiç böyle bir eyleme kalkışmasalardı*” dediğini anlatıyor. 24 Nisan’la ilgili İstanbul Galatasaray Lisesi önünde yapılan bir anmayla ilgili görüşünü de paylaşan Talin, bu tür destek eylemlerinin sonrasında gerçekleşen saldırılar sebebiyle çok incindiğini, incinmemek için hiçbir şey yapmamayı, hiçbir şey okumamayı tercih ettiğini belirtiyor.

Ailenin 1915’e yaklaşımında dikkat çeken bir başka nokta ise, Ermenilerin yaşadıkları topluma zarar değil, fayda sağlayan bir cemaat olarak algılanmamasından duyulan kırgınlık. 1915 yaşanmasaydı, bugün Anadolu’nun çok daha gelişmiş bir memleket olacağını vurguluyorlar. Talin, “[*tehcirden sonra*] *birdenbire [fark ediyorlar ki] nal yapacak nalbant yok. Semer yaptıracak semerci yok. Günlük işlerini yaptıracak kimse kalmamış birdenbire.*” diyerek Ermenilerin sağladığı toplumsal faydaya dikkat çekiyor. Vartan ise, ironiyle, İttihat ve Terakki’nin aslında kendi hesaplarına akıllıca bir iş yapmış olduklarını belirtiyor:

“[...] İttihatçılar Türklük bakımından gene de belki doğru olanı yapmışlardır [...] İnsanlık bakımından doğru olanı yapmamışlardır, Anadolu’nun gelişmesi için de doğrusunu yapmamışlardır. Ama başka türlü Türk zenginlerinin zengin olmasına imkân yoktu. Ne fabrikaları vardı, ne mülkleri. Hepsi Ermenilerden ve Rumlardan intikal etti. [...] İttihat ve Terakki, Anadolu Türklerindir, Balkanlar falan hepsi gitti, madem öyle Anadolu safkan Türk olsun, onun için Ermeni bilmem ne hepsini temizleyelim olsun bitsin [dedi].”

Hayatlarını kendi istemleri dışında şekillendiren bu olayla ilgili olarak ise ne Türkiye’den ne de başka devletlerden bir beklentileri olmadığını söylüyor Papazyanlar. Vartan, bir beklenti içinde olmaya haklarının olmadığını düşünüyor;

çünkü hoşnutsuzluğunu dışavurması halinde “*o zaman çekip gitseydin, niye kaldın?*” tavrıyla karşılaşmaktan çekiniyor:

“Kaldığımızı göre, burada yaşamaya devam ettiğimize göre çok fazla şikâyet etme hakkımız yok. Derler ki ‘eğer şikâyetçiysen gitseydin.’ Ben niye gideyim? Burası da benim, Anadolu da benim toprağım, ben niye bırakıp gideyim? Öyle düşünüyordum.”

Yine de Vartan, gönlünden geçeni dillendirmeden edemiyor. Sadece 1915 ile ilgili değil, tüm Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi, özellikle de Atatürk dönemiyle ilgili tek talebi, tarihçilerin dürüst olması ve gerçekten ne yaşandıysa, ne olduysa onu yazmaları. Vartan, elbette bir takım “göz ardı edilmiş gerçekleri” yazan tarihçiler olduğunu kabul ediyor; fakat onun beklentisi toplumun bakış açısını değiştirecek güce sahip olan tarihçilere yönelik. Okullarda okutulan ders kitaplarını kaleme alan tarihçilerden bahsediyor: “*Ondan sonrası zaten kendiliğinden hallolur. Her şeyin doğrusu bilinirse her şey hallolur yani. Kim kimdir, bunu yerine oturtmalı.*”

Talin de babasının bu talebine katılıyor, ayrıca devletin de olan biteni kabul etmesi gerektiğini ekliyor: “*Devlet veya hükümet İttihat ve Terakki’nin tarafını tutmasın; onun hatalarını örtbas etmeye çalışmasın. O zaman o da suç ortağı olmuş olur; açık açık böyle bir şeyler yapılmış, haksızlık yapılmış. Veya işte şartlar öyle gerektirmiş, dese, ne yapılmış onu söylesin.*” Papazyanlar bu talepleri dile getirirler de, gerçekleşeceklerine dair bir umut beslediklerini söylemek zor. Bu sebeple, yine başta dedikleri gibi, herhangi bir beklentileri olmadığını tekrarlıyorlar.

Papazyanlar’ın 1915 ile ilgili düşüncelerini aktarırkenki tavırları, taşıdıkları yükün paylaşılabilir ve hafifletilemez olduğu düşüncesinin haklı izlerini taşıyor. Araştırma sürecinde gözlemlediğim en vurucu unsurlardan biri buydu. Onları yargılamayan, dinlemeye ve anlamaya çalışan biri olarak bana tüm samimiyetleriyle akıllarından geçeni aktarmış olduklarına inansam da, yaşadıkları acının ve anıların oluşturduğu yükü tahayyül etmenin yakınına bile gelemeyeceğim konusunda nazik bir mesafeye koyduklarını hissettim. Başka bir deyişle, Papazyan ailesinin kurdukları anlatı,

bir “yabancı” kendilerini dinlemekte olduğunun bilincini taşımaktaydı. Ailenin bu tavrı, yıllarını dışlanmışlık ve ayrımcılık altında geçiren kişiler için doğal, belki de bir refleks olarak değerlendirilebilir. Görüşmelerde farkına varabildiğim bu durum, Papazyan ailesi fertlerinin hayat deneyimleri üzerinden bir mikrotarihsel analiz ortaya koymaya çalıştığım bu tez çalışmasında, araştırmacı olarak konumumu “analiz eden” kişiden “anlamaya ve aktarmaya çalışan” kişiye evriltmemi de gerekli kıldı.

5.2. 1941’de Gayrimüslimlerin Seferber Edilişi

İkinci Dünya Savaşı esnasında, Türkiye’nin savaşa girme ihtimalinin güçlendiği 1941 yılında 25-45 yaş aralığındaki gayrimüslim erkekler seferber edilerek askeri kamplarda toplandı. Bu uygulama, ilgili merciler dışına sızdırılmamış, kamuoyuna yönelik hiçbir bilgilendirme yapılmamıştı. Sıkıyönetim altındaki ülkede, sokakta görülen erkeklere kimlikleri soruluyor, gayrimüslim olmaları halinde hemen o anda askere alınıyorlardı. Apar topar seferber edilen gayrimüslim erkeklere, ailelerine haber verecek fırsat bile tanınmamaktaydı.¹³¹ Askere alınan bu erkeklere “20 Kur’a Nafia Askerleri” deniyor. “20 Kur’a”, Osmanlı’dan kalma bir askerlik uygulamasına işaret ederken, “nafia” da bu birliklerin silah kuşanmadığını, yol, köprü, tünel vb. inşaat işlerinde çalıştırıldıklarına referans veriyor.¹³²

Askere alınma ile ilgili olarak eski Bakırköy Belediyesi Başkan Yardımcısı Yervant Özuzun şu yorumda bulunuyor:

“Hiç kuşkusuz bunun nedeni onları işlerinden uzaklaştırarak ticari anlamda zor durumda bırakmaya, işlerini kapatmaya, devretmeye, ülkeye gönül bağlarını zedelemeye yönelikti. Öyle ya, aynı iş yerinde çalışan baba ile oğlunu, usta ile kalfasını çalışma kamplarına sürersen o iş yeri ne olur?”¹³³

¹³¹ Rifat N. BALI, “20 Kur’a İhtiyatlar Olayı”, 265

¹³² Rifat N. BALI, *Yirmi Kura Nafia Askerleri: İkinci Dünya Savaşında Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni*, 5

¹³³ Yervant ÖZUZUN, “Tamam azınlık biziz”

Bedros da bu seferberlik esnasında, 43 yaşındayken, askere alınmış; askerde bir sene kadar kalmış. Vartan, bu kararın gizlilik içinde alındığı iddiasını destekliyor; kendilerine seferberlik ile ilgili hiçbir açıklama yapılmadığını belirtiyor. Bu durum, gayrimüslim ailelerde büyük bir tedirginlik yaratmış. Henüz 1915 tehciri hafızalarda tazeyken gizlice gerçekleştirilen bu uygulama, evlerde “*Bunlar bir daha geri gelmeyecek*” diye konuşulmasına sebebiyet vermiş. Babasının Hadımköy’de “çöpçü gibi bir kılık giydirilerek” yol inşaatında çalıştırıldığını aktaran Vartan, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak’ın o dönemde gayrimüslimler tarafından “kurtarıcı” olarak görüldüğünü belirtiyor: “*Bizimkiler Fevzi Çakmak olmasaydı çoktan onlar orada öldürülmüştü [...] O kurtardı, o olmasaydı İsmet Paşa öldürtürdü, çünkü İsmet Paşa’nın emri idi bu.*”

Vartan, söyledikleriyle gayrimüslimlerin kolektif hafızasında yer eden bir konuya değiniyor. Buna göre gayrimüslimler, hükümetin bu uygulama ile seferber edilen tüm erkekleri katletmeyi tasarladığına ve dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ın duruma müdahale ederek onları kurtardığına inanıyorlar. Hükümetin böyle bir amacı olduğu kanaatini oluşturan ise askere alınanlara kazdıkları çukurların gösterilerek “*Bu çukurlar mezarlarınız olacak*” denmesidir.¹³⁴ Talin de büyükbabasından benzer bir anlatı dinlemiştir; Bedros, kızdıklarında kendilerine “*Sizi bize sayarak vermediler*” dendiğini söylemiştir.

Vartan, her şeyin İsmet İnönü’nün başının altından çıktığında ısrar ediyor:

“Kemalistlere filan çok kızıyorum, çünkü bunlar Kemalist filan değil. Kemalizm Mustafa Kemal öldüğü gün ve İsmet Paşa’nın seçildiği gün bitti. Çünkü eğer Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı olsaydı 20 sınıf gayrimüslim toplatmazdı herhalde [...] Daha geniş görürdü, bu Hitler’in etkisinde o kadar kalmazdı. Bir Varlık Vergisi olmazdı Mustafa Kemal olsaydı öyle zannediyorum.”

¹³⁴ Bkz. (132) BALİ, 103

Almanya'nın savaşı kaybedeceği kesinleştiğinde ve barış görüşmeleri başladığında, kurulacak olan Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nde yer almak isteyen Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine iki ay kala, Almanya'ya savaş ilan eder. Vartan, gazetelerin dilindeki değişimi ve gayrimüslimlere yönelik baskıcı politikanın birdenbire sonlanışını tüm netliğiyle hatırlıyor. Savaşın ilk yıllarında “muzaffer Alman orduları” ve “Sovyetlerin bozgunu” gibi manşetlerin tüm gazeteleri kapladığını, fakat savaşın sonuna gelindiğinde Birleşmiş Milletlerin kurucu üyesi olabilmek için çabalayan hükümetin yoğun bir “demokratikleşme” uygulamasına giriştiğini aktarıyor. Nitekim savaş döneminde Almanya yanlısı propaganda yapan gazeteler, Almanya'nın mağlubiyeti netleştiğinde “hükümete komplo kurmak” suçlamasıyla kapatılmış.¹³⁵ Savaşın sonlanmasıyla birlikte serbest bırakılan gayrimüslimler evlerine dönmüşler. Vartan, her şey süt liman olunca bu konunun bir daha da hiç konuşulmadığını söyleyerek ekliyor: “[aslında] bu konu o kadar da önemsiz bir konu değil...”

5.3. Varlık Vergisi

Tek parti döneminde ekonominin Türkleştirilmesi ve etnik politikaları açısından en vurucu uygulamalarından biri Varlık Vergisidir. 11 Kasım 1942'de, Varlık Vergisi ile ilgili düzenlemeleri içeren yasa kabul edilir. Hükümetin Vergi ile ilgili sunduğu amaç, savaş koşullarında elde edilen haksız kazancı vergilendirerek ekonomik uçurumu dengelemektir.¹³⁶ Sunuluş biçimiyle ekonomik adalet emsali olarak gösterilen Vergi, esasen gayrimüslim azınlıkların ekonomik konumunu zayıflatmayı, böylece ekonominin Türkleştirilmesine katkıda bulunmayı hedefliyordu. Gayrimüslimlerden alınan vergilerin toplanan tüm vergi tutarına oranı gözetildiğinde bu hedef açıkça görülebilmektedir: Sadece İstanbul için bu oran %87'dir.¹³⁷ Vergiyi

¹³⁵ Cemil KOÇAK – Hikmet ÖZDEMİR vd., **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, 173-174

¹³⁶ Ayhan AKTAR, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, 141-142

¹³⁷ Dilek GÜVEN, **Cumhuriyet Dönemi Etnik Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, 135-139

ödeyemeyenler ise yapması gereken ödeme karşılığında çalışmakla mükellef olup Aşkale'deki çalışma kampına gönderilmektedir.¹³⁸

Varlık Vergisi'nin zamanlaması da dikkate değerdir. 25-45 yaş arasındaki gayrimüslimlerin seferber edildiği İkinci Dünya Savaşı esnasında çıkartılan Vergi ile zaten savaş koşulları ve erkeklerin yokluğu nedeniyle geçim sıkıntısı yaşayan gayrimüslimlerin hepten bezdirilmesi söz konusudur. Vartan, bu konudaki düşüncesini şöyle ifade ediyor: “[...] o sırada [seferberlik devam ederken] Varlık Vergisi de çıktı hemen arkadan. 45 yaşın üstündekileri de Varlık Vergisini ödedi ödemedi diye Aşkale'ye o sırada sürdüler...”

Varlık Vergisi zamanında Laleli'de fırıncılık yapan Papazyanlar, o dönemin parasıyla 3000TL (günümüzde yaklaşık 50.000TL) vergi tutarı ödemişler. Fırıncılıkla uğraşan mükellefler olarak, “irat üzerinden kazanç vergisi ödeyen gayrimüslim esnaf, tüccar vb.” grubuna dâhil olmuşlardır; bu grup İstanbul'daki toplam vergi mükelleflerini %39'unu, toplanan toplam verginin ise %21'ini oluşturur.¹³⁹ Vartan, biri Rum, ötekisi Ermeni diğer iki gayrimüslim fırınının da vergiyi ödeyebildiğini belirtiyor. Savaş bittikten sonra Türkiye ekonomisinde yaşanan canlanmayla birlikte daha çok satış yaptıklarını, dolayısıyla ödedikleri vergiyi de çıkarabildiklerini ekliyor. Mannik'in ailesi ise o kadar şanslı değilmiş. Şu anda yaşadıkları Yeşilköy'deki Bostan Caddesinde küçük bir dükkânları varmış. Varlık Vergisi döneminde, ekonomik durumları iyi olmadığından, elden çıkarmak zorunda kalmışlar.

5.4. 6-7 Eylül Olayları

“1940'ta İstanbul nüfusunun üçte birinden fazlası gayrimüslimdi. İstanbul bir şey şehri gibiydi, hele İstanbul'un karşı tarafı, Beyoğlu ve Şişli tarafları, bütün Ermeni, Rum kadınlar şapkalı, şık ve Avrupalı bir kıyafetle geziyor. Öyleydi. Balolar olurdu falan. İstanbul çok kozmopolit bir şehirdi. Ve bu taa 1957'lere kadar filan [böyle devam etti]. Sonra o Kıbrıs işi çıktı. Kıbrıs işi çıkınca İstanbul'da Rumlar aleyhine falan bir cereyan başladı.

¹³⁸ Bkz. (136) AKTAR, 196-197

¹³⁹ A.g.k., 154

Kıbrıs Türk'tür, Kıbrıs Türk'tür, diye yürüyüşler falan. Kıbrıs'dan dolayı Rumlara bilenen bu şey [insanlar] yavaş yavaş bir gayrimüslim [karşıtlığına dönüştü], Ermeniler de dâhil edildi. Ve dükkânlar tahrip edilirken artık 'Bu Rum dükkânıdır, bu Ermeni dükkanıdır' görmedi yani. Bizim fırın da mesela tahrip edildi. İşte 1955, 6-7 Eylül.”

Vartan, 6-7 Eylül Olaylarını ve İstanbul açısından yarattığı kırılmayı böyle açıklıyor. Tek Parti rejiminin sona ermesiyle birlikte demokratikleşme sürecine giren Türkiye'de, Demokrat Parti hükümetinin uygulamaları, devlet elitlerinin azınlıklara karşı daha hoşgörülü bir politika izlediği görünümü verir. Bununla birlikte 1953 ortalarında Demokrat Parti hükümeti azınlıklara yönelik hoşgörülü tavrını bir kenara bırakarak gayrimüslim cemaatlerin faaliyetlerini kısıtlamaya başlar. 1954'e gelindiğinde ise Kıbrıs meselesinin şiddetlenmesiyle Parti'nin gayrimüslimlere yönelik toleransı yerle yeksan olur.¹⁴⁰

6-7 Eylül olayları dikkate alındığında, Tek Parti dönemi ile Demokrat Parti dönemi arasında Türkleştirme politikaları açısından bir devamlılık olduğu öne sürülebilir. Gayrimüslim azınlığa yönelik olarak tezahür eden saldırıların, yağmaların ve tehditlerin, basitçe Kıbrıs'ta yaşananlara yönelik tepkilerden doğmuş bir hareket ile açıklanması yeterli değildir. Kıbrıs sorunu, gayrimüslimleri ülkeden çıkarma çabasının sürdürüldüğü bir dönemde ortaya çıkan bir fırsat olarak görülmüştür. Keza 6-7 Eylül Olaylarıyla gayrimüslim azınlığın ekonomik gücü ve cemaat yaşantısının zayıflatılması hedeflenmiştir.¹⁴¹ Nitekim gayrimüslimler, Varlık Vergisinde olduğu gibi 6-7 Eylül Olaylarında da kitleler halinde göç eder.

Papazyan ailesi açısından 6-7 Eylül, ülkede kalma kararlarının sınındığı bir olay olarak belleklerine kazınır. Fırının üstünde oturduklarından, fırınlarının taşlanışına ve yağmalanışına şahit olurlar.

“Ve o kıranların, onu da hiç unutmuyorum, bizim bir üstümüzdeki köşede, tarihi Hasanpaşa fırını vardı, şimdi yok, poğaç, börek filan yapardı, ama

¹⁴⁰ Bkz. (137) GÜVEN, 155-6, 159-62

¹⁴¹ A.g.k. 168-71

hakikaten tarihi, böyle 1850’lerden filan kalmış bir fırın ve meşhur böreği möreği meşhurdu [...] Onun, fırının sahibi babamın has ahbabıydı yani, bazen unu biterdi gelip un alırdı falan böyle. Onun bir oğlu vardı, haylaz tipli böyle şişman bir adamdı... Hasanpaşa fırınının oğlu, tipi de gözümün önüne geliyor [...] Annem pencereden gözlüyor, ‘Aaa’ dedi, adı da neydi Cihat mı Cahit mi... ‘O da taş atıyor fırına, Allah belanı versin’ filan dedi [...] O çocuk iki ay sonra hastalandı, beni çağırdılar, tabii biz hiçbir şey demedik. Yani biz o gün senin oğlunu da gördük [demedik]... Kan kanseri oldu gitti.”

Bu olay, Bedros için iplerin koptuğu an olmuştur. Gerek 1915’te, gerekse sonrasında maruz kaldığı zorluklarda hep pasif bir tavır benimseyen Bedros, bu sefer mücadele etmeyi aklına koyar. Fırınının taşlandığını gören 57 yaşındaki Bedros, eline bir demir parçası alarak fırına inmeye kalkışır. Vartan ve Marta onu durdurur, kapıyı kapatarak dışarı bırakmazlar. Neticede ortalık sakinleştikten sonra fırının camlarını tamir ederek hayatlarına devam etmeye çalışırlar; taa ki bir sene sonra, 1956’da İstımlak Kanunu yağmacıların yapamadığını yapıp fırını sonsuza dek ellerinden alana kadar...

5.5. Türkçe Konuşma Zorunluluğu

Türkiye’deki etnik grupların yaşadığı en önemli sorunlardan biri, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar getirilebilecek olan “dil” problemidir. Ulus-devlet modelinin benimsendiği bir ülke olarak Türkiye’de tüm yurttaşların resmi dil olan Türkçe’yi konuşması “teşvik” edilir. Türkleştirme politikalarının yoğun olarak tezahür ettiği erken Cumhuriyet döneminde Türkçe konuşulmasına yönelik baskılar had safhadadır. Bununla birlikte gayrimüslimler Türkçe konuşmalar dahi Türk olarak kabul edilmezler.¹⁴² Nitekim Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında özellikle gayrimüslim azınlıklar, göze batmamak ve hatta Müslüman Türk olmadıklarını belli etmemek için gönüllü olarak Türkçe konuşmaya devam ederler.

¹⁴² Soner ÇAĞAPTAY, “Türklüğe Geçiş: Modern Türkiye’de Göç ve Din”, 86

Papazyan ailesi açısından bu durum özellikle çetrefilli bir mesele teşkil eder. Zira aile, katı bir şekilde evde sadece Ermenice konuşmakta, kamusal yaşantılarında ise yine katı bir şekilde yalnızca Türkçe iletişim kurmaktadır. Ailenin bu tutumunda, dile getirilmemiş olmakla birlikte, Bedros'un Ermeni kimliğine ve diline keskin bağlılığının payı olduğu düşünülebilir. Ailenin "kurucu" ferdi olarak Bedros, evde konuşulan dil konusunda da belirleyici olmuş olabilir. Bedros'un, torunu Talin'in eşi Garbis konusunda sürekli Türkçe konuştuğu için şüpheli bir tavır takındığı göz önüne alınırsa bu durum pekâlâ mümkündür. Keza Talin'in evlenip baba evinden çıkmasıyla birlikte, eşine ayak uydurarak evde Türkçe konuşmaya başlaması da tesadüf değildir.

Evde Ermenice, sokakta Türkçe konuşmaya alıştığı bir çocukluk geçiren Talin, henüz 5 yaşındayken bu konudaki ezberini sorgulamak durumunda kaldığı bir deneyim yaşamış. 1970'te, Lufthansa Havayolları'nda hosteslik yapan annesiyle birlikte Almanya'ya giden Talin, annesi ondan Türkçe değil, Ermenice konuşmasını istediğinde kafası karışmış; ne diyeceğini bilememiş:

"O zamanlar, Talin 5-6 yaşındaydı, çocuklara aman sokakta sakın Ermenice konuşmayın, Türkçe konuşun [derdik]. Biz şimdi Almanya'ya gittik, Münih'e. 1970'te. O zaman ben de hostestim, arada onu da götürüyordum falan. Bana arkadaşlık ediyor. Münih'in de tren istasyonu civarı bütün Türk işçi dolu. Tabii biraz da Türk olduğunu falan bilirse peşinden koşuyorlar. Talin'e diyorum ki, Talin, benimle burada sakın Türkçe konuşma, Ermenice konuş. Kız anlamıyor, yüzüme bakıyor. Şaşırdı nece konuşacağını. Sus derdim, sus daha iyi."

Türkçe konuşma günümüzde Papazyan ailesi için sıradan bir olay haline gelmiş; Ermenice sadece Vartan ve Mannik için ev içinde konuşulan bir dil olarak devam ediyor. Burada ilginç olan bir taraf, ailede Türkçe aksanların ve lehçelerin gösterdiği farklılık olarak belirtilebilir. Talin, neredeyse hiç Ermeni aksanına kaymadan, düz ve temiz bir Türkçe ile konuşurken Vartan tam bir İstanbul lehçesi kullanıyor. Mannik ise Ermeni aksanından hiçbir şey kaybetmemiş, kendisine hep "Nerelisiniz?" diye sorulduğunu belirtiyor. Talin ise aksanı olmadığından dolayı memnun; insanların Ermeni olduğunu anlamamasını tercih ediyor.

6. TÜRKİYE'DE ERMENİ OLMA DENEYİMİNE PAPAZYANLARIN GÖZÜNDEN BAKMAK

Papazyan ailesinin ele alınan üç ferdi, Bedros, Vartan ve Talin, 20. yüzyılda Türkiye'de Ermeni olma deneyimine dair ortak ve kişisel bellekler oluşturmuştur. Sosyalleşme biçimleri, yaşadıkları ve tanık oldukları çerçevesinde şekillenen tutum ve davranışları, bir ailenin gözünden hem ortaklaşan, hem de nesilden nesile ve kişiden kişiye farklılaşan yaklaşımları ortaya koymaya olanak tanır. Çalışma kapsamında bu ailenin ve ailenin bu üç ferдинin tercih edilmesi, her şeye rağmen Türkiye'de kalmayı, bir şekilde hayatlarını idame ettirmeyi tercih etmelerinden kaynaklanır. Onları Türkiye'ye ve özelde de İstanbul'a bağlayan güçlü bağlar, bu topraklarda Ermeni olmanın çeşitli boyutlarını ailenin yıllar içinde oluşan bağlamı içerisinde inceleme fırsatı yaratır.

Aile fertlerinin deneyimlerinden, tanıklıklarından, belleklerinden karılmış bir çimento, bugünkü algılarına, tutumlarına ve davranışlarına da yön verir. Böyle bir çimento, kuşkusuz Ermeni olma halinin ifadesinde hammaddesini bulur. Bu bağlamda çalışmanın son bölümünde, öncelikle Ermeni olmayı nasıl tanımladıkları ve Ermeniliklerini nasıl gerçekleştirdiklerini tartışılacaktır. Sonrasında ailenin gündelik yaşamda kurduğu ilişkilerde ve sosyalleşme pratiklerinde Ermeni olma halinin etkisi analiz edilerek, ailenin ve tek tek kişilerin Ermeni kimliğine bakışı tartışılacaktır. Ermenilere yönelik politikaların bu husustaki rolü de ayrıca ele alınacaktır. Son olarak, aile içindeki farklılaşmayı irdelemek açısından kuşaklar arası ayırım noktaları tespit edilerek Ermeni kimliğinin nesilden nesile dönüşümü incelenecektir. Aile fertleriyle ortak yapılan görüşmelere dayanan bu bölüm, zaman zaman Talin ve Vartan'ın eşlerinin de görüşmelere müdahil olmasıyla bir odak grup çalışmasına evrilme potansiyeli edinmiştir. Bu hususta, mikrotarih çalışması sadece Vartan ve Talin'e odaklanıyor olduğu göz önüne alınarak, eşleri Mannik ve Garbis'in söylediklerine yönelik tavırları ve cevapları görüşmelerin aktarımına dâhil edilmiştir.

6.1. Ermeni Olmanın İfadesi: Geçmişin Yüküyle Bugünün Yurttaşı Ol(ama)mak

Aileyle yapılan görüşmelerde, “Ermeni olmak” hususunda üç ana başlık tespit edilebilir. Bunlardan ilki, acılarla dolu geçmişin yarattığı kolektif belleğe dayanarak tarihsel bir kimlik üzerinden kendini tanımlama çabasıdır. Tüm aile fertlerinin paylaştığı bu özellik, ailenin gözünde “Ermeniliğin” geçmişte çekilen acılar, katliam tanıklıkları, maruz kalınan ayrımcılıklar gibi belirleyici deneyimler ışığında şekillenen bir kimlik olduğuna işaret eder. İkincisi ise, ayrımcı politikalar çerçevesinde şekillenen eşit yurttaş olamama durumunun yarattığı toplumsal bir kimliktir. Buna göre aile fertleri, Ermeni olmayı bir şekilde ayrımcılığa maruz kalmakla eşdeğer görür. Bu durum içselleştirilmiş bir “öteki olma” hali yaratır. Son olarak, Ermeni gelenekleriyle ve cemaatle kurulan ilişki üzerinden oluşan kültürel bir kimliktir. Buna göre aile üyeleri, geçmişten gelen deneyimin ve süreklileşen ayrımcılıkların yön verdiği bir sosyalleşme sürecinde Ermeni olmanın kültürel boyutlarını büyük ölçüde “Türk” imgesiyle uyumlaştırebildikleri bir kültürel kimlik benimsemektedir.

6.1.1. Tarihsel Kimlik: Acıların Belleği

1915 Ermeni tehcirinin, Papazyan ailesi için taşıdığı önemden daha önce de bahsedilmişti. Tehcir, pek çok Ermeni için olduğu gibi, Papazyan ailesi için de bugünkü tutum ve davranışlarına yön veren en önemli bileşenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailenin “Ermenilik” algısındaki rolü de oldukça büyüktür. Görüşmelerde tespit edildiği üzere, Ermeni olma haline dair tüm ifadeleri, 1915 ile mutlaka bir şekilde temas eder. Bir anlamda Papazyanlar için Ermeni olmak, 1915’ten günümüze bu topraklarda Ermenilerin çektiği tüm acıların, maruz kaldıkları ayrımcılıkların yükünü sırtlanmak ile eşdeğer görünüyor.

Nitekim kendisine “*Ermeni olmak sizin için ne ifade ediyor?*” diye sorduğumda Vartan’ın verdiği cevap, 1915 tehcirinde Ermenilere yapılan haksızlıklardan ve uzun süre bunlarla ilgili hiç konuşamamış olmalarından dem vuran karmaşık bir açıklama

içeriyor. Vartan, bununla da sınırlı kalmayarak Varlık Vergisi, 20 Kur'a askerlik olayı gibi Ermenilerin kolektif belleğinde yer eden uygulamalara ve profesörlüğünü alamayışı gibi kendi maruz kaldığı ayrımcılıklara referans vermeye devam ediyor. Ermenilerin bu topraklarda yaşadıkları acılara yönelik aktarımının ardından söz alan Talin ise bu tarihsel kimliğe genetik bir boyut ekliyor. Ermenilikle ilgili konuları Ermenilerin genetik özellikleriyle de ilişkilendiren Talin, geçmişte yaşanan acıların genlere işlediği yönünde bir iddiayı dile getiriyor:

“Çok büyük acıların genlere işlendiğine dair bir yazı okumuştum. Üremeden önce yaşadığın çok büyük trajediler [genlere işlermiş]. [...] Doğru ya da değil, belki doğru değil ama bunu okuduğum zaman dedim ki, bende böyle bir şey olabilir mi acaba? Çünkü ben normalde çok barışçıl, pozitif biri olmama rağmen 1915’de yaşanan olayları üçüncü nesil olarak hazmedebilmiş değilim.”

1915’de yaşananların yarattığı travma, aynı olayın ve hatta daha beterinin yaşanabileceğine dair bir korkuyu da beraberinde getiriyor. Bu durum, Ermenilerde yaygın olan “1915 hakkında konuşmama” tavrını Papazyan ailesinde de tedavüle sokuyor. Vartan, hayatının takiyeye geçtiğini vurguluyor:

“[...] biz çocukken, evlerimizde bu konular hemen hemen tabuydu, yani konuşulmazdı. İşte köyden geldik, buraya yerleştik falan gibilerden [anlatılırdı]. Sonraları, liseden itibaren biz bunu öğrendik. Fakat ömrümüz bizim takiyeye geçti. Hala şu anda bile, bak diyoruz ki ismimizi yazma. Bu bir takiyedir. Evde bir şey konuşulduğu zaman “aman bunu dışarıda, herkesin içinde bu lafı açma, konuşma” diye tembih ederlerdi annem filan. Şimdi de ben biraz konuşsam karım zaten “konuşma” der.”

Eskiden kimsenin Ermeni olduğunu bile söyleyemediğini belirterek araya giren Garbis, geçmişin gölgesine yeni bir katman eklenmesine ön ayak oluyor. Aile üyeleri, kısa bir tartışmanın ardından Ermeni olmanın sadece sessizlikle örülmediğini, bu sessizlikten aynı zamanda bir bilgisizliğin de üretildiğini tespit ediyor. Buna göre babanın çocuklarına Ermeni olduğunu söyleyemediği bir ailede, kişiler kendi Ermeniliklerinin farkında olmadan yaşayıp gidiyordur...

“Kendileri bilmiyordu, dedeleri kendilerine söylememiştir. [...] Kaç kişi var bilmiyoruz. Biz de bilmiyoruz. Anadolu’da Ermeni’den kalma, dönme, büyükannesi Ermeni olan kaç [kişi] var, bilmiyoruz.”

Papazyan ailesi fertlerinin böyle bir bilgisizliğe kimliğin yitimi açısından değil, bellek kaybı ve aidiyet duygusunun yokluğu açısından yaklaştığını gözlemledim. Papazyanlar, acılarla yüklü olsa da geçmişe dair belleklerini korumayı önemsiyorlar; çünkü bu bellek aidiyetlerinin temelinde yer alıyor: Aynı acıları yaşamış binlerce insanla kurulan bir ortaklığın yarattığı, taşıdıkları yükü anlayan ve paylaşan bir gruba duyulan aidiyeti...

6.1.2. Toplumsal Kimlik: Eşit Yurttaş Olamama Hali

Soner Çağaptay, Kemalist dönemin milliyetçi politikalarının Türklüğü sınıflandıran eşmerkezli üç halka yarattığını belirtir: En dıştaki halka toprağa dayalı bir yurttaşlıktır; buna göre Türkiye sınırlarında yaşayan her birey etnik kimliğine bakılmaksızın, yurttaşlık bağı ile Türk kabul edilir. Ortadaki halka Müslüman kimliği etrafında bir yurttaşlık şekillendirir. En içteki halka ise etnik olarak Türk vatandaş statüsü edinir. Ortadaki halkada bulunan unsurların iç halkaya doğru kaymaları umulurken, dıştaki halkanın sınırları geçirgen değildir – katı bir biçimde Türk toplumunun kıyısına sıkıştırılmışlardır.¹⁴³

Papazyan ailesi üyelerinin yurttaş olamama halinde tam da bu “toplumun kıyısına sıkıştırılma” durumu söz konusudur. Kendilerinin anayasal düzlemde “Türk vatandaşı” olarak tanımlanmasını kabul ederlerken, yurttaşlara tanınan kimi imtiyazların sadece etnik olarak Türk olanlara sunulduğunun da farkındadırlar.

“Hepimiz Türk’üz, e iyi peki ben de Türk’üm. Haydi beni kaymakam yap, beni yüzbaşı yap, beni savcı yap. O zaman olmuyor, nasıl Türk’üm ben? Anayasada ne yazıyor? Her Türk vatandaşı Türk’tür. E Türk’tür, tamam hadi ben de Türk’üm. Yap beni kaymakam? Yok, o kadar da uzun boylu Türk değilsin, diyorlar. [...] Türk değilim, Ermeni’yim. Sen zaten beni

¹⁴³ Bkz. (142) ÇAĞAPTAY, 110.

Türk diye görmüyorsun, e ben de kendimi Türk kültürüne mensup biri gibi görmüyorum. Ben herhangi bir Türk'ten daha iyi Türk vatandaşım, her şeyimle. Kanunlara uymamla, askerliğimle, vergi vermemle, her şeyimle normal bir Türk'ten daha kanuni bir Türk vatandaşım.”

Tam ve eşit yurttaş olamama durumu, bir “ötekileştirilme” hali yaratır ve bu hal Papazyan ailesi fertlerince kanıksanmıştır. Öyle ki kimi zaman alay konusu bile olabilmektedir. Talin, sürekli üşüdüğü için eşinin kendisine “kansız Ermeni” dediğini aktarıyor. Bu derece kanıksanmış bir öteki olma halinin aile fertleri üzerinde yarattığı baskı “herhangi bir Türk'ten daha iyi Türk vatandaşı” olduğunu kanıtlama çabasını ortaya çıkarır. Mannik, Lufthansa'da çalışırken ne kadar gayretli olduğunu şöyle anlatıyor:

“Havaalanında çalışırdım ben, bütün arkadaşlar beni çok severdi. Ama tabii biz de onlardan daha fazla gayret ederdik. [...] Ben 30 sene havaalanında çalıştım. Her zaman herkes bana itimat ederdi. Ama biz de ona göre çalışırdık. Biraz fazla özverimiz oluyordu tabii, okulda da...”

Ermenilerin bu gayretkeşliği sadece kendilerinin fark ettiği bir şey değil. Ermeni bir doktor, hastaların kendisi için “*Bu Ermeni'dir. Daha iyi bilir, daha iyi bakar*” diye düşündüğünü ve bu sebeple kendisini seçtiklerini aktarıyor.¹⁴⁴ Bu konuyu da genetiğe bağlayan Talin, barışseverliğin Ermenilerin genetik özelliği olduğunu vurguluyor:

“[Ermenilerin] çok uyum sağlayan bir ırk olduğuna inanıyorum. 1915'le de ilgisi olabilir ama onun öncesinde de böyleydi sanırım. Genetik yapıda hırçın, kavgacı bir ırk değiliz. Genetik yapı diye bir şey olduğuna inanıyorum. Her ne kadar ırkçı olmasam da genetik yapı diye bir şey var bence.”

Talin, Ermeni kimliğine biyolojik bir noktadan referans verirken, taşıyıcısı olduğu kültürel mirası bir zemine oturtma ihtiyacının tezahür ettiği düşünülebilir. Bu çabanın 1930'larda yoğun bir şekilde görülen biyolojik ırkçılığın oldukça uzağında olduğunu da ayrıca not düşmek gerekiyor. Nitekim Talin'in genetik konusundaki görüşü büyük ölçüde kültürel bir çerçeveyi tanımlıyor. Ötekileştirilen öznelere

¹⁴⁴ Bkz. (91) BALANCAR, 49

sözlerinin büyük oranda çarpıtıldığı günümüz Türkiye’inde kaleme alınan bu tez çalışmasında, böyle bir ifadenin cımbızlanarak aleyhte kullanılması ihtimali, bu satırları araştırmacıya yazdıran temel kaygı olarak açıklanabilir. Nitekim bu araştırmacı, Hrant Dink’in yazdığı yazılardan cımbızlanan ifadelerin yarattığı karanlığın gölgesinde yaşıyor.

Talin’in bakış açısından Ermenilerin sahip olduğu nitelikler, gündelik hayatta maruz kaldıkları ayrımcılığa engel olmaya yetmez görünür. Zira devlet nezdinde Ermenilerin bir türlü eşit olamadıkları diğer (esas) “yurttaşlar”, kendilerine neredeyse “canavarlarımışçasına” yaklaşmaktadır. Bu durum, Papazyan ailesinin Ermenilerle empati kurma çabasındaki yakın arkadaşlarını da tuhaf durumlara sokar.

“Ben Lufthansa’da çalışırken, o zaman Adanalı bir arkadaşımız, Yılmaz, Lufthansa’ya kaydolmuş ve İstanbul’a yerleşecek. Karı-koca gelip ev bakıyorlar. Yeşilköy’de, havaalanı caddesinde bir apartmanda [ev beğeniyorlar.] İşte kadınla [ev sahibi] tanışıyorlar, beğeniyorlar falan. İşte kimsiniz, nesiniz, falan derken, kadın “Ben Ermeni’yim” der demez Yılmaz “Aa, siz de bizim gibi insanlarıymışız.” Yılmaz diyor ki, bunu dediğime kendim utandım. Çünkü bize lisede, Adana’da, öyle bir “Ermeniler şöyle yaptı, Ermeniler böyle yaptı” filan... Ondan sonra Yılmaz’ın çocuklarını falan hep o kadın büyüttü. Her şeyini o kadına itimat ederdi. Ama diyor ki, bizi nasıl büyütmüşlerdi, biz böyle [Ermeni denince] canavar gibi bir şey zannederdik.”

Mannik’in aktardığı bu anekdot gibi, “büyük toplum” nezdindeki Ermeni algısının ne derece kendi gerçekliklerinden uzak olduğu yönündeki anekdotlar hemen her aile ferdinin belleğinde yer etmiş. Başkalarının kendilerini tanıtırken “*Ermeni’dir ama çok iyi insandır*” dediğini bile duydukları olmuş. Böylesi bir ötekileştirilme hali, onların eşit birer yurttaş olarak bu topluma ait hissetmesinin önündeki en önemli engel olarak ortaya çıkıyor. Neticede, kendileriyle kurulmaya çalışılan empatiye de haklı bir mesafe geliştirmişler. Resmi tarih eğitiminin tornasından geçmiş kişilerin Ermenileri ister istemez belli bir önyargıyla göreceğini düşünüyorlar. Öte yandan kendilerini dinleyen, anlamaya çalışan kişilere anlatmaktan çekinmeyen, samimi tavırları, bu mesafenin kolayca aşılabileceğini de ortaya koyuyor.

6.1.3. Kültürel Kimlik: Cemaat ile Büyük Toplum Kıskaçında

Ermenilerle ilgili kapsamlı bir araştırmada, Türkiye’deki Ermeni toplumunun heterojen yapısına dikkat çekilerek bu özelliğin çoğul kimliklere ya da Ermeniliklere dayandığı belirtiliyor. Buna göre, bir uçta Ermeniliğe asgari düzeyde vurgu yapan, “asimile” olmuş kesim, diğer uçta ise Ermeni kimliğini sahip olduğu din, dil, kültür, bellek bağlamında yaşatmaya kararlı bir kesim bulunuyor. Araştırmayı yapanlar, bu iki ucu kabaca “asimilasyon” ve “getto” olarak tanımlamışlar ve bu iki uç arasında pek çok farklı Ermeniliğin ortaya çıktığını dile getiriyorlar.¹⁴⁵

Papazyan ailesinin, bu iki ucun tam ortasında yer aldığı söylenebilir. Kuşaklar arasında farklılıklar olmakla birlikte (Bkz. Bölüm 6.2) ailenin Ermeniliğe dair genel tavrı, Ermeni kimliğinin belli özelliklerini koruyup yaşatırken, belli özelliklerini terk ederek seküler bir Türkiyeli kimliği etrafında şekillenen üst kültüre eklenmek olarak açıklanabilir. Buna göre Papazyan ailesi, Ermeni dilini koruma ve kendinden sonraki kuşaklara aktarma niyetindedir. Ayrıca belleklerinde yer eden Ermenilerin ortak geçmişlerini sahiplenmiş ve kendi aidiyetlerini de bu temel üzerine kurmuşlardır. Bununla birlikte dinî anlamda Ermeni kültüründen büyük ölçüde kopmuşlardır. Bedros’un 1915’te yaşadıklarından dolayı ateist oluşu, ailenin dinle olan ilişkisinin kopmasında rol oynamış. Talin, bu durumu şöyle özetliyor:

“Dinimizi biz fazla uygulamıyoruz ama zaten annelerimizden de fazla bir din uygulaması görmedik açıkçası. Ama geleneklerin devamı açısından bir Paskalya’da, bir Noel’de kiliseye gideriz. [...] [Çocuklarımızı] vaftiz ederiz, vaftiz anneliği, vaftiz babalığı diye bir şey vardır... Bizde önemli bir roldür. Anne babaya bir şey olduğu zaman onların sorumluluğudur. Hala bu şeyler var tabii bizde, ananeler, günlük hayatımızda var. Onun dışında zaten her Türk vatandaşı gibi yaşıyoruz.”

Cemaati birarada tutan önemli bağlardan biri olan din faktörünün devreden çıkması, aynı zamanda cemaatle olan ilişkilerinde de belli bir gevşekliğe yol açmış. Ermeni cemaatiyle kurulan ilişkideki bu gevşeklik, ağırlıklı olarak Türklerden oluşan

¹⁴⁵ Bkz. (93) ÖZDOĞAN, ÜSTEL vd., 363

bir sosyal çevrede ister istemez Türkiyeli kimliğine yakınlaşmalarına sebebiyet vermiş. Talin, pek çok arkadaşının “Müslüman Türk” olduğunu belirtirken Ermeni cemaatiyle çok fazla ilgisi olmadığını belirtiyor:

“Yani pek Ermeni arkadaşım yok. Ermeni okullarından arkadaşlarımın hemen hepsi yurtdışında. 80 döneminde gittiler. Burada olanlarla görüştüğüm oluyor; cemaate pek fazla bir ilgim yok. Şimdi beni SEV vakfi diye bir şeye yazdılar ama pek [ilgilenmiyorum]. Bizim vakıflar pek öyle şey yok. Sosyal olarak pek birbirini tutmayan bir milletiz, ırkız, diyelim. Öyle pek bir araya gelemiyoruz.”

Talin, Ermenilerin birbirini pek tutmadığını söylese de, buradan yola çıkarak Ermenilerle ilişki kurmaktan özellikle imtina ettiği söylenemez. Nitekim Talin’in sosyal çevresinin Ermenilerden çok Türklere oluşuyor olması, bilinçli bir tercihten çok Türkiyeli kimliğine adaptasyonun yarattığı bir durum olarak görünüyor. Vartan da kendi çevresinde genellikle Türklere olduğunu, Ermeni ailelerle çok nadir görüştiklerini belirtiyor. Bununla birlikte Ermeni cemaatiyle çok yakın bağlar kurmamış olmalarını Vartan önemli bir eksiklik olarak görüyor. Ona göre cemaatle kurulan ilişki, her Ermeni’nin taşıdığı sorumlulukları hatırlamasında önemli bir rol oynuyor:

“Maalesef demek lazım, çünkü her Ermeni’nin bir de böyle bir borcu var. Yalnız maddi yardım değil. Mesela bu Yeşilköy Ermeni Okulu’nu yöneten bir Yönetim Kurulu var. Bunların yükleri ağır. Okulun masrafı falan bir sürü problem. Devletten bir kuruluş alınmaz. Okul kendi yağıyla [kavruluyor]. Hepsi de zengin çocuğu değil. Bir kısmı da fakir, hepsi tam para veremiyor. O paraları sağdan soldan toplamak falan. Onlar cansiperane çalışıyor.”

Ermenilerin yaşadığı sorunlara yönelik çözüm üretme arayışını, cemaatin içerisinden çıkacak bir çabayla eşgüdümlü gören Vartan, kızı Talin’in aksine, Ermenice gazeteleri de takip etmeye çalışıyor. Gazeteler, Vartan için, cemaati desteklemek anlamına geliyor. Haberleri Türkçe gazetelerden de takip edebildiğini, Ermenice gazetelerin, sadece Ermenileri ilgilendiren kimi konularda, mesela ölüm ilanlarında önemli hale geldiğini belirtiyor. Papazyan ailesinde Ermeni Sivil Toplum

Örgütlerine üye bulunmuyor. Vartan bir dönem Surp Pırgiç Hastanesinin Yönetim Kurulu üyeliği yapmış; damadını da bir dönemliğine yönetim kuruluna girmeye ikna etmiş. Fakat onun dışında ailenin cemaatle başka bir ilişkisi olmadığı gözlemlenebilir.

Ailenin gözünden, Ermenilerle olan ilişkilerinde bir diğer ayrım noktasını da Türkiye’de kalmak yönünde gösterdikleri kararlılık oluşturuyor. Bu durum, özellikle diaspora Ermenileri ile yaşanan bir anlaşmazlığa dayanıyor:

“Talin: Diaspora ile bizim aramızda çok büyük çekişme var. Bizim Türk arkadaşlarımızla hiçbir sorunumuz yok. Ama diaspora ile çok var. Türkiye’den göç edenler [bizi] sevmezler, içlerine kesinlikle almazlar. Ancak Türkiye’yi kötölemen lazım, içlerine girebilmek için. Onu da bizimkiler yapmaz zaten. Orada daha büyük bir ayrımcılık var. Biz burada kaldığımız için bize zaten düşmanlar. Bu kadar çok şey yapmışlar size, siz hala o memlekette kalmışsınız, diye.

Vartan: Bize “Türk” gözüyle bakıyorlar.”

Papazyan ailesinin dikkat çektiği bu ayrım, aslında Türkiye’de yaşıyor olmanın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkıyor. Diaspora Ermenilerinin ülkeden ayrılmak için haklı sebepleri olduğunu düşünen Papazyanlar için Türkiye’de kalmak, ister istemez seküler bir Türkiyeli kimliğiyle uzlaşmak anlamına da geliyor. Bunun en can alıcı örneği, bayramlaşma meselesinde ortaya çıkıyor. Aile fertleri, her Şeker ya da Kurban Bayramında arkadaşlarının kendilerini arayarak bayramlarını kutlamasını doğal karşılıyor. Kendilerinin Hıristiyan Bayramlarının kutlanmamasını ise yadırgamıyorlar. Zira bu bayramlar üst kültürün bir parçası olmadığından, arkadaşlarının Paskalyanın ya da Noel’in ne zaman kutlandığını bilmemesine şaşırıyorlar.

6.2. Nesilden Nesile Aktarılamayan Miras: Ermeni Kimliğinin Değişimi

Günümüzde etnisite, çoğunlukla paylaşılan ortak bir kültürel zemine, özelde de dil unsuruna bağlı olarak tanımlanır. Kültür kavramı hayat tarzı, adetler ve gelenekler, ritüeller ve törenler gibi sembolik değerlere atıfta bulunur. Bu bağlamda bir “etnik grup” sosyal bir kolektif kimlik olarak işler ve bu grubun içinde yer alan insanların

kendilerini diğerlerinden ayırdığı bir sosyal ilişkiyi ima eder. Dil, grubu birarada tutan güçlü bir mühürdür. Grup içerisinde kültürel formlara olan bağlılık derecesi çeşitlilik gösterse de, etnisitenin hayat kazanabilmesi, etnik gruba mensup kişilerin gerçek ya da hayali kültürel ve dile dayalı farklılıklarını sosyal davranışlarına yansıtabilmesine bağlıdır.¹⁴⁶

“Etnisitenin hayat kazanabilmesi” konusunda Türkiyeli etnik gruplar oldukça dezavantajlı bir konumda bulunurlar. Cumhuriyetin kuruluşundan hemen önce başlayan ve günümüzde de hala devam eden Türkleştirme amaçlı devlet politikaları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal baskı, etnik grupların en temel niteliği olan özgün dillerini ve kültürel değerlerini riske sokmaktadır. Denilebilir ki Türkiyeli Ermeni bir aile olarak Papazyanlar, bu politikaların yarattığı baskıya uzun süre direnmiş olmakla birlikte yeni nesillere gerek kültürel, gerek dil bağlamında atalarından gelen mirası aktarmak konusunda sıkıntı yaşamaktadır. Bu durum, sadece Papazyan ailesine özgü değildir; onlar da Türkiyeli Ermenilerin yaşadığı kimlik değişiminin bir parçası olarak görülebilir.

Ailede nesilden nesile yaşanan değişimi üç izlekte tespit etmek mümkündür. Bunlardan ilki, evde konuşulan dile bağlı olarak çocukların anadilinin değişmesidir. İkincisi, çocukların Ermeni okullarına gitmesi konusunda ebeveynlerin gösterdiği fikir değişikliğine bağlı olarak yeni nesilin Ermeni kültürel ortamından iyice uzaklaşmasıdır. Üçüncüsü ise, çocukların yapacağı evliliklerde ebeveynlerin karar verici olarak rolünün azalmasıyla birlikte Müslümanlarla yapılan karma evliliklere açık kapı bırakılmasıdır.

6.2.1. Anadilin Değişimi: “Anne” Ermenice Konuşmayı Bırakırsa

Papazyan ailesinde üç nesil, Bedros, Vartan ve Talin, Ermenice konuşulan evlerde büyümüş. Anadilleri Ermenice olmuş. Fakat dördüncü nesilin doğup

¹⁴⁶ Steve FENTON, *Etnisite: Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, Çev. Süleyman Nihat Şad, 5-12

büyüdüğü evlerde Ermenice konuşulmadığından, anadilleri farklılaşmaya başlamış. Denilebilir ki, Vartan'ın iki kızının, Talin ve Hilda'nın yaptığı evlilikler, hem Papazyan soyadının devam etmesinde, hem de Ermenicenin anadil olmasında Papazyan ailesinde bir kırılma noktasına tekabül eder.

Büyük kızkardeş, Hilda, 1980'de yaptığı evlilik ile birlikte Londra'ya göç etmiş. Talin, ablasının bu gidişinde 1980 darbesinin öncesindeki kargaşa ortamının payı olduğunu belirtiyor:

“Ablam Hilda 80 senesinde evlendi, 12 Eylül öncesi, Nisan'da. Yeni bir hayat kuracaklardı. E eşi son sene bu anarşi olayları yüzünden üniversiteyi terk etmek zorunda kalmıştı. Herhangi bir işi gücü yoktu, ev yoktu, sıfırdan bir hayat kuracaklardı. O zaman babam da dedi ki burada durum çok kötü, bari gidin teyzenlerin [yanına]. Teyze dediği annemin kuzeni aslında, Londra'da yaşıyordu, zamanında eşinin kanser tedavisi için gitmişti, orada kaldı. Babam dedi ki, o zaman gidin hayatınızı orada kurun, burası çok karışık. İşte Nisan 1980'de gittiler.”

Talin, her görüşmelerinde ablasının Türkiye'yi çok özlediğini, hep geri dönmek istediğini, kendisini hiçbir zaman “oralı” hissetmediğini söylediğini aktarıyor. Hilda'nın yaptığı bu tercih çocuklarının anadilinde bir değişime tekabül etmiş; yeni kültürel ortamlarına uyum sağlama çabası çocukların İngilizceye ve İngiliz kültürüne bağlanarak büyümesine yol açmış. Nitekim Papazyan ailesinin Türkiye'de kalan fertleri, yurtdışında yaşayan akrabalarında gözlemledikleri bu eğilimden sık sık dem vuruyorlar. Örneğin, konuştukları dili bilmedikleri için Fransa'da ya da İspanya'da yaşayan akrabaların çocuklarıyla anlaşamadıklarını belirtiyorlar.

Talin açısından da kırılma noktası evliliği olmuş. Eşi Garbis, çocukluğunda bir dönem İngiltere'de yaşamış ve sonra Türkiye'ye dönerek bu sefer Türkçe eğitim görmüş bir Ermeni olarak, pek az Ermenice konuşabiliyor, gündelik hayatında daha çok Türkçe konuşuyormuş. Talin de, her ne kadar başlarda zorlandığını itiraf etse de, eşinden dolayı evde Türkçe konuşma alışkanlığı edinmiş ve kızı doğduğunda onunla Türkçe konuşmuş. Talin bu durumu anlatırken, “maalesef” diye vurgulamadan edemiyor.

Mannik, Talin'in çocuklarının çat pat Ermenice konuşabildiklerini, ama bir yabancı lisan gibi, "bir Türk'ün Ermenice konuşması" gibi konuşabildiklerini aktarıyor. Ailede genç nesillerdeki bu dil kaybının önemli bir sorun olarak görüldüğünü Mannik'in torunlarına yaklaşımından tespit etmek mümkün. Zira Mannik, torunlarına en azından Ermeni alfabesini öğretmeyi aklına koymuş:

"Şimdi geçen gün [torunlarımın] üçü birden oturmuştu. Dedim ki, ben size Ermenice harfleri öğreteceğim. Üçü de, evet, dedi. [...] Eski Türkçe de size gerekli. Başka türlü tarihinizi bilemezsiniz. Edebiyatı bilemezsiniz. Şimdi bizimki de hiç olmazsa şu harfleri tanıyın. [...] Hiç olmazsa gördüğü zaman bu eski Türkçe midir, Ermenice midir, hiyeroglif midir [bilsinler]. Tanımıyorlar yani hiç. Ne gazete gördüler, ne mecmua gördüler."

Anadilin aktarılmasında önemli rol oynayan annelerin kendi anadillerinden uzaklaşması sebebiyle ortaya çıkan tablonun, çocukların Ermeni kimliğine mesafelenişinde ilk adımı teşkil ettiği söylenebilir. Kendi çocukluklarında, kamusal alandaki Türkçe konuşma baskısına rağmen evde Ermenice konuşarak dillerini koruyan Papazyan ailesi, dördüncü nesile bu mirası aktarmakta sıkıntı yaşamıştır. Vartan ve Mannik'in bakışından, torunların geldiği bu nokta, dördüncü neslin Ermeni okullarına gönderilmeyişinden kaynaklanır.

6.2.2. Eğitimin Değişimi: "Yarıştı" Geride Kalmamak

Günümüzde Ermeni okulları, öğrenci sayısındaki azlık veya maddi yetersizlik sebepleriyle sürekli bir "kapanma" tehlikesi altındadır. Öğrenci sayısının azalmasında da, büyük oranda, Ermeni ailelerin çocuklarını üniversite sınavında daha başarılı olduğuna inandıkları Türk özel okullarında göndermeyi tercih etmesinin payı var. Patrik II. Mesrob, bu konuda şu görüşünü dile getiriyor:¹⁴⁷

"Gerçek neden şımarıklık ve moda. Komşusuyla, hasmıyla boy ölçüşüyor. Otomobil markası, tatil köyü gibi bir yarış bu. Ermeni kökenli T.C.

¹⁴⁷ Bkz. (93) ÖZDOĞAN, ÜSTEL vd., 199

vatandaşı olup da çocuğunu Ermeni okuluna göndermemenin haklı bir nedeni olamaz.”

Talin, söz konusu olan durumun bir “yarış” olduğunu kabul ediyor; fakat ona göre bu yarış Patrik II. Mesrob’un ileri sürdüğünden oldukça farklı bir bağlamda tezahür ediyor. Kendi dönemi ile çocuklarının yaşadığı günümüzü karşılaştırarak, artık Ermenice eğitimin dezavantajlı olduğunu belirtiyor:

“Bizim okullarda tabii dezavantaj var, Ermenice eğitim. Ermenice çok çok zor bir lisan. İneğin dört midesinin Ermenice isimlerini ezberlerdik. Dolayısıyla bu bizi yarışta çok geride bırakan bir şey. Şimdi bildiğim kadarıyla birçok okul hayat bilgisi gibi konuları Türkçe vermeye başlamış. Bu çok iyi bir şey. Ben yıllarca onun mücadelesini yaptım, çocuklarım okula gideceği zaman, keşke dedim, Ermeni okullarında Ermenice bir lisan olarak verilse. Gerisi Türkçe verilse ben gönderirim, dedim. Ama her şey Ermenice veriliyor, bu da bizi geride bırakıyor.”

Söylediklerinden anlaşılacağı gibi, Talin’in bakış açısından Türkiye’de yaşamının ön koşulu, gündelik hayata ve iş ortamına egemen olan Türkçeyi gerektiği gibi konuşabilmek. Aksi takdirde, sosyal ortama uyum sağlanamıyor ve ister istemez bir dışlanma durumu ortaya çıkıyor. Bununla birlikte Vartan ve Mannik, Ermeni okulları konusunda Patrik II. Mesrob’a daha yakın bir düşünceye sahipler. Onlar, bu durumu bir yarış olarak görmekten ziyade, kültürel kimliğin devamı açısından elzem görüyorlar. Onlara göre torunlarının Ermenice konuşamamasında en önemli faktör, kendileri gibi Ermeni okullarına gitmemiş olmaları:

“Benim çocuklar da biz de hepimiz ilkokulu Ermeni okulunda okuduk. Ama onlar [bizim çocuklarımız] çocuklarını [Ermeni] ilkokulunda okutmadı. Var bizim okullar yine. Ama dediler ki “Türk okulları daha iyi” falan. Türkçeye verdiler. [...] Ama ben şimdi baktım, Ermenice mecmua alıyoruz biz. [Ermeni okullarında okuyanların] Bütün hepsi üniversiteleri kazanmış.”

Mannik, kızı Talin’in öne sürdüğü “üniversiteye hazırlama başarısı” argümanını haksız gördüğünü böylece dile getirirken, Vartan ise Ermenicenin devamı açısından okulların önemini vurguluyor: “Çocuklarımızın Ermeni okullarına gitmesini,

Ermenice konuşmasını, yani neslin devamı bakımından istiyoruz.” Fakat yine de aile üyeleri, Ermenice bilmenin bir çocuğa gündelik yaşantısında bir fayda sağlamadığı konusunda ortaklaşıyor. Vartan bu konuda adaptasyonu güçlü olan Yahudi cemaatinin akıllıca davrandığını söyleyerek tartışmayı yeni bir boyuta taşıyor:

“Çocuklarını Yahudi okuluna vermediler İstanbul’da. Onların da Yahudi Okulu kurma hakkı vardı, istemediler, reddettiler. [...] Netice ne oldu? Işık Lisesinde okuyan çocuk sınıf arkadaşı Ankara’da bilmem ne genel müdürü oldu ya da bakan oldu. Pangaltı Ermeni Lisesinde okuyan da ya Kaliforniya’ya gitti, ya Fransa’ya gitti. Bunun ilerideki iş hayatında muhit tanımak, adam tanımak [gibi] hiçbir imkanı olmadı, Ermeni çocuğunun. Ama Yahudi çocuğu hepsiyle dost, zaten çoğunun ismi de Salamon falan değil şimdi. Türkçe, Erol Merol öyle isimler. Ama Yahudiliklerini kesinlikle kaybetmemek şartıyla. Her biri de gene Cumartesi sinagoga gider, Yahudiliğini muhafaza eder.”

Neticede Türkiye’deki “büyük toplum”a dahil olabilmek, Papazyan ailesinin gözünde kendi kimliğinden bir şeyleri feda etmek anlamına geliyor. Söz konusu “yarış”, aslında topluma kendini kabul ettirebilme, her T.C. vatandaşı gibi sıradan bir hayat yaşayabilme arzusuna dayanıyor; zira bu “yarışa” Ermeniler başlangıç çizgisinin gerisinden başlamak zorunda kalıyor. Bu noktada Bedors’un görüşü ne olurdu, merak etmeden duramıyorum. Bana öyle geliyor ki, ömrü vefa edip bu tartışmayı görebilseydi, Bedros büyük-torunlarının Ermenice konuşamamasının geçerli bir sebebi olamayacağını düşünür ve Mannik’in yaptığı gibi kolları sıvayıp onlara öğretmeye çalışırdı.

6.2.3. Son Halka: Karma Evliliklere Açık Kapı

Karma evlilikler, Ermeni cemaatinde “asimilasyona yol açtığı” gerekçesiyle tasvip edilmeyen bir durum. Sadece Türk-Müslüman olanlarla değil, Hıristiyan olanlarla da evliliğe sıcak bakılmıyor. Karma evliliklere bu bakış açısı, özellikle cemaatte aktif görev alan Ermenilerde yoğunlaşan bir tavır olmakla birlikte tüm

Türkiyeli Ermenilerin paylaştığı bir görüş olarak da ortaya çıkıyor.¹⁴⁸ Öte yandan karma evliliklerin giderek yaygınlaştığı da gözden kaçırılmaması gereken bir gerçek.

Papazyan ailesinin Türkiye’de yaşayan tüm fertleri, Ermeni biriyle evlilik yapmış; ailede karma evlilik yapan yok. Ailenin yurtdışında yaşayan akrabaları ise gittikleri ülkenin vatandaşlarıyla evlilik yapmak durumunda kalmış. Türkiye’deki Papazyanlar için bu durum tam bir asimilasyon olarak algılanıyor. Papazyanlar, Türkiye’de Ermeniliğini yaşamının daha kolay olduğu, yurtdışına yerleştiğinde mutlaka asimile olunduğu görüşünü benimsemiş. Nitekim Londra’da yaşayan Hilda’nın oğlunun İranlı bir Müslüman kızla evlenmesini, bir şekilde, onaylıyorlar. Onayladıkları şey Ermeni olmayan biriyle evlenmesi değil; bir İngiliz ile evlenmiyor olması. Talin, yeğenin yapacağı evlilikte, kızın Müslüman olmasının, kültürel olarak kendilerine daha yakın hissetmesini sağladığı için bir avantaj olduğunu belirtiyor. Yeğenin Hıristiyan bir İngiliz yerine İranlı Müslüman bir kızı tercih etmesinin daha münasip olduğunu söylüyor. Mannik de ona katılıyor: *“Bizim bir İngiliz’le anlaşmamız daha zor. Orada aile mefhumu daha farklı. Yaşam tarzı farklı.”* Garbis ise Türkiye ile karşılaştırarak Müslüman-Hıristiyan terazisinde, Ermeniliğin devamını sağlamaya olanak tanıyan tarafın Müslüman’da ağır çektiğini belirtiyor:

“Burada bir Müslümanla evlendiğinde, anne istediği zaman, anne çocuğunu Ermeni olarak yetiştirebilir. Ama Avrupa’da öyle değil. Avrupa’da daha zor. Hıristiyan olmasına rağmen. [...] Amerikalıyla evleniyor, bitiyor. Belki Hıristiyanlık devam ediyor ama [Ermenilik bitiyor].”

Ailede herkes kendi çocuklarının bir Ermeni ile evlenmesini uygun görüyor. Fakat karma bir evlilik yapmaları halinde ellerinden çok bir şey gelmeyeceğini, çocuklarına engel ol(a)mayacaklarını da belirtme ihtiyacı hissediyorlar. Talin, hem kızının, hem de oğlunun Müslüman sevgilileri olduğunu aktarırken, önemli olanın kafa yapılarının uyuşması olduğunu belirtiyor:

---

¹⁴⁸ A.g.k. 357-358

“Mesela çocuklarımın Ermeni ile evlenmesini tercih ederim, birebir aynı kültür olduğu için. Ama Ermeni cemaatinin içinde de benim kafa yapıma uymayacak çok aileler var. Öyle biriyle evleneceğine benim kafamdan bir Müslüman ile evlenmesini yine tercih ederim. [...] Mesela kızımın beş yıldır Müslüman bir erkek arkadaşı var. Bir gün, kendi kendine dedi: ‘Sakın benden bir Ermeni ile evlenmemi beklemeyin.’ Dedim, nereden çıktı bu? Dedi, benim kafama göre birileri yok. Çünkü işte biz biraz daha müze gezer, tiyatroya gider falan [insanlarız]... Bizim cemaatteki yeni nesil çok öyle değil.”

Talin, çocuklarının evliliği konusunda tercihi onlara bırakan bir tavır benimsese de, elinden gelse çocuklarını kendi cemaatinden biriyle evlendireceğini anlamak mümkündür. Burada rol oynayan faktör ise babasının ya da dedesinin üstün yönelimi olan “soyun devamı” değil; kendi Ermeniliğini çevreleyen geçmişin gölgesidir. Bunun en önemli göstergesi, karma evliliklerde sorunu Müslüman-Hıristiyan dinî çatışmasında değil, 1915 tartışmasında görmesidir:

“Benim için önemli olan Müslüman olması değil. Biz Müslümanlık, Ermenilik haricinde kötü bir şey yaşamışız. Ben hep onu diyorum: Hazmı zor. Sen eğer evlendiğin kişinin ailesinden biri, farkında olmadan, bu konuda kırıcı bir şey söylerse ben orada yıkılırım ve kendimi de tutamayabilirim. Çünkü benim kapanmamış yaram var. Çünkü bitmemiş bir olay ve o hala orada, kapanmamış. O nedenle normal bir farklılık gibi düşünmeyin. Herhangi bir Müslümanla bir Hristiyan’ın evliliğinin ötesinde bir sorun olabilir. Benim korkum o.”

Vartan için ise asıl sorun kültürel farklılıklardan ortaya çıkıyor. Çocukların evliliğinde ebeveynlerin mutlaka söz sahibi olduğunu, olması gerektiğini düşünen Vartan için ailelerin kültürel bir birleşmesi “zorlama” oluyor. Nitekim bir Müslüman-Türk, bir Ermeni ile evlenmeyi dert etmese de anne-babası bu konuyu sorun haline getirebiliyor. Bir şekilde bir yerden mutlaka sorun çıkacağını düşünüyor Vartan.

“Katiyen taraftar değilim. Bu yalnız şey değil, Hıristiyanlık, Müslümanlık, Ermenilik, Türklük değil. İki farklı kültür[den] aileden gelme ise bunların huzur içinde bir aile kurmaları mümkün değil. Biraz zorlama aile oluyor. Bizim var öyle ahbaplarımız. Ama çocuk büyüyor, Türk okuluna gidecek mi, Ermeni okuluna mı gidecek oradan problem çıkıyor. Vaftiz olacak mı yoksa olmayacak mı? Artık hangi taraf daha ağır basarsa, kim daha güçlüyse. Çocuk vaftiz oluyor, Türk ailenin bu hoşuna

gitmiyor. ‘Benim oğlum niye gitti Ermeni kilisesinde vaftiz oldu?’ diyor mesela.”

Vartan kültürel farklılıklar sebebiyle bir şekilde sorun çıkacağını düşündüğü için karma evlilikleri desteklemez görünüyor. Dönüp bana sormayı da ihmal etmiyor, “*Sen bir Ermeni ile evlenir misin ki?*” diye... Ben bir cevap veremesem de, Vartan’ın böyle bir evliliğe sıcak yaklaşmayacağı izleniminde olduğunu görebiliyorum. Bu izlenim, benim kişisel tavrımdan çok, kültürel farklılıkların neden olduğu ayrımlardan kaynaklanıyor ve Vartan için bu son derece olağan bir duruma tekabül ediyor.

Ailenin karma evlilik konusuna bakışı kültürel farklılıklar kadar geçmişin gölgesinin izlerini taşıyor. Şu noktada Papazyan ailesi için karma evlilik söz konusu olmasa da, Talin kendi çocuklarının evliliği konusunda daha esnek bir tavır benimsediğinden dördüncü neslin Ermeni olmayan kişilerle evlilik yapma ihtimali oldukça yüksek görünüyor. Bu durum, Papazyan ailesi açısından Ermeni kimliğinin değişiminde son halkayı temsil ediyor.

6.3. Kuşaklararası Farklılıklar: Baba-Kızın Diyaloglarında Ayrım Noktaları

20. yüzyılın sahne olduğu büyük toplumsal dönüşümler ve ülkelerin kendi siyasal-toplumsal değişimleri, ailelerin farklı kuşaklarında farklı algılamalar, tutum ve davranışların ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Ermeni bir aile olarak Papazyanlar, pek çok konuda ortak görüş beyan etse de, yaklaşımlarının temelini oluşturan görüşlerde büyük ayrımlara rastlanabilmektedir. Özellikle Talin ve Vartan ile ortak yapılan görüşmelerde ortaya çıkan bu ayrımlar, bu bölümde ele alınan belli tartışmalara yol açmıştır.

6.3.1. Farklı Kültürlerin Biraradalığı

Baba ile kız arasındaki en önemli ayırım noktası, farklı kültürlerin birarada yaşaması konusuna yaklaşımda ortaya çıkar. Vartan, kültürlerin birbiriyle temas etmeden, kendi kimliklerinin oluşturduğu sınırlar içerisinde, diğerlerinden ayrı olarak yaşamasını savunur. Kültürler bu kadar farklıyken grupların birbiriyle teması da doğal olarak sınırlıdır. Talin ise sınırların daha geçirgen bir nitelikte olduğunu düşünür; birarada yaşamayı engelleyen kültürel farklılıklar değil, devletlerin bu kültürleri ayrıştırmak için ürettiği politikalarlardır. Basitçe ifade etmek gerekirse, Vartan farklı kültürlerin birarada yaşamasında çok-kültürlü bir perspektif benimserken, Talin kültürel çoğulcu bir bakış açısı geliştirmiştir.

Bu çıkarsamaya olanak tanıyan tartışma, ortak görüşmelerin ilkinde aşağıdaki şekilde tezahür etmiştir:

“Talin: Ben Osmanlı’yı çok söylüyorum o konuda. Mozaik, mozaik diyorlar ama tam mozaik gibi yanyana koymuş. Türk köyü, Kürt köyü, Ermeni köyü, hepsi bir köyde birarada yaşasa...
 Vartan: Karışmamış...
 Talin: Karışmamış işte.
 Vartan: Ama ne yapacak? Müdahale etmez, niye etsin?
 Talin: Ama keşke birarada yaşasalardı.
 Vartan: Yok canım, faydası yok onun.
 Talin: Çok faydası var. Birbirini tanıyarak aynı köyde yer alırsın.
 Vartan: Yok, hiç faydası yok. [...] Kültürleri birbirine aşılayamazsın. Kendiliğinden olursa olur. Yoksa bir Ermeni şarap yapıyor, ben de öğreneyim de yapayım [demezler].”

Baba-kızın bu yaklaşımında rol oynayan önemli bir faktör, Talin’in babasına nazaran daha hümanist ve evrensel bir noktadan olaylara yaklaşması olarak belirtilebilir. Her defasında “ayrımcılığın her türüsüne karşı” olduğunu belirten Talin, etnik kimlikleri de evrensel “insan” imgesini ayrıştıran niteliği sebebiyle mahkûm ediyor gibi görünür: *“Benim için hayatta tek bir ayrımcılık var, iyi niyetli olanlar, iyi niyetli olmayanlar. Kötü niyetli de demiyorum. Benim ayırım yaptığım tek budur.”*

Talin'in bu yaklaşımı, örneğin, çocuklarının Ermeni olmayan biriyle evlenmesi ya da Göktürk'te oturmayı tercih etmesi gibi konularda da kendini gösterir. Talin, Ermenilerle birlikte yaşamak için özel bir istek duymadığını, çocuklarının anlayamadıkları bir Ermeni ile evleneceğine kafa yapısına uyan bir Müslüman-Türk ile evlenmesini onayladığını belirtmiştir. Babasının aksine bu konuları dile getirmekten de sıkıntı duymaz; doğrudan ve çekinmeden düşüncesini ifade eder. Vartan ise örneğin maruz kaldığı ayrımcılıklar gibi konularda özellikle ilk görüşmelerde çoğunlukla dolaylı yanıtlar verirken, ortak görüşmelerde ise neredeyse hiç konuşmamayı tercih etmiştir.

Babayla kız arasındaki bu farklılık, 20. yüzyılın son çeyreğine damgasını vuran siyasi değişimlerin izini taşır. Vartan, Cumhuriyetin Türkleştirme politikalarının en yoğun olduğu dönemlerde çocukluğunu, gençliğini ve yetişkinliğinin ilk yıllarını geçirmiş biri olarak, farklı alt kültürlerin ayrık cemaatler biçiminde yaşadığı ve kendisini ancak böyle koruyabildiği bir hayat tecrübesi edinmiştir. Bununla birlikte Talin, toplumsal-kültürel ortamın liberalleştiği bir dönemin etkisi altındadır. Kendi yaşam pratiğinde daha liberal bir perspektif oturtmuştur; bu görüş onun kimlik-üstü, hümanist bir kültürel algı oluşturmasında rol oynar.

6.3.2. AKP Hükümetinin Politikaları ve Gezi Parkı Olayları

Nesiller arası görüş farklılığının öne çıktığı bir başka nokta, tam da hayat deneyimlerinden gelen bu algı farklılaşmasına paralel olarak, AKP hükümetinin etnik politikalarına yönelik yaklaşımlarıdır. Mannik ve Vartan, geçmişte tanık oldukları baskı ve engelleme politikalarına nazaran kendilerine kısmi özgürlükler tanıyan AKP hükümetinden oldukça memnunlar ve bu sebeple de geleceğe daha umutla bakıyorlar.

“Çok farklı, tabii. Bu hükümet, Ak Parti, Allah için doğrusu, bize bakış açısı tamamen değişti. [...] Bugün bizim Patrik İstanbul Valisiyle görüşüyor. Görüşemezdi. Patrik şimdi Başbakanla görüşüyor istediği zaman. Bizim hastanenin yönetim kurulu başkanı Başbakan ile görüşüyor. Başbakan bizim hastaneyi ziyaret ediyor, bir Valinin bizim hastaneyi ziyaret etmesi görülüş şey değil. Kaymakam gelse sevinirdik. Ama şimdi

o bakımdan çok farklıyız. Doğrusu, mülklerimizi değerlendirme katiyen bırakmıyorlardı. Bakırköy’de sokakta iki tane bina, en değerli yerde. Onları yıkalım, yok izin vermezlerdi. Bu hükümet müsaade etti, onlar yıkıldı yeni bina yapıldı yerine.”

Talin ise bu konuda ebeveynlerinin tam tersi yönde bir görüşe sahip. AKP hükümetinin döneminde de *“Vatan, Millet, Sakarya”* yaklaşımının sürdüğünü, etnik grupların çeşitli şekillerde tehdit edilerek hükümetin istediği şekilde davranmaya zorlandığını düşünüyor: *“Ben çok liberal yaklaştım. Ama son zamanlarda hiç liberalizmle ilgisi olmadığı ortaya çıkardı.”*

Vartan ve Mannik, kızlarının bu yaklaşımında rol oynayan faktörün *“Gezi Olayları”* olduğuna kanaat getirmişler. Mannik kızı için *“O biraz Gezici”* diye açıklama yapma ihtiyacı hissediyor. Mayıs 2013’ün son haftasında, Taksim meydanındaki Gezi Parkı’nın yıkılarak bir alışveriş merkezine dönüştürülmesini amaçlayan projenin uygulamaya konmasını engellemek isteyen bir grubun Gezi Parkını işgal etmesiyle başlayan olaylar, kısa sürede tüm Türkiye’yi sararak hükümet karşıtı protestolara dönüşmüştür. Erdoğan hükümetinin bu protestolara dair aşağılayıcı tutumu ve polisin sürekli olarak protestolara katılan yurttaşlara yönelik amansız şiddeti, eylemlere katılanların gözünde diktatörleşmiş bir Erdoğan imgesi yaratmış ve hükümetin liberal politikalarına dair hem yurtiçinde, hem de yurtdışında büyük bir güvensizlik ortaya çıkmıştır.

Vartan, açıkça Gezi Olaylarını AKP’nin değerlendirdiği şekilde gördüğünü belirtiyor: *“Taksim Gezi Parkı olayı 5 tane ağaçla başladı. Arkasından otobüsler, ağaçlar yandı.”* Yine de Erdoğan’ın benimsediği tavrın ve yaptığı açıklamaların *“faul”* olduğunu kabul ediyor. *““Ben halkın %50’sini evinde zor tutuyorum” diyordu. Nasıl tutuyormuş evimizde? Bunların hepsi faul. Ama o kadar beklemedik bir olay oldu ki onun için, saçmaladı.”* Talin ise olayın 3-5 ağaç olmadığını düşünüyor, nitekim tüm süreç boyunca Gezi’de bulunmuş.

Gezi Olaylarının, muhafazakar ve Müslüman AKP'yi devirmek isteyen Kemalist gençler tarafından örgütlendiği ve hatta CHP tarafından da desteklendiği tezi AKP hükümetince sıklıkla dile getirilmiştir.¹⁴⁹ Nitekim Vartan, kızının Tayyip Erdoğan'a bakış açısında “*o benim başımı örtecek*” korkusu olduğunu söylerken bu noktaya dikkat çekiyor. Fakat Talin, eyleme katılanların savunduğu gibi, derdinin hiç de başının örtülmesi olmadığını vurguluyor. Babasının bir şeyleri göremediğini, AKP'yi kendileri gibi liberal sandığını söylüyor:

“Ben şunu demek istiyorum, hani diyorsun ya, bizim binalara izin verdi falan. Bizi de sevdiğinden değil. Artık Avrupa Birliği diyorsa bazı şeyler yapmak zorunda. Hala bizim vakıf mallarımızın sadece %16'sını geri vermiş. Ve başkanı çağırmış, tehdit etmiş. Siz Gezi Olaylarına sizin cemaat destek vermiş, bundan sonrakilerin [binaların] üstüne bir şey yaptırmayacağım, demiş. [...] Yeşilköy okulunun şeyini çağırmış [müdürünü], o çünkü Gezi'de kürsüde konuşma yapmış. Sizin, demiş, arazinizin üstüne bina yapmaya izin vermeyeceğim, Gezi Parkına destek vermişsiniz. Tehdit. Bizim vakamızda sen demiyor, tüm cemaati tehdit ediyor.”

Vartan, kızının bu sözleri üzerine Erdoğan'ı savunmadığını, ama desteklediğini belirtmek durumunda kalıyor: “*Onun [Tayyip Erdoğan'ın] pragmatik bir insan olduğunu ben bilmiyor muyum? Ben de biliyorum. Ama onun menfaati öyle geliyor. Benim de menfaatim onun yolundan gitmek.*” Fakat bu açıklama da tatmin etmiyor Talin'i. Tüm cemaati tehdit eden biriyle nasıl aynı menfaatleri paylaşabileceklerini anlayamıyor. Vartan açıklamasını sürdürüyor:

“Vartan: Sen gereksiz yere Gezi'ye girip de bağırırsan, Yeşilköy'deki şeyi [okulu] mahrum edersin. Eğer akıllı bir Ermeniye...
Talin: [*ironiyle*] Susacak. Hep susup oturacak.
Vartan: Evet.
Talin: Ben kendimi Türk olarak hissediyorsam, oraya katılmışsam...
Vartan: O zaman sana yaptırmaz orayı. Bu kadar basit. Ha bekleyeceksin ki o seçimi kaybetsin, yaptıracak biri [gelsin.] Bugün ona evet deyince biz bir şey kaybetmiyoruz ki, kazanıyoruz.”

¹⁴⁹ <http://www.cnnturk.com/2013/turkiye/06/03/canli/710432.0/index.html>

Talin: Ben diyebilecek bir insandım, demedim ama diyebilirdim. Şimdi... Çünkü ötekileştiriyor. Herkesi, kendi Müslüman halkını bile bölüyor.”

Gezi Olaylarıyla başlayan ve “akıllı Ermeni” tanımıyla biten bu tartışma, baba-kızın arasındaki önemli bir farklılığı daha ortaya koyuyor. Buna göre Vartan, devletin karşılıklı çıkar dayalı menfaat ilişkisi üzerinden işlerlik kazandığını kanıksamış durumdayken, Talin tam da bu karşılıklı çıkar ilişkisinin sebep olduğu eşitsizliğe karşı tepki gösteriyor. Talin’in bir yurttaş olarak toplumsal olaylara doğrudan katılım yoluyla görüşünü beyan etme ve savunma tavrını göstermesi ise Ermenilerle ilgili olaylarda gösterilen tepkilere yaklaşımıyla ilginç bir tezat ortaya çıkarıyor. Talin, daha önce de bahsedildiği gibi, örneğin 1915 için düzenlenen anma törenlerinden ya da “Özür Diliyoruz” kampanyasından çekindiğini, çünkü sonrasında gösterilen milliyetçi-Türkçü tepkilerin kendisini daha fazla üzdüğünü belirtmişti. Bu noktada Talin’in gösterdiği tavrın yine de tutarlı olduğu söylenebilir. İki nedenden ötürü: Birincisi, evrensel insan imgesi üzerinden haklar mücadelesini benimseyen biri olarak Talin, belli bir etnik grubun derdini temel alan eylemliliklerden uzak durmayı tercih ediyor olabilir. İkincisi ise 1915 gibi hem kendisi, hem de ailesi için büyük bir “travma” niteliği taşıyan bir olayla ilgili olarak yaşanacak bir hesaplaşmayı kaldıramayacağını düşünüyor olabilir. Nitekim, pek çok defa, huzuru kaçacak diye, hiç konuşulmamasını tercih edeceğini dile getirmiştir.

7. SONUÇ

“Ben acıyorum Türkiye’deki tarihçilere. İnsan olarak acıyorum. Ne büyük zillet onların durumu... Bugün de tarihçiler gerçeği yazamıyor, yazmıyorlar. Ders kitaplarının tarihçileri, yoksa diğerleri yazıyorlar ama ders kitaplarının tarihçileri, zavallı tarihçi, o da biliyor gerçeği. Ama yazmasına imkân yok.”

Vartan Papazyan, bu sözlerle kendisi, ailesi ve Ermenilerin belleğine kazınan, fakat Türkiye tarihyazımında görmezden gelinen, manipüle edilen, uluslararası siyasetin kullandığı bir araç haline getirilen 1915 Tehcirinin tarihçilere yüklediği sorumluluğu ifade ediyor. Türkiye’de Ermeni olma deneyimini bir Ermeni ailenin gözünden ele almayı hedefleyen bu mikrotarih çalışmasının da ilk ve en önemli tespitine işaret ediyor: Türkiye’de Ermeni olmak, en başta 1915 Tehcirinin yükünü üstlenmek, onu bir gömlek gibi giyinmek anlamına geliyor. Ailenin tüm üyeleri, yaşları ya da bakış açıları ne kadar farklılaşırsa farklılaşsın, 1915’in gölgesinden bağımsız bir Ermeni kimliği tahayyül edemiyor; kendisini tanımlayan çevreyi 1915’den ayrı olarak betimleyemiyor.

Papazyan ailesinin her bir ferdi için 1915’in farklı etkileri olmuş. Tehciri bizzat deneyimleyen Bedros, tanık olduğu vahşetten, insandışılaşmadan sonra Allah’a olan inancını kaybetmiş. Yalvarmaların, yakarmaların nafîle olduğu, kararlı ve sistematik bir dünyevi şiddet karşısında, sesini duyurmaya çalıştığı, son umudu olan uhrevi adaletin sessizliği, Bedros’un geri dönülemez bir şekilde ateist oluşuna sebebiyet vermiş. Ermeni kimliğinin önemli bir bileşeni olan dine sırt dönüşü, yine de Bedros’un Ermeniliğinden uzaklaşmasına yol açmamış. Aksine, tehcir onda kendi soyunu ve Ermeni kimliğini sürdürme yönünde güçlendirici bir etki bırakmış. Hatıratında bahsettiği gibi, akrabası Dacad’ın kendisini ölüme terk ettiğini anladığında onu hoş karşılayabilmiş, kendi soyunun devam etmesini daha önemli görmüş. Torunlarının yaptıkları evliliklerle ilgili tavrında da yine Ermeni kimliğinin devamına ilişkin kaygıları görülebiliyor.

Bedros'un dinden uzak ama Ermeniliği yoğun bir şekilde muhafaza eden bu algısı, ailenin diğer fertleri üzerinde de etkili olmuş. Papazyan ailesi, dile ve kültürel mirasa dayanan, seküler bir Ermeni kimliği oluşturarak bunu idame ettirmek yönünde bir tavır benimsemiş. Fakat bu kimlik, Ermeni cemaatinden görece kopuk ve sadece ev içinde devam ettirilen bir olgu olarak kaldığından nesilden nesile aktarılmasında belli aksamalar ortaya çıkmış. Nitekim, Talin de Hilda da yaptıkları evliliklerle bu "korunmuş" bölgenin dışına çıktıklarında Bedros'un sürdürmeye çalıştığı Ermeniliklerinden feda etmek durumunda kalmışlar. Evde konuşulan dilin değişmesi, dördüncü nesilin anadilinin Türkçe olması bu yönde ortaya çıkan temel göstergeler olarak belirtilebilir.

Ailenin kendi Ermeniliğini cemaatten kopuk olarak yaşamasında Bedros'un 1915'de bizzat Ermeniler sebebiyle çektiği acıların payı olduğu düşünülebilir. Kendi tebaasından olan Ermenilerin, içinde buldukları zor koşullar altında örgütlenerek yoğun bir dayanışma ve işbirliği içerisinde olması gerekirken, geçmiş husumetlere ya da sırf o anki insandışılışmanın getirdiği paranoyak ruh haline bağlı olarak birbirlerini sırtından vurmak için fırsat kollayan bir tavır benimsemeleri kuşkusuz Bedros üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Hatıratından da anlayabileceğimiz gibi, tehcirde bir şekilde hayatta kalabilmeyi başaran Bedros'a yardım elini uzatanlar kendi hısımlarından çok Müslüman ve/veya Türk tebaadır. Şayet Bedros böyle bir hayat tecrübesinin ardından kendi kimliğinden, kültüründen olan insanlara da sırt çevirmiş olabilir. Nitekim Papazyan ailesi fertlerinin akrabaları dışında görüştüğü Ermeni ailelerin oldukça az olması, arkadaş çevrelerinin çoğunlukla Türk ve Müslüman olanlardan oluşması, sadece toplumsal olarak kabul görme arzusuyla ya da Türkiyeli kimliğine eklemlenmeyle açıklanamayacak bir duruma da işaret etmektedir.

1915'i babasının anlattıklarından ve yazdığı hatıratından kavrayan Vartan ise toplumsal ilişkilerinde daha uzlaşmacı bir tavır geliştirmiş. Tehcir kaynaklı katliamların ve vahşetin haklı hiçbir sebebi olmadığını düşünen Vartan için hayatta kalmanın tek yolu uzlaşma haline gelmiş. Sebepsiz yere böyle bir şiddete başvurulabiliyorsa, daha fenalarına maruz kalmalarına yol açabilecek hiçbir sebep

vermemek Vartan için yaşamsal gayelerden biri olmuş. Keza kendi hayat tecrübesi olarak deneyimlediği 1941 Seferberliği, Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül Olayları gibi vakalar da bu gayeyi pekiştiren unsurlar olarak rol oynamış. Maruz kaldığı ayrımcılıklarda bile, örneğin profesörlüğünü alamadığı zaman, sessiz kalmayı tercih etmiş. Öyle ki 90'ına merdiven dayadığı günümüzde, karşılıklı menfaatler doğrultusunda hareket eden iktidarın suyuna giderek belli imtiyazlar elde etmek ona en azından bir çare olarak görünmeye başlamış. Vartan'ın görüşmeler boyunca gözlemlenen tavrı, bu çareyi tasvip etmese de gerçekliğine teslim olmak durumunda kalmış birinin kararlı fakat mahcup halet-i ruhiyesini taşıyordu.

Dedesinin maruz kaldığı vahşete anlam veremeyen ve onda yarattığı etkiye tanık olarak 1915 ile bitmemiş bir hesaplaşmanın olduğunu düşünen Talin için ise belirleyici tavır “geri çekilme” olmuştur. Sennett'in modern toplumun çaba gerektiren, karmaşık sosyal bağlarıyla başa çıkamayan ve bu sebeple “geri çekilen” insanı, aslında genel bir toplumsal tavra işaret eder.¹⁵⁰ Mills'in de vurguladığı gibi, esasen karakter şekillendiren bir unsur olan kaygı, “olduğun gibi görün ya da görüldüğün gibi ol” düsturunun benimsendiği günümüzde, işbirliği ve sosyal maskeler aracılığıyla sosyal ilişkilerini düzenleme becerisini kaybeden insanın baş belasıdır. Bu sebeple duyduğu kaygıyı azaltma amacına yönelik modern birey, sürekli bir geri çekilme tavrı izler.¹⁵¹ Talin için geri çekilme tavrını yaratan kaygı unsuru, 1915 vari bir olayın yeniden yaşanma potansiyelinden çok toplumsal ilişkilerinde bu olayın yarattığı gölgedir. Hazmedemediği ve unutamadığı 1915'in etkilerini gündelik hayatından silmeye çalışır; herhangi bir toplumsal düzlemde bu konunun konuşulmasından rahatsızlık duyar. Temel kaygısı, huzurunun kaçmasıdır. Bitmemiş hesaplaşmanın ağırlığını taşısa da, bu hesaplaşmayı tamamlayacak kararlı edimi ortaya koymaktan da imtina eder.

1915'in mirası olan sarsıcı deneyimlere rağmen, Türkiye'de kalmak ve hayatlarını burada sürdürmek yönünde gösterdikleri irade, pek çok Ermeni gibi

¹⁵⁰ Richard SENNETT, *Beraber*, 226-227

¹⁵¹ A.g.k. 223-227

Papazyan ailesi için de dikkate değer bir olguya işaret ediyor: Bu toprakların ayrılmaz bir parçası oldukları gerçeğine. Arus Yumul'un da betimlediği gibi, Türkiyeli Ermeniler, "ortak bir topluma dâhil olmayı ve bu toplum içinde eşitliği amaçladıklarını önemle ifade ediyorlar. Kendilerini bu vatanın insanları olarak görüyor, bu yüzden de ulusun gerçek üyeleri olarak görülmek için gereken niteliklerden, sahip oldukları etnik-dini köken yüzünden yoksun bireyler, mukim yabancılar olarak tasvir edilmelerinden de hoşlanmıyorlar."¹⁵² Papazyan ailesinin tüm fertleri, bu topraklarda çok uzun zamandır yaşamakta olan bir etnik kimliğe aidiyetlerini gururla dile getirirken, kendilerine yönelik ayrımcılığı sorgulamayı ve bu ayrımcılıktan duydukları kırıngınlığı açığa vurmayı da ihmal etmiyorlar.

Tam bu noktada, Papazyan ailesinin hayat tecrübeleri üzerinden 20. yüzyılda Türkiye'de Ermeni olmanın taşıdığı anlam, kültürel kimliğin dönüşümü bağlamında ortaya çıkıyor. 1915 tecrübesinin ardından Papazyanlar, bu süreçte Ermeniliklerinden feda ettiklerini seküler bir Türkiyeli kimliğinden karmaşık bir şekilde eklemledikleri unsurlarla ikame ederek kendi kimliklerini yeniden inşa ediyorlar. Bu durum, sadece Türk-Müslüman bir sosyal çevreye sahip olmalarından değil, aynı zamanda bu çevrede kabul görme arzusundan da kaynaklanıyor. Sonuçta, hem Paskalya'da, Noel'de, hem de Kurban ve Şeker Bayramlarında bayramlaşmaya önem atfeden, fakat her dört bayramın da dini bağlamlarından ziyade sosyo-kültürel zeminine referans veren bir tutum ortaya çıkıyor. Atatürk, çekilen acıların kaynağı olarak değil, bir kurtarıcı figürü olarak algılanıyor; onun varlığı sayesinde daha da büyük acılar yaşamaktan kurtulduklarını düşünüyorlar. Karma evlilikler konusuna ne kadar mesafeli olurlarsa olsunlar, bir Müslümanla evlenmeyi, bir İngilizle ya da Fransızla evlenmeye tercih edilebilir buluyorlar. Kültürel olarak daha yakın buldukları Müslümanları, kendileri gibi Hıristiyan olanlara tercih etmeleri, seküler kimlik yaklaşımlarıyla da örtüşüyor. Bu durum, tüm yaşananlara rağmen, Türkiye'nin ideal bir memleket olduğu düşüncesini zihinlere kazıyor. Zira, diaspora Ermenilerine nazaran, Türkiye'de kendi Ermeniliklerini daha rahat yaşayabildiklerine inanıyorlar.

---

¹⁵² Bkz. (37) YUMUL, 90

Papazyanların aile tarihi ve yaşam tecrübesi, Türkiye’de Ermeni olma deneyimine daha çok kulak verilmesi gerektiğine delalet eden bir sonuç ortaya koyuyor. Çalışmanın başlangıcından bugüne, aileyle yaşanan görüşme süreci boyunca konuşmaya ve dinlenmeye olan açlığı açıkça gözlemlemek mümkündür. Aile fertlerine kendi yaşam tecrübelerini gözden geçirme ve gündelik tutumlarına olan etkisini kavrama açısından bir katkı sunmuş olması, çalışmanın amacını perçinleyecek bir sonuç olacaktır. Çalışmayı daha da değerli kılan nokta ise, araştırmacı olarak benim, kendi gündelik ezberlerimde ve birarada yaşamaya dair algılarımda yarattığı değişimdir. Dinleme, kulak verme, hepimizin hayatlarında bir şeyleri değiştirmeye muktedir davranışlar; fakat ancak gerçekten kulak verdiğimizde duyulabilen şeyleri çoğunlukla gündelik yaşamlarımızda görmezden gelmeye alışkınız. Toplumsal duyarlılıklarımız, kendimiz gibi olanlarla sınırlı kalıyor çoğunlukla. Kendi gündelik hayatımda bir “öteki” olan Ermenilere “içeriden” bir bakış getirmeye çalıştığım bu tez çalışması, en başta bu alışkanlığı sorgulattı. Tanıdıkça, dinledikçe, anlamaya çalıştıkça güçlenen empati, bu ötekilikler dünyasında birlikte yaşamının yegane anahtarı olabilir. Empatiyi devreye sokmak için, dinleme ve anlamaya çalışma tavrını akademik alandan çıkarıp gündelik hayat pratiklerimize sokmaya acilen ihtiyacımız var.

8. KAYNAKÇA

Kitaplar

AKÇAM, Taner (2010). **'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur': Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar**, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul

AKTAR, Ayhan (2012), **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, 11. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul

ANDERSON, Benedict (2007), **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır, 4. Basım, Metis Yayınları, İstanbul

BALANCAR, Ferda (der.) (2012), **Sessizliğin Sesi: Türkiyeli Ermeniler Konuşuyor**, 2. Basım, Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul

BALÍ, Rıfat N. (2008), **Yirmi Kura Nafia Askerleri: İkinci Dünya Savaşında Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni**, Kitabevi Yayınları, İstanbul

BAUMAN, Zygmunt (2002), **Sosyolojik Düşünmek**, Çev. Abdullah Yılmaz, 3. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

BAUMAN, Zygmunt (2007), **Modernite ve Holocaust**, Çev. Süha Sertabiboğlu, Versus, İstanbul

CAZGIR, Vicdan; GENÇ İlhan; ÇELİK, Mehmet; GENÇ, Celal; TÜRED, Şenol (2013), **Ortaöğretim Tarih 10**, MEB Yayınları, Ankara

COLLINWOOD, Robin George (1994), **The Idea of History**, Oxford University Press, New York

DÜNDAR, Fuat (1999), **Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar**, Doz Basım Yayın, İstanbul

DÜNDAR, Fuat (2008), **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği 1913-1918**, İletişim Yayınları, İstanbul

ERSANLI, Büşra (2013), **İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul

FENTON, Steve (2001), **Etnisite: Irkçılık, Sınıf ve Kültür**, Çev. Süleyman Nihat Şad, Phoenix Yayınevi, Ankara

GÖZOĞLU, Murat (ed.) (2013), **Biz O Konuyu Daha Görmedik: Eğitim Sistemi ve Temsiliyet**, Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul

GÜRSOY NASKALİ, Emine (2012), **İstimplak Davası**, Kitabevi Yayınları, İstanbul

GÜVEN, Dilek (2009), **Cumhuriyet Dönemi Etnik Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, İletişim Yayınları, İstanbul

HAÇİKİYAN, Levon (1996), **Hemşin Gizemi: Hamşen Ermenileri Tarihinden Sayfalar**, Çev. Bağdik Avedisyan, Belge Yayınları, İstanbul

HALAÇOĞLU, Yusuf (2006), **Sürgünden Soykırıma: Ermeni İddiaları**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul

HALBWACHS, Maurice (1992), **On Collective Memory**, University of Chicago Press, Chicago

HARTOG, François (2000), **Tarih, Başkalık, Zamansallık**, Çev. Adnan Kahiloğulları, Dost Kitabevi, Ankara

IGGERS, Georg G. (2012), **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme 20. Yüzyılda Tarihyazımı**, Çev. Gül Çağalı Güven, 5. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

KEMALÎ, Ali (1932), **Erzincan: Tarihi, Coğrafi, İçtimai, Etnoğrafi, İdari, İhsai Tetkikat Tecrübesi**, Resimli Ay Matbaası, Ankara

KEVORKIAN, Raimond (2011), **The Armenian Genocide: A Complete History**, Tauris & Co Ltd, New York

KILBOURNE MATOSSIAN, Mary - HOOGOSIAN VILLA, Susie (2012), **Anlatılar ve Fotoğraflarla 1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı**, Çev. Altuğ Yılmaz, 3. Basım, Aras Yayıncılık, İstanbul

KOÇAK, Cemil; ÖZDEMİR, Hikmet; BORATAV, Korkut; HİLAV, Selahattin; KATOĞLU, Murat; ÖDEKAN, Ayla (2013) **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, 12. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul

MINTZURİ, Hagop (2003), **Arıdan: Fırat'ın Öte Yanı**, Çev. Silva Kuyumcuyan, 3. Basım, Aras Yayıncılık, İstanbul

MINTZURİ, Hagop (2008), **İstanbul Anıları: 1897-1940**, Çev. Silva Kuyumcuyan, 8. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

MILLER, Donald Earl – MILLER, Lorna Touryan (1993), **Survivors: an Oral History of the Armenian Genocide**, University of California Press, California

OKUR, Yasemin; GENÇ, İlhan; ÖZCAN, Tuğrul; YURTBAY, Mevlüt; SEVER, Akın (2013), **Ortaöğretim Tarih 9**, MEB Yayınları, Ankara

OKUR, Yasemin; AKSOY, Mehmet; KIZILTAN, Hakan; SEVER, Akın; KARAMAN, Mülver; ÖZTÜRK, Mehmet (2013), **Ortaöğretim Tarih 11**, MEB Yayınları, Ankara

ÖZDOĞAN, Günay Göksu; ÜSTEL, Füsün; KENTEL, Ferhat; KARAKAŞLI, Karin (2009), **Türkiye'de Ermeniler: Cemaat Birey Yurttaş**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

RICOEUR, Paul (1990), **Time and Narrative I**, Çev. Kathleen McLaughlin, David Pellauer, University of Chicago Press, Chicago

SANCAR, Mithad (2007), **Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne**, İletişim Yayınları, İstanbul

SENNETT, Richard (2012), **Beraber**, Çev: İlkbay Özkürüplü, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

TEKELİ, İlhan (1998), **Tarihyazını Üzerine Düşünmek**, Dost Kitabevi, Ankara

ÜSTEL, Füsün (2011), **Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyetten Günümüze Vatandaş Eğitimi**, 5. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul

Makaleler

AKÇAM, Taner (2005), “Acı Olan Utanç Duygusunun Yokluğu”, **Büyük Felaket: 1915 Katliamı ve Ermeni Sorunu**, Re Yayınları, İstanbul

AKTEKİN, Semih (2009), “Türkiye’de Tarih Eğitimi”, Ed. Semih Aktekin, Penelope Harnett, Mustafa Öztürk, Dean Smart, **Çok Kültürlü Bir Avrupa İçin Tarih ve Sosyal Bilgiler Eğitimi**, Harf Yayıncılık, Ankara

ALKAN, Mehmet (2005), “İmparatorluktan Cumhuriyete Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, Ed. Kemal Karpat, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

ASLAN, Erdal (2012), “Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi: Türk Tarih Tezi Öncesi Dönem (1923-1931)”, **Eğitim ve Bilim**, XXXVII, 164: 331-346

BAÁR, Monika (2010), “Romantic Historiography in the Service of Nation-Building”, **Historians and Nationalism: East-Central Europe in the Nineteenth Century**, Oxford University Press, New York

BALÍ, Rifat N. (1998), “20 Kur’a İhtiyatlar Olayı”, **Tarih ve Toplum**, 179: 260-274

BELL, David A. (2002), “Total History and Microhistory”, Ed. Lloyd Kramer, Sarah Maza, **A Companion to Western Historical Thought**, Blackwell, New York

BERKTAY, Halil (2005), “1915 Ermeni Trajedisi: 1915'te Ne Oldu? Geçmişten Bugüne Ne Kaldı?”, **Büyük Felaket: 1915 Katliamı ve Ermeni Sorunu**, Re Yayınları, İstanbul

BİLAL, Melissa (2004), **The Lost Lullaby and Other Stories About Being an Armenian in Turkey**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

BİLGİN, Nuri (1994), “Kimlik Arayışı Olarak Resmi Tarih”, Haz. Salih Özbaran, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

BLOXHAM, Donald (2003), “The Armenian Genocide of 1915-1916: Cumulative Radicalization and the Development of a Destruction Policy”, **Past & Present**, 181: 141-192

BROWN, Richard (2003), “Microhistory and the Post-modern Challenge”, **Journal of the Early Republic**, 23: 1-20

CANDAN, Ayfer Bartu - KOLLUOĞLU, Biray (2008), “Emerging spaces of neoliberalism: A gated town and a public housing project in Istanbul”, **New Perspectives on Turkey**, 39: 5-46.

CROSSLEY, Ceri (2003), “Historiography: France”, Ed. Christopher John Murray, **Encyclopedia of the Romantic Era 1760-1850**, Routledge, London

ÇAĞAPTAY, Soner (2007), “Türklüğe Geçiş: Modern Türkiye’de Göç ve Din”, Ed. Haldun Gülalp, **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma: Ulus-Devletin Sorgulanması**, Metis, İstanbul

ÇAĞAPTAY, Soner (2009), “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite”, Ed. Tanıl Bora, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, 4. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul

DIXON, Jennifer M. (2010), “Education and National Narratives: Changing Representations of the Armenian Genocide in History Textbooks in Turkey”, **The International Journal for Education Law and Policy**, 6: 103-126

DYER, Gwynne (1978), “Turkish ‘Falsifiers’ and ‘Armenian ‘Deceivers’”: Historiography and the Armenian Massacres”, **The Armenian Review**, I: 70-79

ERGÜNEY, Özgür Atılım (2007), **Günümüzde Türkiye Ermenileri**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

GOSSMAN, Lionel (1985), "Jules Michelet and Romantic Historiography", Ed. Jacques Barzun, George Stade, **Scribner's European Writers**, 5: 571-606

GÖÇEK, Fatma M. (2006). “Reading Genocide: Turkish Historiography on The Armenian Deportations and Massacres of 1915”. Ed. Israel Gershoni, Amy Singer, Y.

Hakan Erdem, **Middle East Historiographies: Narrating The Twentieth Century**, University of Washington Press, Seattle

KOPŞA, Arzum (2008), **The Assassination of Hrant Dink from the Perspective of Armenian Youth in Turkey: A Time Of Trauma Or Solidarity?**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

LEVI, Giovanni (1991), “On Microhistory”, **New Perspectives on Historical Writing**, 2: 97-119

MİLDANOĞLU, Zakarya (13 Nisan 2012), “Erzincan'da Ermenilerden kalan çok şey var”, **AGOS Gazetesi**

MURATYAN, Nayat (2011), **Türkiyeli Ermenilerde Kolektif Korku: Gündelik Hayatta Korku Altında Varolma Pratikleri**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

MUTLU, Servet (2003), “Late Ottoman Population and Its Ethnic Distribution”, **Turkish Journal of Population Studies**, 25: 3-38.

LINDISFARNE, Nancy (2002), “Cumhuriyetçi Tarih Yazımı Üzerine Yeniden Düşünmek”, Çev. Selda Somuncuoğlu, **Elhamdülillah Laikiz: Cinsiyet, İslam ve Türk Cumhuriyetçiliği**, İletişim Yayınları, İstanbul

NEUMANN, Christoph K. (1994), “Tarihin Yararı ve Zararı Olarak Türk Kimliği: Bir Akademik Deneme”, Haz. Salih Özbaran, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

NEYZİ, Leyla (2010), “Oral History and Memory Studies in Turkey”, Ed. Celia Kerslake, Kerem Öktem, Philip Robins, **Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century**, Palgrave Macmillan, London

ÖZTÜRK, Mutlu (2009), “Tarih Ders Kitapları ve İnsan Haklarına Dair: Bazı Satırbaşları”, Ed. Gürel Tüzün, **Ders Kitaplarında İnsan Hakları II: Tarama Sonuçları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

ÖZUZUN, Yervant (14 Kasım 2004), “Tamam azınlık biziz”, **Radikal İki Gazetesi**

SARIOĞLU, Mehmet (2010), “İlkokul Tarih Ders Kitaplarında Hıristiyan Toplulukların Algılanma Biçiminde Farklılaşmalar: Meşrutiyet Döneminden Cumhuriyetin İlk Yıllarına”, **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, VIII, 30: 40-52

SHRINIAN, Lorne (1998), “Survivor Memoirs of the Armenian Genocide as Cultural History”, Ed. R. G. Hovannisian, **Rememberance and Denial: the Case of Armenian Genocide**, Wayne State University Press, Detroit

SJRÁTÓ, István (2002), “Four Arguments for Microhistory”, **Rethinking History: The Journal of Theory and Practice**, 6.2: 209-215

TATARYAN, Nora (2011), **Armenians Living in Turkey and The Assassination of Hrant Dink: Loss, Mourning and Melancholia**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

THOMPSON, Paul (1998), “The Voice of the Past: Oral History”, Ed. Robert Perks, Alistair Thomson, **The Oral History Reader**, Routledge, London

WHITE, Naomi Rosh (1998). “Marking Absences: Holocaust Testimony and History”. Ed. Robert Perks, Alistair Thomson, **The Oral History Reader**, Routledge, London

YILDIRIM, Murat (2007), **Lise Tarih ve Cumhuriyet Tarihi Ders Kitaplarında Türk-Ermeni İlişkileri (1930-2000)**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale

YUMUL, Arus (1998), “Ermeniler: Millet-i Sadıka Mı, Beşinci Kol Mu, Geçmişin Yadigârları Mı?”, Haz. Ali Berktaş, Hamdi Can Tuncer, **Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

İnternet Siteleri

<http://www.tarihvakfi.org.tr/cms/index.php/tarih-egitimi-ve-ders-kitaplari> Tarih Vakfı'nın Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları üzerine gerçekleştirdiği çalışmalar

<https://www.google.com.tr/webhp?hl=tr&tab=ww#hl=tr&tbo=d&output=search&scient=psy->

[ab&q=ermeni+evleri&oeq=ermeni+evleri&gs_l=hp.3..017.2377.4128.1.4309.13.12.0.1.1.0.190.1523.0j11.11.0...0.0...1c.1.piA3UIV4CEM&psj=1&bav=on.2,or.r_gc.r_pw.r_cp.r_qf.&bvm=bv.1357316858,d.d2k&fp=cfca52bd27eed7ad&biw=1280&bih=90](https://www.google.com/search?q=ermeni+evleri&oeq=ermeni+evleri&gs_l=hp.3..017.2377.4128.1.4309.13.12.0.1.1.0.190.1523.0j11.11.0...0.0...1c.1.piA3UIV4CEM&psj=1&bav=on.2,or.r_gc.r_pw.r_cp.r_qf.&bvm=bv.1357316858,d.d2k&fp=cfca52bd27eed7ad&biw=1280&bih=90)

9 Google Arama Motorunda “Ermeni evleri” yazıldığında çıkan sonuçlar

http://www.panoramio.com/photo_explorer#user=2992852&with_photo_id=21232230&order=date_desc Armıdan, 2007

<http://www.cnnturk.com/2013/turkiye/06/03/canli/710432.0/index.html>

Başbakan: "Evlerinde zorla tuttuğumuz yüzde 50 var"

9. EKLER

EK 1: Aile Kronolojisi

- 1898 – Bedros Papazyan’ın doğumu
- 1911 – Bedros’un babasının uçurumdan düşerek vefat etmesi, Bedros’un okulu terk ederek ailenin sorumluluğunu üstlenmesi
- 1915 – Tehcirin başlayışı ve Bedros’un köyünü terk etmesi
- 1919 – Bedros’un İstanbul’a gelmesi
- 1921 – Bedros ve Marta’nın evlenmesi
- 1922 – Bedros’un hatıratını kaleme alması
- 1924 – Vartan Papazyan’ın doğumu
- 1930’lar – Papazyanların Laleli’deki fırını açması
- 1931 – Seta Papazyan’ın doğumu
- 1930 – Vartan’ın Kumkapı Ermeni Proteston İlkokulu’na başlaması
- 1936 – Vartan’ın ilkokuldan mezuniyeti ve Pangaltı Mihiteryan Ermeni Lisesi’ne başlaması
- 1941 – Bedros’un zorunlu seferberlikle askere alınışı, askerden dönüşü ve Varlık Vergisi ödemeleri
- 1942 – Vartan’ın liseden mezuniyeti ve İstanbul Tıp Fakültesi’ne girmesi
- 1948 – Vartan’ın tıp fakültesinden mezuniyeti
- 1949 – Vartan’ın Urfa’da askerliğini tamamlaması ve doktorluk hayatına başlaması
- 1955 – 6-7 Eylül Olaylarında fırının yağmalanması
- 1956 – Vartan ve Mannik’in nişanlanması

- 1956 – Fırının istimlak edilmesi üzerine evsiz ve işsiz kalan Papazyanlar'ın Gedikpaşa'daki akrabalarının yanına taşınması, Vartan'ın Gedikpaşa'da muayenehane açması
- 1958 – Vartan ve Mannik'in evlenişi, Harbiye'deki evlerine taşınmaları
- 1959 – Bedros ve Marta'nın Erenköy'deki evlerine taşınmaları
- 1959 – Hilda Papazyan'ın doğumu
- 1965 – Talin Papazyan'ın doğumu
- 1966 – Vartan'ın profesörlük kadrosunu kazanamayışı üzerine Çapa'dan ayrılıp Surp Pırgiç Ermeni Hastanesinde göreve başlaması
- 1971 – Talin'in Pangaltı'ndaki Ermeni okulunda ilkokula başlaması
- 1974 – Vartan ve Mannik'in Yeşilköy'deki evlerine taşınması, Talin'in Yeşilköy Ermeni İlkokuluna devam etmesi
- 1976 – Talin'in ilkokuldan mezun oluşu ve Dame de Sion lisesine başlaması
- 1980'ler – Seta'nın Bedros ve Marta'nın yanına taşınması
- 1980 – Hilda Papazyan'ın Londra'ya taşınması
- 1981 – Vartan'ın Surp Pırgiç Hastanesinden emekli oluşu ve hastane yönetim kuruluna girmesi
- 1984 – Talin'in liseden mezuniyeti ve Boğaziçi İşletme lisans öğrenimine başlaması
- 1988 – Talin'in üniversiteden mezuniyeti ve Garbis ile evlenmesi
- 1989 – Vartan'ın hastane yönetim kurulundan ayrılması, Talin'in Fransız Bankasında çalışmaya başlaması
- 1991 – Bedros'un vefatı
- 1993 – Talin'in kızının doğumu
- 1995 – Talin'in oğlunun doğumu, Talin'in Fransız bankasındaki işinden ayrılması

- 1996 – Talin’in tekstil sektöründe çalışmaya başlaması
- 2001 – Talin’in eşiyle birlikte ayakkabı fabrikasında çalışmaya başlaması
- 2002 – Talin ve eşinin Kemerburgaz Mesa evlerine taşınması
- 2004 – Garbis’in ayakkabı fabrikasında yangın çıkması, Talin’in AÇEV’de çalışmaya başlaması
- 2009 – Garbis’in Surp Pırgiç Hastanesi yönetim kuruluna girmesi
- 2012 – Vartan’ın Harbiye’deki muayenehanesini kapatması
- 2013 – Talin’in çocuklarının Londra’da üniversite öğrenimine başlaması

EK 2: Armıdanlı Bedros'un Hatıra Defteri

Adım Bedros. 1898 doğumluyum. Erzurum (Garin) vilâyetinin Erzincan mutasarrıflığının Kuruçay kazasına bağlı Küçük Armıdan köyünde doğdum. Köyümüz, geniş bir yazının kıyısında kurulmuş bir Ermeni köyü idi. 75 evden ibaretti. Köyün çevresi meyve ve sebze bahçeleri ile çevrilmişti. Evler ağaçların arkasında gizlenmişti. Uzaktan bakınca evden çok ağaç görülürdü. Ahşap ev yoktu, taş veya tuğla ile yapılmışlardı. Evler iki veya üç katlı idi. Sokakları düzgün ve arnavutkaldırım döşeli idi. Çıkmaz sokak yoktu. Köyün Meryem ana kilisesi büyük ve güzeldi. Altın ve gümüş haçları ve ziynet eşyaları, ayin giysileri, perdeleri ile çevre Ermeni kiliselerinin en güzeliydi. Gelir getiren akarları sayesinde maddi varlığı iyi idi ve köy okulunun masraflarını karşılayabiliyordu. Okulumuz da çok güzeldi ve adı Mesropyan Okulu idi. 1908'de, meşrutiyetin ilânından sonra, eski okul yıkılmış ve yerine bu yeni bina inşa edilmişti. Köyün varlıklıları (özellikle Artin efendi Acemyan) sayesinde yapılabilmisti. Okulun bir yarısı erkek, bir yansı kız öğrencilere ayrılmıştı. Tören ve temsiller için bir de salonu vardı.

Köyün manzarası çok güzeldi. Düzlukte ve yamaçlarda geniş ve mümbit toprakları vardı. Başlıca ürün buğday ve arpa idi. Her türlü meyve, sebze ve bakliyat yetişiyordu. Geniş bağlarında yetişen iyi- kalite üzümün fazlası çevredeki Türk köylerine satılır, elde edilen gelire hem bazı ihtiyaçlar karşılanır, hem de vergiler ödenebilirdi. Zenginliğinden ötürü köyümüze "küçük Mısır" denmekteydi. Köyün doğu tarafında Çırgorust ovası ve arkasında aynı adı taşıyan tepe bulunurdu. Batı tarafında 'Büyük Armıdan' köyü görülürdü: İki köy arasında geniş bir ova vardı. Büyük Armıdan'ın da batısında Tuğut ve Abuşta dağları görülüyordu. Kuzeydeki tepeler mümbitti ve ekili idi. Güneyde, ovanın bitiminde iki tepe vardı, tepelerden birinin üzerinde Surp Yeğya (Aziz Yahya) adına küçük bir kilise vardı. Çevre Ermeni köyleri de buraya ziyarete gelirlerdi. Güneybatıda Kaplankaya, Maşat kayaları, Kavaklı dağları, Surp Kevork dağı ve Doksan dokuzun yolu bulunurdu. Surp Kevork dağında aynı adı taşıyan bir kilise vardı. O dağlar hep ormanlıktı, köylü odun ihtiyacını oralardan karşılardı. Köyün güneybatısında ise heybetli ve çıplak Karakaya görülürdü.

Köyümüzün suyu boldu. Köyün kuzey tarafındaki Agnatzor denen yerden fişkırان bu su bağların bahçelerin arasından akıp giderek Murat suyuna kavuşurdu. İlbaharda bol ve kuvvetli akan bu dere, köy yanındaki su değirmenini çalıştırırdı. O sayede, hiç olmazsa birkaç ay, uzaktaki Piligin su değirmenine kadar gitmek gerekmezdi. Derenin iki yakasında söğüt ağaçları bulunuyordu.

Surp Yeğya kilisesinin bulunduğu tepeye çıkıldığında her iki Armıdan köyü ve bir karışı boş bırakılmamış bağları, bahçeleri görmek çok güzel bir manzara idi.

Komşumuz Büyük Armıdan 550 haneli idi. Köyde 30 kadar Türk aile de vardı. Onların kilisesi ve okulu da çok güzeldi. Okullarımızın seviyesi yüksekti. Sene sonu imtihanlarına gelen mümeyizler bilhassa Türkçenin bu kadar güzel öğretilmesine şaşarlardı. Yani bizim Armıdanlarımız, hem bağ bahçe, hem zenginlik, hem kültür

bakımından çevredeki Ermeni, Türk ve Kürt köylerinden üstündü. Onlar da bunu kabul ederlerdi.

Köyümüzden ve ovamızdan geçen deremizin adı Karabudak'tı. İlbaharda geçit vermezdi. Dere yılankavi akıp giderken ovanın her bir köşesinde bir başka mahsulün üstün vasıfta olmasını sağlardı. Örneğin ta yukarıdan başlarsak, Bader adı verilen bahçelerde çok nefis ceviz yetişirdi. Leği ag (acı kaynak) denen bahçelerin eriği meşhurdu. Daha aşağıda Anzeğga bahçeleri vardı. Buranın da dutu ve fasulyesi çok güzeldi. Harizag'da şeftali ve kayısının, Poçuntsor'da hıyar ve karpuzun en iyisi yetişirdi. Daha uzakta, Kızıltopraklarda yetişen üzüm eşsizdi. En sonda da Bekirlik bahçeleri bulunurdu. Buranın da ayvası çok lezzetli. Köylü bu ürünlerle nasıl uğraşılacağını çok iyi bilirdi. Onun için çok güzel ürün alınırdu. Köyde bakkal, tuhafiyeci, kasap, kunduracı, terzi, demirci vardı. Bütün ihtiyaçlarımız karşılanabiliyordu. Kendi yağımızla kavrulabiliyorduk. Köyde fakir ve muhtaç yoktu.

Ailemin yaşantısı da herkes gibi idi. Biz de bağ bahçe, ekip biçme işleri ile uğraşırdık. Köyün en güzel bağ ve bahçeleri bizimkilerdi. Ailemiz kalabalıktı, 15 kişi idik. Anam, babam, biri kız beş kardeş, dedem ve ikinci eşi, ikinci eşinin eve getirdiği üç çocuk, dedemin kardeşi (Aleksan dedem) ve eşi, dedemin kardeş çocuğu hep beraber yaşıyorduk. Dedemi erken kaybettik. Onun ölümünden kısa bir süre sonra, 1911 kışında, babam, dağda avlanırken, buz tutmuş kayalardan uçuruma yuvarlandı ve daha 34 yaşında ölüverdi. Geriye 5 yetim bırakmıştı. Aileye destek olacak kimse kalmamıştı. Çünkü dedemin kardeşi tarım işleri ile hiç uğraşmazdı. Kiraladığı bir su değirmenini çalıştırırdu. Kazandığı paranın bize hayrı yoktu, çünkü kumar oynuyordu. Büyük amcamın oğlu Nişan abimin de eve yararı yoktu, başkası ile evlenmiş bulunan kendi öz annesi ile ilgileniyordu. Halbuki varlığımızın üçte birini veraseten alacaktı. İşte bundan ötürü, daha 13 yaşında olan ben, okulu terk etmek ve evin sorumluluğunu üstlenmek zorunda kaldım. Okulmdan uzaklaşmak bana çok acı gelmişti.

1913'ün ilk aylarında Aleksan dedem ve Nişan abim İstanbul'a gittiler. Nişan abim bir sene önce evlenmişti. Eşini evde bırakıp gitti. İki erkeğin İstanbul'da kazandıklarını bize gönderecekleri umudu bizleri sevindiriyordu. Zaten fazla bir paraya ihtiyacımız yoktu. Giysi masraflarımızı ve vergileri göndermeleri yeterli idi. Gerçekten de bize İstanbul'dan yardım göndermeye başladılar. Bu sayede ahırımız öküzlerle, ineklerle, koyun ve keçilerle dolmaya başladı. Gelecek günlerimizin iyi olacağı belli idi.

Fakat bu sırada dünyada huzursuzlukların başlamış olduğu haberleri köye geliyordu. Avusturya veliahdını Sırbistan'da katletmişler, bundan ötürü de Avrupa'da savaş başlamış. Bir tarafta Avusturya ve Almanya, diğer tarafta da İngiltere, Fransa ve Rusya savaşa tutuşmuşlar. Ama bizim ülkemiz savaşın dışında idi ve savaşa girmesi için de bir neden yoktu. Fakat şu da biliniyordu ki, ülkeyi yönetenlerden Enver, Talat, Cemal ve Azmi paşalar Almanya'dan yana savaşa girmeye çok arzulu idiler ve böyle bir fırsat arıyorlardı. Sonradan duyduklarımıza göre zaten Enver ve Talat paşalar, daha savaş başlamadan, Almanya ile bir anlaşma imzalamışlar.

İki Alman savaş gemisi, Göben ve Breslau, Akdeniz'e inmişler. Orada ani baskınlarla müttefiklere zarar veriyorlarmış. İngiliz gemileri bunların peşine düşmüş. Yakalanacaklarını anlamışlar ve Çanakkale'den geçerek Osmanlılara sığınmışlar. Almanlarla daha önceden anlaşmış olan Osmanlı hükümeti gemileri kabul etmiş.

Müttefikler gemilerin teslimini istemişler. Hükümet bunu reddedince müttefikler Osmanlıya savaş açmışlar. 1914 yazında Osmanlı savaşa girmiş oldu.

1914'ün Ağustos 24'ü hem ülke için, hem de biz Ermeniler için unutulmaz bir gündü. Çünkü seferberlik ilân edildi. Bizler olup biteni ancak o gün duyduk. Köyün erkeklerine birkaç günlük yiyeceklerini yanlarına alıp askerlik şubelerine müracaat etmeleri bildirildi.

Ne kötü gündü. Köyün üstüne kara çarşaf örtülmüş gibi idi. Tarla işleri yüzüstü bırakıldı, gidecek olanlar için hazırlıklar başladı. Eşler, analar, çocuklar ağlaşıyorlardı. Jandarmalar çok haşın davranmaya başladılar. Köyün erkeklerini önlerine katıp götürdüler. Bu sert davranış köylüyü çok korkutmuştu. Gidenlerin artık dönmecekleri hissi herkeste vardı. 17 ile 45 yaş arasındakilerin tümü gitmiş, köy boşalmıştı. Gerçekten de gidenlerden hiç biri geri gelmedi.

Köyde geçim çok güçleşmişti. Jandarmalar her hafta gelip köyün bütün beygir, katır ve eşeklerini toplayıp sahipleri ile birlikte Kuruçay'a sevk ediyorlardı. Orada hayvanlara buğday, arpa ve sair erzak yükleyip onları Erzincan'a gönderiyorlardı. Gönderilen malları sözde tartıp gruptan birine imza mukabili teslim ediyorlardı. Tabii ki noksan yükleyip fazla yazıyorlardı. Farkını gelip köyden zorla alıyorlardı. Bundan ötürü köylünün durumu gittikçe zorlaşıyordu. Hepimiz de sonumuzun yakın olduğunu hissediyorduk. Zaten yüzümüze karşı 'artık sizlerden kurtulmamıza az kaldı' diyebiliyorlardı.

Bütün kış yokluk ve korku içinde geçti. Angarya yollarında, karda kışta, hayvanların bir kısmı telef oldu. İlkbaharda sürgüne ait ilk haberler kulaktan kulağa bize ulaştı. Erzurum'daki Ermeni köyleri boşaltılıyormuş. Gerçekten de, çok geçmeden, ilk Ermeni kafilesi Hasanova köyünden geçip gittiler. Elazığ taraflarına gidiyorlarmış. Ondan sonra sürgün grupları birbirini takip etti. Harput'a, Diyarbakır'a, Der Zor'a doğru yürüyorlardı. Fakat şu noktayı belirtiyim ki, o kafiledeliklerin malına, ırzına, canına dokunmuyorlardı. Varlarını yoklarını, hatta o seneki mallarını yanlarında götürüyorlardı. Söylentiler yüreğimizi biraz ferahlatmıştı. Ordu Rusya ile savaşırken arkasının güvenli olmasını istemiş, Ermeni köylüleri geçici olarak güney taraflarda tutulacaktı, savaş bittikten sonra herkes evine, köyüne, arazisine kavuşacaktı. Fakat sonradan gördük ki bunlar bir göz boyama idi. Bizleri yok etme planlarını bir süre için gizli tutmak istemişler.

1915 Mayıs ayının ilk günlerinde idik. Yine jandarmalar geldiler ve hayvanlarımızla beraber bizleri alıp merkeze götürdüler. Bizler 40-50 kişi idik. Hayvanların sayısı da 60-70 kadardı. Yüklerimizi aldık, Erzincan'a doğru yola çıktık. Kuruçay'dan Kemaha'a gelmemiz 3-4 gün sürdü. Daha bir o kadar yol daha vardı. Yolda, Türk köylerinden geçerken, bizlere bakıp kendi aralarında bir şeyler konuştuklarını kuşku ile görüyorduk. Kemah'tan sonra yol üstünde bir handa geceledik. Orada da bizlere bir tuhaf bakıyorlardı. Geceyi uykusuz geçirdik. Sabah erken yola düzeldük. Yol boyunca Fırat altımızdan akıp gidiyordu. Saat 11'e doğru bir de baktık ki Fırat kızıl renkte akıyor, cesetler sürükleniyor. Uzaktaki kalabalığa gizlenerek baktık. Genç, çocuk, ihtiyar demeden Ermeni köylülerini katledip nehre atıyorlardı. Dehşet içinde kalmıştık. Bizi fark eden bir grup, ellerinde satırlar, kamalar bize doğru geliyorlardı. Sonumuz gelmişti. Fakat Allahtan ki içimizde sakallı bir yaşlı, Artin Mağakyan adlı bir köylümüz vardı. Soğukkanlılığım bozmadan bizlere Türkçe

isimlerle hitap ederek emirler vermeye başladı. Hançerleri ile üstümüze gelenlere “Ne yapıyorsunuz din kardeşlerim? Elhamdülillah biz de Müslümanız, gâvurlar şu geriden gelenlerdir.” dedi. Bize de dönüp “Hadi oğlum çabuk sürün hayvanları, şu erzakı vaktinde yetiştirelim askerlerimize” diye seslendi. Mağakyan’ın bu sözleri bizi kurtarmıştı. Bizleri bırakıp aşağıya doğru seğirttiler. Onlar uzaklaşır uzaklaşmaz Artin Mağakyan çok yerinde bir karar aldı (Allah ondan razı olsun, o bir cennetlikli!) “Çocuklar bunları atlattık ama bundan sonrası zor. Canımızı kurtaralım. Hayvanlarda bulunan yiyecek ve giyeceklerimizi alalım, hemen köye dönelim”. Hayvanları yükleri ile orada bıraktık, dağ yollarından köyümüze yollandık. Geceleri yürüyor, gündüzleri ormanlarda gizleniyorduk. 8-10 günde köye ulaştık. Başımıza gelenleri anlattığımızda kimse bize inanmadı. Çünkü daha birkaç gün önce yine Ermeni sürgünleri köyden geçip gitmişler, kimse onlara ilişmemişti. Hatta bize “hayvanları sattınız, gelip masal anlatıyorsunuz” diyenler oldu.

Köylü bize inanmıyordu çünkü köyün müdürü Mustafa Lütfü bey, ki bir gözü kör olduğu için biz ona ‘kör müdür’ derdik, köylüyü ümitlendiriyordu. Erzincan mutasarrıfına müracaat ettiğini, toplanacak para mukabili Armıdan köylülerinin sürgün edilmeyeceklerini söylemiş. Köyde toplanan toplu bir para kör müdüre teslim edildi. Ne yazık ki köyün yaşlıları bu yalanlara inanıyorlardı. Köylüler, her ihtimale karşı, evinin, bahçesinin gizli yerlerinde saklanacak şeylerini yerleştirmeye başladılar. Çevreden gelen çapulcuların zaman zaman baskın ve soygunları pek de seyrek olmadığından köylünün gizli yerleri vardı. Ermeni hep bir şeyler ödemiştir buralarda. Fakat bu seferki onlara benzemeyecektir. Çünkü devlet büyükleri bütün bunları planlamışlardı. Ermeni sorunundan tamamen kurtulmak istiyorlardı. Yok etme planı sistematik olarak uygulanıyordu. ‘Osmanlı araba ile avlar tavşanı’ denmiştir. Nitekim ilk haftalarda uygulanan sürgün düzeni bizim köylüleri fazla kaygılandırmamıştı. Kimsenin canına, malına dokunulmayacaktır laflarına inanılmıştı. Kör müdür, sadece Armıdanları değil, çok para toplanabilirse Tuğut, Abuşa, Hasanova köylerini de kurtaracağını söylemiş. Herkes bütün parasını, ziynet eşyalarını götürüp kör müdüre teslim etti. Artık kimsede para pul kalmadığını anlayan kör müdür köyü bırakıp gitti.

Mayıs ayı olaysız geçti. Sağdan soldan katliam haberleri almıyordu. 1915 yılının Haziran 12’sinde, gece, köyün köpekleri havlamaya başladı. Pencereden jandarmaları gördüm. Muhtarın evine girdiklerini gördüm. Birkaç dakika içinde bütün köy muhtarın evinin önünde toplandı. Muhtara mühürlü bir zarf getirilmişti. Endişe içinde bekliyorduk. Muhtarımız ihtiyar heyeti üyelerini çağırtmıştı. Dışarı çıkıp bizlere, köyü terk etmemiz için emir geldiğini bildirdi. İki gün sonra sürgüne gidecektik. Ağlamalar, feryatlar, beddualar, bayılmalar, aldatıldık diye bağırınlar... İki gün sonra anahtarların kör müdüre teslim edileceği söylendi. Aksi halde zor kullanılarak köy boşaltılacaktı.

Bu iki gün ağlayarak geçti. Herkes evinde yağlı poğaça yapıyordu. Beraber ne götürülecekti ki? Mallarımızı tanıdık Türklere teslim ettik. Kısmet olur dönersek geri alırız, dönemezsek size helâl olsun dedik.

1915 Haziran 14’de, sabah erken saatlerde, başlarında teğmenleri, jandarmalar köye geldiler. Onların himayesinde gideceğimizi ve yolda bizi koruyacaklarını söylediler. Köylü yürüyüşe başladı. Nesillerdir yaşadığımız köyümüzü, toprağımızı bırakıp gidiyorduk. O sahneyi unutmam mümkün değil! Günahımız ne idi? Yaşlılar duaya başladılar. Devlet büyüklerinin insafa gelmesi için Allaha yalvarıyorlardı. Ama

Allah da kör ve sağır olmuştu! Ne olup biteni görüyor, ne de feryatları, duaları duyuyordu... Bizleri zalimlerin eline terk etmişti. Mavitaş'a geldiğimizde geri dönüp son bir kez köyümüze baktık. Ondandan sonra artık köy görülmezdi. Elveda güzel köyümüz. Bizler seni irademizle terk etmiyoruz, zorla götürülüyoruz. Allah da buna şahittir. (Sonradan, sağ kalanlardan, köye tekrar dönebilenler oldu. Bu konuyu daha sonra yazacağım) İlk gece 'Gayğana pınarı' denen yere ulaştık. Hiçbir olay olmadı. Jandarmalar bizi yine önlerine kattılar, güneye doğru yürüyüşe geçtik. Jandarmalar bizi Fırat'a kadar götürecekler, ondan sonra başka jandarmalara teslim edeceklermiş. Jandarmalar at üstünde idiler. O gün Moşud köyüne ulaştık. Orada bize bir teğmen ulaştı. Elindeki yazıyı bizlere soğukkanlılıkla okudu. Gelen yazıya göre, Sultanın emri ile af gelmiş. Erkekler gruptan ayrılıp Kuruçay'a gönderilecekmiş. Kadınlar ve çocuklar da köye döneceklermiş. Bizle beraber Moşud'a gelmiş olan başka Ermeni köylüleri de vardı. Büyük sevinç naraları atıldı. Hepimiz Sultanın sağlık ve esenliği için duaya başladık. 15 yaşın üstünde olanlar bir tarafa ayrıldı. Zararı yok bizleri götürsünler, isterlerse savaşın sonuna kadar hapishanede tutsunlar. Yeter ki analarımız, kanlarımız, çocuklarımız ata ocaklarına dönsünler. Onlar yine bağ bahçe ile uğraşabilirler. Biz geri dönüşe başladık. Fakat koruma tedbirlerinin artmış olması bize biraz tuhaf geldi. Kadınların grubu artık görünmez olduktan sonra bizi dağlara doğru yönlendirdiler ve yine güneye çevirdiler, Fırat'a doğru yöneldik. O zaman çevrilen dolabı anladık. Sonumuzu tahmin etmeye başladık. Fırat'ın karşı kıyısında Eğin ve Dersim dağları vardı. Bir köprü ile karşıya geçiliyordu. Köprünün bizden olan yakasında büyük bir mağara vardı. Mağaranın öbür ağzı nehre açılıyordu. Mağaradaki delikten 40-50 metre aşağıda Fırat büyük bir hızla akıyordu. İşte bizleri getirip bu mağaraya koyun sürüsü gibi tıktılar. Beş Ermeni köyünün erkekleri idik. Jandarmaların birkaçı kapıda nöbet bekledi. Diğerleri de, iki teğmenle beraber içeri girdiler. Başladılar tepeden tırnağa bizi soymaya. Üstümüzde bulunan tüm paraları, yüzükleri, saatleri aldıktan sonra mağaradan çıkıp gittiler. Onların çıkışından iki dakika sonra vahşi bir grup içeri hücum etti. Demek onlar daha önceden oraya getirilmişlerdi. Kamaları, hançerleri ile saldırıya geçtiler. Katliam başlamıştı. Allahım şu Ermeni kullarının günahı ne? Onlar asırlardan beri Hıristiyanlığın her şartını yerine getirmişler, senin yolundan ayrılmamışlardır. Niçin onları korumuyorsun? Gücün mü yetmiyor, yoksa onları tamamen sildin mi? İşte o günden beri benim imanım sarsıldı. Artık bir daha Allahın adını anmadım, onu yardımına çağırmadım.

Çırılçıplak soyulduktan sonra katledilen zavallılar Fırat'a atılıyorlardı. Nehir yine kızıl akmaya başladı, cesetlerle doldu. Katiller bize yaklaşıyordu. O sırada yanımda bulunan komşu köylülerden ikisi ile birlikte Fırat'a atlama kararı verdik. Katillerin ellerinde ölmektense nehirde boğulmayı yeğledik. Kararımızı hemen uyguladık. Üçümüz el ele nehre atladık. Jandarmalar hemen ateşe başladılar. Arkadaşlardan birini hiç görmedim. Ya boğulup gitti, ya da kurşun isabet etti. Öbür arkadaşla birlikte, cesetlerle beraber aşağı doğru sürüklenmeye başladık. Köprüyü geçtikten sonra kıyıya çıktık. Arkadaşım karaya çıkar çıkmaz bayıldı. Epey sonra kendine geldi. Dizim diye feryat etmeye başladı. Herhalde dizi bir kayaya çarpmış ve yarılmıştı. Gömleğimi sararak kanamayı durdurmaya çalıştım. Çocuk kıpırdamıyordu. Hey Allahım ne yapacaktık! Bizi gördüklerinde hemen öldüreceklerdi. Bir lokma ekmeğimiz bile yoktu. Benden daha toplu idi, onu sırtlama imkânım yoktu. Köyümüzden 5-6 saat uzakta idik. Arkadaşım, ızdırabına rağmen ses çıkarmıyordu. Bizi duymalarından korkuyorduk. Gün kararmaya başladı. Üstümüz

ıslak, karnımız aç. Sessiz sessiz ağlıyorduk. Birbirimize sarılıp yattık. Arkadaşım kendisini terk etmemem için yalvarıyordu. Ona söz veriyordum ama bunun imkânsız olacağını da biliyordum. Geceyi böyle geçirdik. Sabahleyin açlıktan kıvranıyorduk. Çevrede yiyecek ot bile bulamadık. Arkadaşımın ayağı kütük gibi şişti. Kıpırdanamıyordu bile. Ne yapmalıydım? Orada kalmak ölmek demekti, ama arkadaşımı bırakıp nasıl gidecektim? Akşama doğru arkadaşımın durumu iyice ağırlaştı. Artık konuşamıyordu. Ölümünün yakın olduğunu anladım. Son bir kez onu öptüm, ‘Gökteki Babamız’ duasını okudum, üzerini örttüm, onu orada bırakıp köye doğru koşmaya başladım. O bölgeyi iyi bilmem benim için iyi bir şans oldu. 4 saatte bizim topraklara ulaştığımda gece yarısı olmuştu. Köyden kaçan bazı gençlerin gizlendikleri mağaraların yerlerini tahmin ediyordum. Onlara ulaşmalıydım. Kızıltoprak bağlarımızda soğan ve maydanoz vardı. Koparıp yedim. Gün ışımadan dağdaki çocuklara ulaşabilmeliydim. Ağılın deresi denen yerdeki mağarada olduklarım umuyordum. Sessizce oraya yaklaştığımda içeriden konuşma sesleri duydum. Korkmaya başladım. Silahlı olduklarını biliyordum. Küçük bir yanlışlıkla beni öldürebilirlerdi. Ermenice olarak onlara seslendim. Adımı söyledim. ‘Hemen aşağı in’ diye seslendiler. Kucaklaştıktan sonra başımdan geçenleri anlattım. İntikam için and içtik. Ama hiçbir şey yapamadık. İleriki günlerde teker teker hepsi de telef olup gittiler. Bu gençler seferberlikte toplanıp götürülmüş olanlardan kaçıp kurtulmuş olanlardı. Arkadaşlarına önce mezarlarını kazdırmışlar, sonra vurup oraya gömmüşler. Kaçabilen kaçmış. Köyden yiyecek sağlayabiliyorlardı. Sadece bizim köyden değil, Büyük Armıdan’dan, Abuşa’dan, Tuğut’tan asker kaçakları da buraya sığınmıştı. Bu kaçakları zor günler bekliyordu. Kış yaklaşmakta idi. Barınma, iase işleri düşünülmeli idi. Bunun için her grup kendi liderini seçti.

Orada saklanmış olanların adlarını burada kaydetmek istiyorum (aklımda kaldığına): Boğos Bedrosyan, Boğos Turpyan, Kasbar Manukyan, Karnik Parikyan, Kapriel Kılıçyan, Bedros Göçyan, Manuk Begişyan, Tateos Baravyan, Movses Güreğyan, Hamparsum Saryan (Eğimli), Dacad, Bedros (ben), Simon Lusinyan, Horen Lusinyan, Horen Bedrosyan, Krikor Acemyan, Mıgırdiç Pişikyan, Sukias Hayranyan, Tatul Hayranyan, Taniel Keşişyan, Kevork Acemyan. Toplam 21 kişi. Ayrıca 6 da kadın vardı: Yuğaper Bedrosyan (oğlu küçük Kevorkla birlikte), Maryam Aliksanyan, Maryam Acemyan, Diruhi Baravyan, Isguhi Göçyan, Viktor Bedrosyan. 27 yetişkin, bir de küçük bu geniş mağarada rahatça yerleşmiştik. Yakmak, oturmak, yemek pişirmek için yeterli idi. Fakat köyümüze çok yakın olması büyük bir sakınca idi. Oralardan geçen insanlar vardı. Gerçi gündüzleri dışarı çıkmıyorduk, ateş de yakmıyorduk. Yine de fark edilme tehlikesi vardı, grup lideri arkadaşları ile danıştı, başka bir yere taşınma kararı çıktı. Bir gece sessizce Kavaklı dereye taşındık. Grup şefimiz Boğos Bedrosyan, yardımcıları ise Boğos Turpyan, Kaspar Manukyan ve Kamik Peregamyan idi. Bizim oylarımızla seçilmişlerdi. Onların kararı ile dere içinde bir kışlık ev inşa ettik. Grup şefimizin elinden her iş gelirdi. Evi bitirdikten sonra buğday, bulgur öğütmek için, elle çalışır tertibat yaptı. Taşları bulmak kolaydı. Öyle bir tertibat yapmıştı ki sapı bir kere çevirince değirmen taşı 4 kere dönüyordu. O sayede buğdayı öğütebiliyorduk. Un biraz kaba oluyordu ama bize yetiyordu. Köyümüzdeki fırının taşlarını gizlice söküp getirdik. Fırın yapma ustası olan Horen Bedrosyan’ın sayesinde fırınımıza da kavuştuk. Bir keresinde 90 somunu birden alıyordu. Teknede yoğurduğumuz hamurla her gün taze ekmeğimiz oluyordu.

Komşu Türk köylerinden köyümüzdeki evleri talan etmeye gelenler, gömdüklerimizden bulabildiklerini alıp götürmüşlerdi. Fakat ambarlardaki buğdaya dokunmamışlardı. Öyle ki bizler o buğdayları gizlice bizim kamp yerine getiriyorduk. Hükümet bizim köye bir bekçi koyarak evlere zarar verilmesini önlemek istemişti. Bekçimiz Büyük Armıdanlı Türklerden Osman ağa idi. Bu iyi insan, iyi komşu, din millet farkına bakmadan görevini yapıyordu. Varlığımızı biliyordu. Buğdayları almamıza göz yumuyordu. Hatta kendisi gündüzden çuvalları dolduruyordu. Sadece yiyecek hususunda değil, giyeceklerimiz için de yardım ediyordu. Hepimiz ona şükran borçlarımızı sunuyorduk (Allah rahmet eylesin. Onu hürmetle anıyorum). Bize iki sene yetecek kadar un ve buğday stokumuz vardı.

Komşumuz Büyük Armıdan'dan sağ kalanlar Vahan Cordikyan'ın grubunda idiler. Vahan, Keri ile birlikte daha önce devlete başkaldırmış ve hapse girmiş. 1908 Meşrutiyetinde çıkan ayla köye dönmüş. Şimdi sağ kalanlar onun yanında Arşenin kayaları denen yerde gizleniyorlardı. Yine komşu köylerden Abuştalılar Giragos'un, Tuğutlular ise Kevork'un komutası altında bir yerlere gizlenmişlerdi.

Grup şefleri içinde en güvenilir olanı Vahan Cordikyandı. İyi bir teşkilatçı ve iyi bir komutandı. Büyük Armıdan'dan ziyaretimize gelen gençler, 4 grubun onun komutasında birleşmesi teklifini bize getirdiler. Bizler bunu uygun bulduk.

Fakat kötü talih yine karşımıza çıktı. Temmuzun ilk günlerinde idik. O gün erzak almak için köye 8 kişi gittik. Beşimizde silah vardı. Dereyi geçip köye doğru tırmanmaya başladık. Boğos Turpyan önden gidiyordu. Elinde Amerikan Winchester silah vardı. Arkasında da ben ve en yakın arkadaşım Simon Lusinyan yürüyorduk. Birden karşıdan silahlı 4 kişinin bize doğru geldiğini gördük. Hemen taşın arkasına sığınıp "parola" diye bağırdık. O gece için parolamız "ay" idi. Ama o gece rüzgâr karşıdan esiyordu. Onlar bizi görmüşler, fakat sesimizi duymamışlardı. Onlar da mevzi almak istediler. Onları jandarma sandığımızdan Boğos Turpyan ateş açtı. Ben de ateşledim. İşte o anda karşıdan Ermenice olarak "çocuklar ben vuruldum" feryadını duyduk. Dehşet içinde yanlarına koştuk. Vahan Cordikyan'ı ağır yaralamışız. Onlar da istişare için bize geliyorlarmış. Vahan Rus sınırına kadar dağ yollarını çok iyi bilen biri idi. Bizleri salimen Rusya'ya ulaştırabilirdi. Şimdi bu görevi kim üstlenecekti? Grup liderimiz Boğos Bedrosyan korkağın teki idi. Onun korkaklığına birkaç örnek verebilirim. Bir gece yine erzak için köye gidiyorduk. Köy yakınındaki çeşmeden konuşma sesleri duyduk. Grup başında yürüyen Boğos paniğe kapıldı, derhal geri dönmemizi emretti. Ben itiraz ettim. Bize pusu kurmuş olanlar olsa idi böyle konuşmazlardı dedim. Silah elimde çeşmeye doğru gittim. Bir de baktım ki korkudan titreyen birkaç Ermeni kadın vardı. Tuğutlu imişler, barınmak için bizim köye girmek istiyorlarmış. Arkadaşlara durumu seslendim. Şefimiz bozum olmayı hazmedemedi. Biraz sonra, Hayranyanlar'ın ambarından buğday taşıırken, bir bahane bulup bana bir tokat attı. Bu tokadın haksız olduğunu arkadaşlar da söyledi, fakat o diktatörlük taslamaktaydı. Ben hiçbir şey demedim, bu olayı kalbime gömdüm. Bir başka gece, yine aynı ekiple köye giderken, köyün yakınında, tarlada, biri yatmıştı. Ölü veya diri olduğu belli değildi. Şefimiz beni görevlendirdi. Silah elde yaklaştım. Ölü idi, boynu kesilmişti. Tuğut Ermenilerinden olduğunu arkadaşlar tanıdı. Bir başka gün, Büyük Armıdan yolunda, karşıdan gelen bir silahlıyı gördük. Bizi görür görmez aşağıya doğru kaçmaya başladı. Silahlı bir Türk'se bizi ihbar edeceğinden korktuk. O zaman şef bana döndü "hadi bakalım, kahramanlık taslıyorsun. Peşine git, onu ölü veya diri bize getir.

Getiremezsen bir daha yanımıza gelme” dedi. Ben kaçanın önünü kesecek bir patikadan koştum, pusu kurdum. Biraz sonra silahlı kişi karşıdan görüldü. Alacakaranlıkta tanıyamadım. Türkçe olarak ‘dur’ diye seslendim. Elinden silahım atıp durdu. O zaman komşumuz Manuk Begişyan olduğunu gördüm. O daha bir gruba ulaşamamış, yalnızmış. “Korkma Manuk kardeş, benim” diyerek saklandığım yerden çıktım. Birlikte grubumuzun yanına gittik. Zaten o da bize ulaşmaya çalışıyormuş. Bunun üzerine şefimiz ‘aferin gerçekten de cesurmuşsun’ demek lütfunda bulundu.

Dönelim o geceki feci olaya. Vahan Cordigyan ağır yaralı olarak yerde yatıyordu. Kurşun sol omuzundan girmiş, fakat çıkmamıştı. Hemen uyduruk bir sedye yaptık ve yaralıyı bizim kampa sevk ettik. Ben ve Simon ilâç bulma ümidi ile köye gittik. Demirciyan Melkon ağanın evinde tentürdiyot, oksijen ve pansuman gereçleri bulduk. Fakat orada gördüğümüz dehşetengiz manzarayı günlerce unutamadım, o görüntü gözümün önünden gitmedi. Karanlıkta evin odalarına girdiğimizde önce eli silahlı olan ben giriyordum, arkadan gelen Simon da kibriti çakıyordu. Alt kattaki küçük odaya girdiğimde ayağım bir cesede değdi. Kibriti çaktığında zavallı Melkon ağanın cesedi olduğunu gördük. Boynu kesilmişti. Duvarda da bir delik vardı. Her halde Melkon ağadan paralarını sakladığı yerin gösterilmesini istemişler, ona kavuştuktan sonra Melkon ağayı da katletmişler. Lanet okuyarak kapıyı çekip çıktık. Kampa döndük. Yaralı hala hayatta idi. Yarayı oksijenle yıkadık. Yara ağır değildi, fakat kurşun içeride idi. Köprücük kemiği kırılmıştı. Yavaş yavaş iyileşti. Fakat kolunu kaldıramıyordu, silah kullanamayacaktı. Yavaş yavaş yürüyebiliyordu. Buna rağmen, Dersim üzerinden Rus sınırına doğru gitmeyi teklif etti. Fakat bizim korkak şefimiz Boğos Bedrosyan buna yanaşmadı. Bu yanlış kararı hem grubun, hem de kendisinin sonu oldu.

Vahan Cordigyan’ın artık faal durumda olmaması sonucu grupların birleşmesi suya düştü. Abuşdalıların lideri Giragos, Tuğutluların Kevork, Büyük Armıdanlıların ise sakat Vahan idi. Bizimki ise, bizleri zaman zaman birbirimize düşüren ve liderlik vasfı bulunmayan Boğos Bedrosyan idi. Yazılarımda bir tek yalan veya abartı yoktur. Her yazdığım gerçektir. İşte bu dürüst kalemimle belirtmek isterim ki hayatımızın söz konusu olduğu bu korkunç günlerde biz durumun vahametini unutmuş, köyde olup bitmiş eski olayları ortaya atarak birbirimize düşüyorduk. Bu çatışmalar ihanete kadar gidebilmekte idi. Kendileri ile ters düşen birkaç arkadaşı hiç acımadan öldürdüler ve bununla da övündüler. ‘Bize karşı geleni işte böyle yaparız’ diye. Konuya açıklık getireyim.

Temmuzun son günleri idi. Şefimiz Boğos Bedrosyan, Boğos Turpyan, Kaspar Manukyan, Taniel Keşişyan, Simon ve ben 6 arkadaş gece köye gittik. Bizim ahırda, büyükannemin tezekler altında sakladığı bir damacana (en az 30 kilo) rakıyı ve bulabildiğimiz peynir ve sair yiyecekleri alıp geri döndük. Yolda dinlenmek için oturuldu. Rakı içmek istediler. Ben sıra ile bardağı doldurup veriyordum. Doldurup Taniel’e verdiğimde bir silah patladı ve Taniel cansız yere düştü. Simonla ben baskına uğradığımızı sanarak hemen silahlarımıza davrandık. Fakat diğer arkadaşların neşe ile güldüklerini gördük. Bize de “gebermeği hak etmişti, geberttik. Böylelerinin yaşamaya hakkı yoktur” dediler. Biz ikimiz şaşırıp kaldık. Ben “zaten birkaç kişi kaldık, onları da biz mi öldüreceğiz” demekten öteye bir şey yapamadım. Bu alçak adamlar bizi de sırtımızdan vurabilirlerdi. Hesaplaşmayı sonraya bıraktık. Zavallı

arkadaşımızın cesedini bir çukura koyup üzerini taş ve toprakla kapadık. Kampa döndük.

Başka bir olay daha anlatayım. Şef Bedrosyan, Kasbar ve Kevork Acemyan Büyük Armıdanlı kaçakların barındığı Arşenin kayalıklarına gittiler. Sözde konuşma yapacaklardı. Döndüklerinde Kevork Acemyan yanlarında yoktu. Sorduğumuzda sırtarak “onu da eşek cennetine gönderdik” demesinler mi! Sirtından vurarak nehre atmışlar. Bizleri de korku sardı. Düşman karşımızda değil içimizde idi. Demek ki en küçük anlaşmazlıkta ortadan kaldırılma tehlikesi vardı. Ertesi gün, öldürülen Kevork Acemyan’ın damadı Horen Lusinyan nöbet tuttuğu yerde (kampın dışında iki noktada hep nöbet tutulurdu.) bir not bırakmış, böyle aşağılık arkadaşlarla kalamam diye yazmış ve gitmiş. Kaçan arkadaşımız Horen, sürgünden kısa bir süre önce evlenmişti. Karısı Tateos Efendi Acemyan’ın yakını idi ve sürgüne çıkmayıp bizim köyde kalanlardandı. Tateos efendi Acemyan Kuruçay kazası daimi encümen azası idi. Kaymakam, müddeiumumi, müstantik, malmüdürü, nüfus memuru tarafından çok sevilip sayılan biri idi. Onu ve ailesini sürgüne göndermediler. İşte Horen’in karısı da onların yanına sığınmıştı. Bizim şef bunu biliyordu. Simon Lusinyan’ı yarana çağırıp “ya yeğenin Horen’i bulup getirirsin, ya da kafasını, o şimdi gidip bizi ele verecek” dedi. Simon bir şey diyemedi, pekiyi deyip gitti. Behey akılsız, hiç insan yeğenin kafasını kesip getirir mi! Tabii ki Simon dönmedi. Benim en iyi arkadaşım olduğundan beni de korku sardı. Bu aşağılık adamların yanında daha fazla kalamayacaktım. Kaçmaya karar verdim. Fakat daha o gün şöyle bir olay oldu. O gece nöbete ben ve Krikor Acemyan çıkacaktık. Şef ve Kaspar Manukyan beni yanlarına çağırdılar ve şu aşağılık emri verdiler: Bu gece Krikor’u temizleyeceksin. Gelip bize de baskında öldürdüler diyeceksin. Ey bu yazımı okuyanlar böyle aşağılık bir şey hiç duydunuz mu? O anda beni de öldürebilirlerdi. Pekiye deyip çıktım. Gidip Krikor’u buldum, olanları anlattım, eşini alıp hemen buradan uzaklaşmasını istedim. Gece hep beraber oturmuşken, Göçyan Bedros dedi ki: “Çocuklar ben bugün Kürt İsmail Dişlerin adamlarına rastladım. “Yarın gece sizin katırlarınızı isteyeceğiz, köyden erzak taşıyacağız” dedim. Bu konuyu biz kendi aramızda bir gece evvel konuşmuştuk. Bu Kürtler bize yardım ediyorlardı, bazı ihtiyaçlarımızı karşılıyorlardı. Ermenilere yardım ediyorsunuz diyerek üç kardeşini götürüp asmışlardı. Göçyan Bedros’un sözlerine şef çok kızdı, ağza alınmadık küfürler savurdu. Sözde bir gün önceden söyleyince onlar ertesi günü katırları saklayacaklardı. (hâlbuki hiç de öyle olmadı, hayvanları verdiler, kira da talep etmediler) Bu lafları söyledikten sonra şef hepimize hitap ederek “ben sizin gibi insanlara şeflik yapamam, beni istemeyen parmağım kaldırsın” dedi. Aptal Krikor hemen parmağını kaldırdı. Şef de ona neden kendisini istemediğini sordu. O da cevaben “sen beni Bedros’a öldürtecekmişsin” demesin mi! Bunun üzerine şef benim silahımı elimden aldırttı. “Sen artık sadece yük taşıyacaksın” dedi. Kabul ettim. Niyetim fırsatını bulup birinin silahı ile kaçmak, gidip Simon’u bulmaktı. Manuk Begişyan ve Movses Güreğyan isimli arkadaşlar da kamptan uzaklaşmış, Simon’a ulaşmışlardı. Ben gizlice Simonla buluşabiliyordum. Şefimiz Simon tarafından öldürülmek korkusu ile bir gün sonra ne yapacağım uluorta söylemezdi. Ama o gün, ertesi gün köye gidileceğini bildirmişti. Ben bunu Simon’a bildirdim. Ertesi gün Kurban bayramı idi. Şef ve Kasbar silahlı olarak, 10 kişi de yük taşımak için yola çıktık. Türkler bayram şenliğinde idiler. Harman yerinden buğdayları yükledik. Dönüş yolunda, hava bulutlu olduğu için, gece çok karanlıktı. Sonradan Simon’dan öğrendiğime göre o gece Simon tuzak kurmuş, fakat şef hep benim yanımdan

yürüdüğünden silahını ona ateşleyememiş. Onun kötü huylu arkadaşı Kasban vuruyorum niyeti ile zavallı Mıgır'ı vurdu. Ah anam ben vuruldum, diyerek yere yuvarlandı. Baskına uğradığımızı zanneden arkadaşlar hemen taşların arkasında saklandılar. Ben Simon'dan böyle bir şey beklediğimden paniklemedim. Vah zavallı Mıgır dayı, diye bağıarak yanına koştum. Sesimi duyan Simon yaptığı hatayı anladı. Baskın varmış havasını vermek için havaya birkaç el daha ateş etti. Arkadaşlar bana kaçmam için sesleniyorlardı. Ben yaralı arkadaşımı sırtlayıp hemen yakındaki değirmene soktum. Ben Mıgır'ın elindeki silahı kapıp sözde baskını yapanların peşine düştüm, bir taraftan da havaya ateş ediyordum. Mermiler bitince geri geldim. Mıgır ölmek üzere idi. Biraz sonra son nefesini verdi. Götürüp bir çukura gömdük. Bu olaydan sonra şef silahımı yine bana geri verdi. Arkadaşlar da benim cesur davranışımı kutladılar.

Beni ele veren Krikor hakkında da birkaç söz söylemek istiyorum. O da aşağılık adamın biri imiş. Karısının şefle seviştiğini bilmesine rağmen ses çıkarmıyordu. Kayınvalidesi ve iki kızı da bizimle beraberdi. Bu kalabalığı istemiyorum diyen şefin sözü ile kayınvalidesini ve iki kızını kendi eli ile zehirledi. Birkaç dakikada ölmeleri hepimizi derinden sarsarken, zalim ana babası kayıtsız kaldılar. Türklerin eline geçmektense ölmeleri daha iyidir, diyebildiler. İşte bu aşağılık Krikor Acemyan'ın hayatını kurtarmak için kendi hayatımı tehlikeye atmıştım.

Silahıma kavuştuktan sonra kaçışımı planladım. Nöbetçi kaldığımda kaçacaktım. Şefe ve onun dalkavuk arkadaşlarına ağır bir mektup yazdım. Yaptıkları adilikleri sıraladım. O gece nöbet arkadaşım Hamparsum Saryan idi. Mektubu ona verdim, vedalaştık. Simon Lusinyan'ın saklandığı Kızıltopraklardaki mağaraya gittik. Mağaraya bir merdivenle çıkılıyordu. Biri içeri gireceği zaman merdiven aşağı sarkıtılıyor, tekrar içeri çekiliyordu. Benim de gelmemle mağarada 4 kişi olduk. Her gün üçümüz erzak temini için dışarı çıkıyorduk.

Eylül sonlarında idi. Simon ve ben yakındaki Kürt köyü Gâmhu'ya gittik. Orada Simon'un iyi tanıdığı bir aile vardı. Dursun senelerce Simonların evinde hizmetkâr olarak çalışmıştı. Dursun'dan bize un temin etmesini istedik. Temin etti. Dursunların evinden çıktık, bizim eski çoban Veli ile karşılaştık. Bizi gördüğü için çok sevindiğini söyledi ve bize yiyecek getirmeyi vaat etti. Gerçekten de daha o gece bize 4 koyun getirdi. "Komşunun ahırından aldım getirdim, onlar zaten Ermenilerden alınma davarlardı" dedi. Bu Veli denen delikanlı, 4 kardeşi, ana babası ile birlikte, 7-8 seneden beri bütün köyün davarını güderlerdi. Çok iyi insanlardı, bütün köy onları severdi.

Koyunları mağarada kestik, kavurma yapıp 4 tenekeye bastık. Kışlık et ihtiyacımız karşılanmıştı. Yavaş yavaş her eksliğimizi tamamladık. Zaten 4 kişi idik. Simon Lusinyan, Horen Lusinyan, Horen Bedrosyan ve ben Bedros. İki Horen daha sonra bizden ayrıldılar. Lusinyan olanı, köyde kalmış olan Tateos Efendi Acemyan'ın damadı sayılırdı. Doğru ona gittiler. Tateos Efendi kaymakamla konuşmuş ve köyde kalması için müsaade almış. Öbür Horen de fırıncı ustası idi, kaymakam bey onun da köyde çalışmasına izin vermiş. Bizim köylülerden sağ kalan kadın ve çocuklar köyde idi. Erzurum köylerinden, Rus ordusu önünden kaçıp gelen Türk köylüler de köyümüze yerleşmişlerdi. 15-20 Türk aile gelmişti. İşte Horen onlara ekmek pişirecekti.

Mağarada Simonla ben kalmıştık. Kış da gelmek üzere idi. Yiyeceklerimizi alıp Dursunlara gitmeye, onların ahırında kalmaya karar verdik. Ahırları evin arkasında idi ve evden oraya geçit vardı. Hemen o gece konuşmaya gittik, durumu anlattık. Dursun memnuniyetle kabul etti. Kasım sonuna kadar mağarada kalacaktık, kar başlar başlamaz Dursunlara taşınacaktık.

Dışarıda olaylar eksik olmuyordu. Biz kaçakların arasında birlik kurulamamıştı. Büyük Armıdanlılar, Abuşdalılar, Tuğutlular, bizimkiler ayrı gruplar halinde idiler. Sukias ve Tatul Hayranyan kardeşler hiçbir gruba girmemişlerdi. Gâmhu ve Dostal gibi Kürt köylerinde ahabları vardı. O sayede aç kalmıyorlardı. Begişyan Manuk, Güreğyan Movses ve Büyük Armıdan'dan da Artin adında bir genç, Kumludere'de o kadar güzel gizlenmişlerdi ki mağaranın girişini fark etmek imkânsızdı. İçeride 5-6 kişinin yatabileceği kadar yer vardı, giriş de bir taşla kapatılıyordu.

Çevredeki Türk köylüleri bu saklandığımız yerlerin hepsini biliyorlardı. Fakat bu güne kadar bizi ihbar etmemişlerdi. Ama bu dostluk günün birinde bitiverdi. Sebebini öğrendik. Abuşdalı Giragos, Ağıldere'li bir Türkü, Alman mavzerine tamahen vurmuş, götürüp kendi köylerindeki ahırlardan birinde, samanların altına gömmüş. Günlerdir onu arayan ailesi koku sayesinde cesedi bulmuş, tabii hemen Ermenileri ihbar etmiş.

Haber resmi makamlar arasında abartılı olarak duyulmuştu. Kaymakam bey Erzincan'a, silahlı Ermeni kaçakların Türkleri öldürdüklerini, soyduklarını bildirilmiş. Devlet malı silahın çalındığı da söylenmiş. Tabii ki bizler bu olayları bilmiyorduk. Giragos bu cinayetini arkadaşlarından bile gizlemiş. İşte bu olay hepimizin mahvına sebep oldu. O günlerde kar da her tarafı kaplamıştı, artık mağaralara girip çıkmak güçleşmişti, ayak izleri ele verirdi. Gruplar buldukları yerleri terk etmişler, Çerman'ın mağarasında toplanmışlardı. Biz hâlâ bulunduğumuz yerde idik.

Büyük Armıdan'ın Türk köylüleri bizim yakınımızda olan bağlarına her gün gelip çalışırlardı. Son üç gündür bir tek kişi bile gelmemişti. Çerman'ın mağarasında kalanların da bu husus dikkatlerini çekmiş. Dördüncü günü Tuğutluların şefi bana geldi. Simonla birlikte köye kadar gidip neler olduğunu öğrenmemizi istedi. Her tarafın karla kaplı olmasını düşünmeden doğru köye gittik. Köye yaklaştığımızda gece yarısını geçmişti. Çok karanlıktı. Birden biri "kim var orada" diye bağırdı. Arkadan ikinci bir ses ve silah patlamaları duyduk. Hemen geri kaçtık, kurtulduk. Fakat ne olup bittiğini anlamamıştık. Köyün etrafından dolanıp başka bir yerden köye girmeye çalıştık. Orada da fark edildik. Birisi "Mehmet sen misin?" diye bağıınca oradan da kaçtık. Köye girip Tateos efendinin evine ulaşım oradan haber almak istiyorduk. Bir başka yönden köye girdik. Sokaklarda jandarmalar geziyorlardı. Onlara görünmeden Tateos efendinin evinin karşısında bulunan Hagop Hayranyan'ın evine gizlice girebildik.

O evin damından Tateos Efendilerin pencereleri görülüyordu. Pencereden odada hafif bir ışık görülüyordu. Acaba onlara dokunmamışlar mıydı? Camlarına küçük taşlar atmaya başladık. Tateos Efendi o odada yatıyormuş. Hemen pencereyi açtı, bizleri gördü. Dehşet içinde kaldı. 'Hemen kaçıp gidin, evin içi ve köy jandarma dolu' dedi. Giragos'un cinayetini ondan öğrendik. Bütün çevre köyler abluka altında imiş ve yarın mağaralara baskınlar yapılacaktı. Bu saatte köyden aynamayacağımızı düşündük. O geceyi Lusinyanların evindeki bir karanlık odada geçirir, yarın akşam

köyden çıkabiliriz diye düşündük. Bunu Tateos Efendiye söyledik. Pekiyi dedi, ben yarın size yiyecek gönderirim dedi. Yavaşça arkadaşım Simon'un evinin bodrumdaki odasına geçtik. Yerde, çulların üzerinde uyuduk. Ertesi sabah sokaktaki konuşma sesleri ile uyandık. Silahlar ellerimizde idi. Gelenler Tateos efendiden gelenlerdi, bize yiyecek getirmişlerdi. Onlardan köydeki durum hakkında bilgi de aldık. Son zamanlarda çevre köylerden sağ kalıp gelenler olmuş. Bizim Simon'un kardeşinin eşi ve üç çocuğu (ikisi kız, biri oğlan), daha birkaç genç, yaşlı kadın. O akşam, yani 29 Kasım akşamı, henüz gece ablukası başlamadan, evden çıktık, köy dışına ulaşabildik. Surp Yeğia dağının arkasına dolanarak Çerma mağarasına ulaştık. Çocuklar, gecikmemizden ötürü, çok korkmuşlardı. Verdiğimiz haberden dehşete kapıldılar. Bu kış kıyamette o kadar yaşlıyı, kadını, çocuğu nereye nakledeceklerdi? Her taraf karla kaplı idi, gidilen yer kolaylıkla bulunurdu. Büyük bir panik başladı. Her an baskın olabilirdi. Herkes eşyasını hazırladı. Nöbetçiler uzaktan askerleri gördüler. Bir grup bizim bulunduğumuz yöne, bir grup da Küçük Armıdanlıların gizlendikleri mağaraya doğru yürüyorlardı. Onlara haber bile ulaştıramamıştık. Gelen grupta küçük toplar ve makineli tüfekler bile vardı. Mağaradakilerin her biri bir tarafa kaçmaya başladı. Fakat bir iki gün içinde hepsi de yakalandı. Kadınlara ve çocuklara bir şey yapmadılar. Erkekleri Kuruçay'da hapse koydular.

Küçük Armıdanlıların mağarasında tam bir facia yaşanmış. Sözde nöbette olan iki arkadaş askerlerin yanlarına gelmesine kadar hiçbir şey fark etmemişler. Son dakikada silahlarını bile ateşlemeden teslim olmuşlar. Uykuda olan mağaradakileri de teslim almışlar. Sadece Viktorya isimli kız silahını ateşlemiş, bir askeri kolundan vurmuş, fakat anında vurularak öldürülmüş. Ölümü seçerek kurtulmuş.

Bize, yani bana ve Simona gelince, biz doğruca Gâmhu köyüne, Dursun'a gittik. Üç gün sonra evden çıktık, bizim mağaraya gittik, bir teneke kavurma alıp döndük. Fakat dönüşte müthiş bir tipi başladı. Dursunların yolunu bulup gitmek imkânsızdı. Kumludere'deki mağara o civarda idi. Oraya sığınmayı düşündük. Vardığımızda içeride 3 kişinin bulunduğunu gördük. Begişyan Manuk, Güreğyan Movses ve Artin isimli bir genç. Bizi görünce çok sevindiler, çünkü yiyecek hiçbir şeyleri kalmamıştı. Çiğ buğday çiğniyorlardı. Mecburen onlarla beraber bizim sığınağa gittik. Yarım çuval un, kavurma alıp onların sığınağına döndük. Hamur yoğurduk, ateş yaktık, ekmek ve poğaçaya hazırladık. Dışarı çıkıp Gâmhuya dönebilmemiz için akşamı beklemek zorunda idik. Yorgunluktan uyuduk. Bir süre sonra dışardan gelen seslerle uyandık. Mağaranın çıkışını kapayan taş yerinden oynadı ve içeriye bakan Dacad'ın başı görüldü. "Gündüz gözü ile dışarıda ne yapıyorsun, hemen içeri gir" diye seslendik. Fakat o hemen geri çekildi. Bizden korktuğunu sandık. Peşine ben dışarı çıktım. Çıkar çıkmaz da silahlarım bana doğrultmuş olan jandarmaları gördüm. Bana "yerinden kıpırdama" diye bağırdılar. Sonradan öğrendiğimize göre Dacad iki gün önce yakalanmış, dayak altında bildiği bütün mağaraların yerlerini jandarmaya göstermeye başlamış. Kıpırdama ihtarına rağmen kendimi mağaranın içine attım, arkadaşlar bittik dedim. Mağaranın başka bir çıkışı yoktu. Jandarmaların yanında, hepimizin tanıyıp sevdiği, 'yeniçeri' lakaplı Şaban ağa da vardı. O bölgeyi iyi bildiği için komutan onu beraber gezdiriyormuş. Şaban ağa bize silahlarımızı içerde bırakıp teslim olmamızı söyledi. Zaten yapacak başka bir şey yoktu. Kar fırtınası yüzünden kapana kısılmıştık.

Askerler ilk olarak giysilerimizi aldılar. Ceket, pantolon, palto, ayakkabılar gitti. Bizleri bizim köye götürdüler, komutanın karşısına çıkardılar. Bizden bilgi almak için

iyice sorgulayan komutan verdiğimiz ifadelerden tatmin olmadı, bizleri bir güzel dövdürdü. Bütün yakalanan kaçaklar Büyük Armıdan'da toplatıldığından bizi de oraya sevk etti. Orada çevre Ermeni köylerinin yakalanan kaçaklarını gördük. Kadınları köyde bırakıyorlardı, onlar serbestti. Her odaya 10 kişi olmak üzere bizleri hapsettiler. Bizi ahıra koymuşlardı. Orada her gün sıra dayağından geçiyorduk. Saklı paraların, eşyaların, kaçak Ermenilerin yerlerini öğrenmek istiyorlardı. Bir gün yine beni sorguya aldılar. Ben de bildiğim bir şey olmadığını söylüyordum. Odada bir de hoca vardı. Ben onu tanıımıyordum, Büyük Armıdanın hocası imiş. O da lafa karıştı, “bu delikanlıyı görüyorsunuz ya, köyün en zengin ailesindedir” dedi. Evet, bağ bahçe olarak köyde en iyi durumda olan bizdik, ama maddi gelirimiz, paramız yoktu. Yine hoca lafa karıştı “bu delikanlı Minasyan Krikor ağanın akrabasıdır. Krikor ağanın gizlediği 40-50 teneke gazyağının, şekerin, sabunun, unun, elbiselerin yerini bilir”. Eh artık başıma gelenleri siz tahmin edebilirsiniz. Başçavuş bana “hoca efendi yalan mı söylüyor” dedi. Hoca da öbür taraftan “estağfurullah, ben Müslümanım, yalan söylemem, iftira atmam” diye söyleniyordu. Bana da dönüp “oğlum boş yere niçin dayak yiyorsun. Şu yeri söyle, yemin ediyorum ki seni serbest bıraktıracam” dedi. Ben de kendisine bunların uydurma olduğunu, böyle saklı bir şeylerin bulunmadığını tekrar söyledim. Bilseydim elbette ki söyleyecektim, boşuna dayak yemeyecektim. Beni yüzükoyun yere yatırdılar. Bir asker başımın üstüne, bir asker de ayaklarımın üstünde oturdu. Yanlardaki iki asker de sıra ile vurmaya başladılar. Altmışa kadar sayabildim. Ondan sonra bayılmışım. Getirip beni arkadaşların arasına atmışlar. İki gün sonra beni ve Dacad'ı tekrar sorguya götürdüler. Dayağı yiyince Dacad bir saklı yer bildiğini söyleyip dayaktan kurtuldu. Aslında ben de kadın giysilerinin saklanmış olduğu bir yeri biliyordum. Fakat acaba yerinde duruyor muydu? Başçavuşa bunu söyledim, fakat hâlâ orada bulunup bulunmadığım bilmediğimi söyledim. Başçavuş “ha şöyle, boşuna niçin dayak yiyorsun” dedi. Yanımıza 3 asker verdi, bizim köye gittik. O günü hiç unutamam. 1915 yılının Aralık dördünün gecesini idi. Her taraf karla, buzla kaplı idi. Üstümüzde bir şey yoktu. Soğuktan dişlerimiz takırdıyordu. Dacad bana yavaşça “kaçalım” dedi. Dedi ama o koşabilecek durumda idi. O benim kadar dayak yememişti. Ben, iki gün önceki dayağın tesiri ile zorla yürüyebiliyordum.

Köye ulaştık. Dacad bizi Baravyanların ahırına götürdü. Burada bir miktar yiyecek vardı, ben de biliyordum. Oradan birkaç kez erzak alıp mağaraya taşımıştım. Oradan arkaya bir de çıkış vardı. Orada hiçbir şey kalmadığım Dacad da biliyordu. Fırar etme ümidi ile orayı seçmişti. Bodruma girildi. Mum yakıldı. Dacad gizli yere geçilecek dar geçide girdi. Öbür taraftan kaçıp gideceğini, beni de dayaktan öldüreceklerini gayet iyi biliyordum. Fakat onu ele vermedim. Ben nasıl olsa bunların elinde ölecektim. Hiç olmazsa Dacad kurtulsundu. Ne de olsa bizim sülâledendi. Sağ kalabilirse soyu[muz] yürüyebilirdi. Dacad duvardaki taşları söküyordu. Yere düşen taşların sesi geldikçe askerler “çok mal var mı ulan” diye sesleniyorlardı. O da “var, var, burası mal dolu” diye cevap veriyordu. Ben de içimden diyordum ki kaçacak gücüm olsa idi de, şu mumu söndürüp kaçıp gideydim. Onlar karanlıkta çıkışı bulana kadar ben kaçır giderdim. Ama nerede bende o güç. Ayakta bile zor duruyordum. O sırada ses kesildi. “Ulan Dacad” diye bağırdılar. Cevap almayınca dar delikten içeri baktılar. Bir de baktılar ki duvar delinmiş, dışardaki kar görünüyor. Aldandıklarını anladılar. Benim üstüme çullandılar, dövmeye başladılar. Ben masum olduğumu söyledim ama dinleyen kim. Geriye döndük. Büyük Armıdan'a kadar döve döve getirdiler, “bize tuzak kurdunuz, değil mi” diyorlardı. İki Armıdan birbirinden ayıran

derenin üzerindeki köprüye ulaştığımızda, bunlar nasıl olsa beni yaşatmazlar, diye düşündüm. Ani bir kararla köprüden suya atladım. Dere buz tutmuştu. Buz kırıldı, suya düştüm. Su derin değildi. Yukarıdan askerler “çabuk sudan çık, gel” diye bağırdılar. Ben de “ben ölmek istiyorum, ne olur bir kurşun sıkın da öleyim, zaten yaralandım” diye cevap verdim. Aslında köprünün yüksekliği 5 metre kadardı ve ben kaçmak için değil, ölmek için atlamıştım. Ama hiç bir şey olmamıştı. Zaten soğuktan kıpırdayacak halim kalmamıştı. Askerler dönüp aşağıya geldiler. Biri suya girip beni dışarı çekti. “Ulan biriniz kaçtı, biriniz de burada geberirse biz yarın sabah yüzbaşıya ne cevap veririz” dediler. Demek ki bizim sevkimizden yüzbaşının haberi yoktu ve bizi başçavuş kendi yararına köye göndermişti. Bulunacak mallar kendisinin olacaktı. Beni çocukların yanına getirdiler, yarı ölü gibi imişim. Donmak üzere olduğumu gören arkadaşlar beni gübre içine gömmüşler. Yalnız başım dışarda kalmıştı. Kendime geldiğimi gören arkadaşlar çok sevindiler. Demek bizi ahırda tutmaları sayesinde hayatta kalabildim. Diğer odalar çok soğuktu, zaten onlar donmak üzere idiler. Hiç birinin üstünde doğru dürüst bir giysi yoktu. Yiyecek de vermiyorlardı. Fakat Allah razı olsun Büyük Armıdan’ın yerlileri Türk köylüler gizlice pencerelerden bize yiyecek atıyorlardı. Onlar sayesinde açlıktan ölmedik. Aslında pek de fark etmeyecekti, çünkü daha sonraki günlerde hepsi de teker teker öleceklerdi. Orada bulunanlardan sadece ben hayatta kaldım. Onların nasıl öldüklerini teker teker anlatacağım ileriki sayfalarda.

Birkaç gün sonra bizleri ikişer ikişer ayrıldılar. Ayrı ayrı jandarma gruplarına bizlerden de iki kişi verildi. Etrafta saklı Ermeniler bulunacaktı. Ben ve Lusinyan Simon bir grup askerle beraber dere tepe kaçak aramaya çıktık. Şüpheli yerlere bizi sokuyorlardı ki silaha davranan olursa biz vurulacaktık. Baktığımız yerler boş çıkınca bize birer kamçı vuruyorlardı. O gün akşama kadar dolaştık, kimseyi bulamadık. Zaten herkes yakalanmıştı. Benim bildiklerimden sadece Abuşdalı Giragos ve karısı yakalanmamıştı. Sonradan öğrendiğime göre Giragos ve karısı, Büyük Armıdanlı Türklerin bağ evlerinden birinde gizleniyorlarmış. Sonunda bulmuşlar, evi kuşatmışlar. Giragos teslim olmamış. Ateş ede ede kaçabilmiş. Karısı içeride kalmış. Bütün müfreze orada ona saldırmış, bırakıp gitmişler. Orada ölmüş. Birkaç gün sonra Giragos da yakalanmış ve öldürülmüş.

Akşama doğru, Abuşta taraflarında, Ağıldere denen bir Kızılbaş köyüne geldik. Bir eve girdik. Askerlere ve bize ekmek verdiler. Simon köylülere yanında 6 kuruş para olduğunu, bu para ile tütün istediğini söyledi. Köylülerde tütün yoktu. Bunu söylemesi hiç doğru değildi. Ertesi gün yola çıktık. Ben birkaç askerle önden, Simon da birkaç askerle arkadan yürüyorduk. Birden iki el silah sesi duydum. Benim yanındaki askerlerle beraber yürüyen subay ne olup bittiğini öğrenmek için arkaya bir asker gönderdi. Geri gelen asker, kaçmak istediği için vurmuşlar diye haber getirdi. Subay beni Simon’un yanına gönderdi. Ağır yaralı idi. Konuşabildi. Ben kaçmadım, param için vurdular dedi. Bunu söyledikten sonra da öldü. Hey Allahsızlar, 6 kuruş için aslan gibi delikanlıyı, benim en sevdiğim arkadaşımı öldürdüler. Subay bana arkadaşımın ne söylediğini sordu. Doğru söylememin artık bir yararı yoktu, üstelik askerleri kendime düşman yapacaktım. “Bir cahilliktir ettim, kaçmak istedim” dedi dedim. Askerler derin bir nefes aldılar. Beni dürterek son nefesini veren arkadaşımın yanından ayırdılar. “Hadi yürü, nasıl olsa hepiniz de gebereceksiniz” dediler. Karanlık olmuştu. Tuğut köyüne ulaşmıştık. Geceyi orada geçirdik. Ertesi sabah Büyük

Armıdan'a döndük. Orada birkaç gün daha kaldıktan sonra bizi Kuruçay'a sevk ettiler. Gruptan birkaç kişi daha temizlenmişti. 25 kişi kalmıştık. Bizi götüren askerler arasında Büyük Armıdanlı dostum Dursun da vardı. Dursun başka köylerden olan Ermenilere kötülükler yapmıştı, fakat bana çok yardım etti. İki kere hayatımı kurtardı. Bunu ileride anlatacağım. Dursun'dan öğrendiğime göre, aramızda bulunanlardan Kaspar Manukyanı, Krikor Acemyanı, Boğos Turpyanı, Kamik Parikyan'ı ve adını bilmediği daha birkaç kişiyi bir gün önce koydan alıp götürmüşler ve öldürmüşler. Grubumuz 18 kişi idi. Hepimizin elleri arkadan bağlı idi. Ayrıca birbirimize de bağlamışlardı. Yani kaçmak imkânsızdı. Yolda uzaktan köyümüz göründü. Acaba bir daha görmek kısmet olacak mıydı? Artık öldürüleceğimizden hiç şüphem yoktu. Kinana adlı Kızılbaş köyünün yanından geçtik. Kuruçay'a az kalmıştı. O sırada karşıdan gelen bir asker bizim askerleri durdurdu, nereye gittiğimizi sordu. Onlar da Kuruçay merkez komutanlığına bunlar teslim edeceğiz dediler. Bizi karşılayan asker, elinizde resmi sevk kâğıdı yoksa kumandan bunları kabul etmez, geri gönderir dedi. Başka gruplar da gelmiş, kabul etmemiş. Bizimkilerin elinde böyle bir yazı yokmuş. Tekrar Büyük Armıdan'a döndük. İşte o sayede köyümüzü bir daha gördüm. Bu olay moralimi birden bire yükseltti. Daha biraz evvel köyümüzü bir daha göremeyeceğimi düşünüyordum. Halbuki işte gördüm. Artık ölmeyeceğim umuduna kapıldım. Geleceğin benim için iyi olacağını düşledim. Arkadaşlara dedim ki korkmayın kurtulacağız. Kâğıtlar tamamlandığından yine Kuruçay'ın yolunu tuttuk ve bir gün içinde üçüncü kez olarak köyümüzü gördüm. "Sevgili köyüm, dönüp dolaşıp sana kavuşacağım" dedim. Merkez komutanlığa ulaştık. Bizleri hapishaneye koydular. Orada başka Ermeni tutuklular da vardı. 3 gün, aç susuz toprak zeminli koşullarda yattık. Dördüncü gün bizi çıkardılar. Kuruçay'ın içinden geçen ana yola götürdüler. Ellerimize birer çekiç verdiler. Öbek öbek yığılı taşların yanına oturtular, taşları kırmamızı istediler. Anayol toprak ve çamurdu. Taş kaplayacaklarmış. Çekici kaldıracak güç mü kalmıştı. Askerlerden ekmek istedik, bizi terslediler, geberin, dediler. Behey Allahsızlar, böyle canavarlık olur mu? Biz de kalkmış onlardan yardım dileniyorduk. Bizim grup 9 kişi idi. Manuk Begişyan, Movses Güreğyan, Horen Bedrosyan, Tateos Baravyan, Artin isimli bir genç, Tuğutluların şefi Kevorkun oğlu, Büyük Armıdan'dan Bedros ve ben. Yanımızda duran askerin hazır ol durumuna geçtiğini ve selam vermeye hazırlandığım gördüm. Başımı çevirince mahiyeti ile birlikte gelen bir bey gördüm, emirler vererek geliyordu. Yanımdaki askere kim olduğunu sordum. Belediye reisi imiş. Tam yanımızdan geçerken birden ayaklarına kapandım, reis ceketimden tutarak beni kaldırmak istedi. Ceketimde düğme bile yoktu, çıplaktım. Açlıktan kaburgalarım sayılıyordu. "Reisim günlerdir açız, bizi böyle çalıştırıyorlar" dedim. Belediye reisi dayanamayıp başım çevirdi ve yüksek sesle söylendi: "Allahım bu manzaralara dayanamıyorum. Bunları görmemek için hemen bugün istifamı vereceğim. Vicdanım artık dayanamıyor. Bunlara gâvur diyoruz. Gâvur onlar mı, biz mi. Baksanıza açlıktan karnı sırtına yapışmış". Bunları söyledikten sonra, doğrudan bana bakmadan, "oğlum siz burada kaç kişisiniz" diye sordu. "Burada 9 kişiyiz, 9 arkadaş da şu yukarıda çalışıyor, onlar da bizim gibi aç" dedim. Hemen cebinden bir kart çıkardı, bir şeyler yazıp bana uzattı. "Al bu kartı, fırına götür, adam başına beşer ekmeği kaldığınız yere gönderecekler" dedi. Kartı alıp hemen fırına yöneldim. Kaçmamam için bir asker de peşime seğirtti. O zaman o muhterem zat birden köpürdü, "bre vicdansız, kaçacak hal bırakmış mısınız ki kaçsınlar. Dön buraya

gel. Hemen şimdi onları kaldıkları yere götüreceksin. İki gün istirahat edecekler” dedi. Ben fırına giderken arkadaşlar da hapishanenin yolunu tutmuşlardı.

Fırında görevli bir astsubay vardı. Kartı ona uzattım. Ekmekleri çuvala doldurmalarını emretti. O arada ben, sıkılmayı bir tarafa bırakıp, bir somunu kaptığım gibi çiğnemenen yutmaya başladım. Bunu gören yaşlı astsubay bana dönerek, babacan bir ifade ile “evlâdım böyle yersen tıkanır ölürsün, gerisini de biraz sonra yersin” dedi. Teşekkür ettim, “efendi beş gündür hiç bir şey yememiştım” deyip ağlamaya başladım. Orada bulunanlar da çok hislendiler, çuvala birkaç somun daha attılar. O iyi insan giderken yine tembih etti, arkadaşlarına da söyle birden saldırmalarını, dedi. Teşekkür ederek ayrıldım. Hapishanede gerçekte de arkadaşlar ekmeklere saldırdılar. Kimse beni dinlemiyordu, çiğnemenen yutuyorlardı. Ben ve bizim köyden olan arkadaşlar fazla yemedik. Gerçekten de o gece, ekmeğe saldıranlardan 4 kişi (Begişlerin Manuğu, Güreğlerin Movsesi, Bedrosyan Horen, Baravyan Tateos) gece ağrıları içinde kıvrınmaya başladılar, sabaha karşı da öldüler. Ertesi gün hapishanede 5 kişi daha öldü. 8 kişi kaldık. Üç gün daha hapishanede kaldık. Sonra biz sağ kalanları, 3 jandarma refakatinde Erzincan’a gönderdiler. 1916 yılı Ocak ayının ilk günleri idi. Her taraf karla kaplı idi. Jandarmalar atla gidiyorlardı. Bizler yarı çıplak, ayaklarımızda yırtık yemeniler zorlukla yürüyorduk. Akşam Erhemi denen Türk köyüne vardık. Karlara bata çıka ancak bu kadar yürüyebilmiştik. Köye vardığımızda yarı ölü gibi idik. Bizi medrese denen tek pencereci bir yere tıktılar. Köyün gençlerini de başımıza nöbetçi kalmaları için çağırdılar, kendileri de istirahate çekildiler. O gece delikanlılar bizlere çeşit çeşit işkencelerde bulundular. Bitkin halde yere yıkıldığımızda köyün muhtarını çağırdılar. Yaşlı muhtar iyi bir insanmış. Bizim Armıdanlı olduğumuzu öğrenince eve gitmiş, ekme ve su alarak dönmüş. Biz yan baygın yatarken “kalkın çocuklar kalkın. Ben sizin köyde çok çalıştım, çok para kazandım, çocuklarınızı Armıdanlılar sayesinde büyüttüm. Bu ekmekler size helal olsun” dedi. Çok acıkmıştık, ekmekleri yedik. Çok soğuktı. İyi kalpli muhtar kapıyı açıp bizlerden gidip yakacak bir şeyler bulup getirmemizi söyledi. Ben ateşler içinde yanıyordum, dışarı çıkamadım. Dışarı çıkanlardan Büyük Armıdanlı 4 kişi odun getireceklerine kaçmışlar. Bize de haber vermediler. Biraz sonra arkadaşlardan ikisi yanıma gelip “haydi hepimiz kaçıyoruz, sen de geleceksin” diyerek beni de dışarı sürüklediler. İhtiyar, bir şeylerden habersiz, içeride idi. Dışarı kapkaranlık ve her taraf karla kaplı. Kaçtığımızın farkına varan ihtiyar bağırmağa başladı. Askerler telaş içinde havaya ateş ediyorlardı. Patırtıyı ve silah seslerini duyuyorduk. Dereye doğru koşmaya devam ettik. Arkamızdan gelen olmadı. Sabah olmadan bizim köye yakın mağaralardan birine ulaşmamız gerekmekte idi. Ben haşata olduğumdan yürüyüşü yavaşlatıyordum. Yine de sabaha karşı bildiğimiz mağaralardan birine ulaştık. Ortalıkta kimse yoktu. Mağara benim ve rahmetli Simon’un bir ara kalmış olduğu bildik mağara idi. Bıraktığımız yiyecekler duruyordu. Un vardı ama gündüz gözü ile ateş yakmayı göze alamadık. Kavurma yiyip yattık. Gece dereden su getirdik, hamur yoğurup bol bol saç ekmeği yaptık. Tencere ve bulgur da vardı. Kavurmalı pilav pişirdik.

Ama benim hastalığım devam ediyordu. Hiç iştahım yoktu. Boyna su içiyordum. Mağarada üç kişi idik. İkisinin de adı Artin idi (biri halamın oğlu, diğeri Kevork’un oğlu). Ne yazık ki ikisi de bu emin yerde kalmak istemediler, köye daha yakın bir yere gitmek istediler. Ben hasta idim. Orada tek başıma kalamayacaktım. Onlarla beraber yürüyecek halim yoktu. Beni Büyük Armıdan’a bırakmalarını, sonra gitmelerini

istedim. Sonradan duyduğuma göre, bir köylü onları ihbar etmiş, jandarmalar onları kuşatmış ve öldürmüş. Allah onlardan razı olsun, onlar sayesinde hayatta kaldım. Beni Armıdan'da bıraktıktan sonra onlar Tuğut'a doğru gittiler. Yiyecekler de yanlarında idi. Ne yazık ki artık onları göremeyecektim. Büyük Armıdan'a ulaştığımızda gece saat 10 idi. Kimseye görünmeden Bıcoların Dursun'un evine ulaşmak istiyordum. Tam eve yaklaşmışken karşıdan gelen insanlar gördüm. Birinin elinde fener vardı. Kaçabilecek bir durumda değildim. Olduğum yerde gizlendim. Gelip yanımdan geçtiler, beni fark etmediler. Dursun'un evine geldiğimde içerden sesler geliyordu. Yabancılar da vardı ve kâğıt oynuyorlardı. Pencereden baktığımda misafirin yabancı biri olmadığını, Dacad'ın kızı Mayram olduğunu gördüm. Mağaralardaki kaçaklar yakalandıklarında Dursun Mayram'ı yavaşça kurtarmış. Çünkü onların yanında senelerce çalışmıştı. Mayram bacımdan başka Bektaşların Eminesi de içeride idi. Sokaktan jandarmalar geçiyorlardı. Birbirleri ile yüksek sesle konuşuyorlardı. İçeri girmek için Emine'nin çıkıp gitmesini bekledim. Ne yazık ki evden ayrılan Emine beni fark eder etmez "Dursunun, burada biri var" diye bağırmaya başladı. Askerler "nerede, nerede?" diye seslendiler. Dursun soğukkanlılığımyı kaybetmeden beni hemen eve itti, silahımı kapıp dereye doğru koşmaya başladı. Silahımı ateşliyordu, buradan kaçtı, diye bağırıyordu. Birkaç sokak koşuktan sonra, kaçırdık deyip geri geldi. O günlerde böyle olaylar olmuş. Askerler biraz daha araştırdıktan sonra geri gelmişlerdi.

Dursun beni ahıra götürdü. Samanlıkta yatacağım bir yer hazırladı. Ateş içinde yanıyordum, sadece su içiyordum. Günlerce böyle ateşler içinde yattım. Dursun'un beni saklaması büyük cesaretti. Evinde Ermeni saklayan kurşuna dizilecek diye ferman çıkmıştı. Bana üç ay çok güzel baktı. Tamamen iyileştim. Artık daha fazla yük olmak istemiyordum. Beni yeniçerilerin Şaban ağasına götürmesini rica ettim. Şaban ağa çevrenin en etkili adamlarından biri idi. Karısı da Ermeni idi. Karısı köyümüzün vergi tahsildarı Hamparsum'un karısı idi. Sürgünün ilk günlerinde öldürülenlerden oldu. Dul karısı Öjen Hanım ve oğlu Hosrov'u kabul etti ve gece beni Şaban ağalara götürdü.

Öjen hanım beni karşısında görünce çok sevindi ve evine memnuniyetle kabul etti. Şaban ağa ile konuştu. Bu tehlikeli günler geçene kadar beni uzak bir köye göndermeye karar verdiler. Ertesi sabah, oğlu Ziya efendi ile birlikte, Bahtiyar köyünde Hamid ağanın evine göndereceklerdi. Ertesi sabah yola çıkacaktık. Hem çamaşırlarımı almak, hem de vedalaşmak için Dursunların evine dönmeye karar verdim. Tam Dursunların kapışırım önünde birden, bizi Kuraçay'dan Erzincan'a sevk eden subayla karşılaştım. Kanım dondu, kalakaldım. Yakama yapıştı, "ulan namussuz, sizin yüzünüzden benim üç askerim divanı harbe verildi, sözde sizden rüşvet alarak sizi bırakmışlar. İşte şimdi yakaladım, kaçabilirsen kaç bakalım, başım taşla ezeceğim". Böyle diyerek beni karargâh olarak kullandıkları Terziyanların evine sürükledi. Allahın bir lütfu olarak, o sırada dışarda olan Dursun ağa beni sürüklediklerini uzaktan görmüş. Dursun ağa subayın çok yakın arkadaşı imiş. Koşarak yanımıza geldi, subayın koluna yapıştı. "Ha beni götürürsün, ha bunu. Bu benim kardeşimdir" dedi. Fakat subay ona sert çıktı, "bunun yüzünden üç askerimi divanıharp hapse mahkûm etti" dedi. Dursun yine ısrar etti, "sen yanıyorsun, bu çocuk hep burada benim yanımda, o daha hiç yakalanmadı ki" dedi. Dönüp bana da "oğlum sen daha önce hiç yakalanmış mıydın" diye sordu. Ondan cesaret alarak yalan söyledim, yok dedim. Velhasıl ne etti etti beni onun elinden kurtardı. Subay bırakıp gitti. Dursun ağa bana "çabuk ol, başım derde girecek" dedi. Teşekkür edip ayrıldım,

koşa koşa Şaban ağanın atarına girip gizlendim. Gece çamaşırlarımı Dursun ağa getirdi. Böylelikle bu iyi insan beni iki kere ölümden kurtardı.

Ertesi sabah daha gün doğmadan Ziya ve ben, atla köyden çıktık. 4-5 saatte Bahtiyar köyüne, Hamit ağanın evine ulaştık. Ziya beni ona teslim etti ve benim için kefil olduklarını söyledi. Hamit ağa köyün en zengini ve en sözü geçeni idi. Ailesi 5 kişi idi. Karı koca kendileri, iki oğlu ve büyük oğlunun eşi. Çiftçilikle uğraşıyorlardı. Büyük oğlu silahaltında idi. Çok geçmeden şehitlik haberi geldi. Küçük oğlu daha 10 yaşında idi. Beni çok sevdiler. Ben de evlatları gibi davrandım, bütün gücümle kendimi işe verdim.

Bahtiyara gelişim 1916 Nisanının ortaları idi. Sağdan soldan duyduğuma göre artık bizim Armıdanlar'dan sağ kalan erkek hemen hemen hiç kalmamış. Her biri bir yerde öldürülmüş. Armıdandaki evde saklı malları size bulacağım, deyip açtığı delikte kaçıp giden Dacad, Hayranyan Sukias ve oğlu Tatul sağ imişler. Gâmhu köyünde tanıdıkları bir Kürt aile bu üçünü saklıyormuş. Fakat ne olmuşsa, günün birinde bu üçü de öldürülmüş. Küçük Armıdan'da Tateos Efendi Acemyan'ın koruduğu Horen Lusinyan sağlamış. Ama ne yazık ki o yiğit çocuk da öldürüldü. Bir gün, Tateos Efendi köyde değilken, köydeki jandarma subayı Horen'i yanına çağırır. Gizli paraların, silahların, eşyaların yerini göstermesi için Horen'i dövdürür. Gerçekten de bildiği hiçbir şey yoktu. Yeminle bilmediğini söyler. Tekrar dayak başlayınca, kurtulma ümidi ile bağlarda bir yerler bildiğini söyler. Subay ellerini bağlatır, askerleri de yanına katarak bağlara yollar. Tabii ki oralarda bir şey bulamazlar, alıp subaya geri getirirler. Yalan söylediği için de hemen orada kurşuna dizilir.

O tarihlerde Tateos Acemyan efendinin bütün ailesi ve köyde sağ kalan kadın ve çocuklar topluca Sivas'a sevk edildiler. Mustafa Kemal paşanın Samsun'a çıkışına kadar da orada kaldılar. Mustafa Kemal paşa, bu büyük adam, Anadolu'ya gelir gelmez, sağ kalmış olan bütün Ermenilerin kendi yerlerine geri gönderilmelerini emretmiş. Mallarının da geri verilmesini ve köylerinde kendi imkânları ile yaşamalarını istemiş. Bu günleri ileride anlatacağım.

Bahtiyarda benim için yeni bir hayat başlamıştı. Evin adamı gibi hareket ediyordum. Evim gibi çalışıyordum. Herkes beni seviyordu. Şimdilik görevim ahıra bakmaktı. Hamit ağanın ahırında dört öküz, iki inek, bir at, birkaç tane de koyun ve keçi vardı. Onlara hizmet benim görevim idi. O evdeki adete göre erkekler ayrı, kadınlar ayrı yerde yemek yerlerdi.

Bahtiyarda da savaşın kötü etkileri görülüyordu. Orada da jandarmalar köye gelip öküzleri, kağrı arabalarını zorla alıyorlardı. Arabalarla Erzincan'a erzak taşınyordu. Bizim arabayı da aldıklarında ben de mecburen beraber gidiyordum. Gidip gelmemiz 15-20 gün sürüyordu. Yollar çamur ve kötü idi. Gecelemek için yer bulmak güçtü. Buna rağmen arabamızı her seferinde sağlam getiriyordum. Başkalarının ya öküzü ölüyordu, ya arabası parçalanıyordu.

Derken 1916'nın kışı geldi. Kış çok şiddetli idi. Kar kalınlığı 1 metreyi aşıyordu. Askerler yolları açık tutmaya çalışıyorlardı. Yollar kırık arabalarla, ölü atlar, öküzler ile dolu idi. Donma sonucu ölmüş insanlara ve askerlere de rastlanıyordu. Köylerde ne yiyecek, ne de giyecek kalmıştı. Köylü çok zor durumda idi. Öküzünü kesip yiyen bile vardı. Bir teneke buğday 3 liraya alınıyordu. Öküzler azalınca ekim işleri de azaldı, açlık giderek arttı. Bahtiyara yakın köylerden Buçanak, Erdemşen, Şihli gibi Kürt

köyleri çok kötü durumda idiler. Hele Kürt Erdemşen’de kimse kalmadı, kıtlık yüzünden herkes bir yerlere gitti. Çoğu açlıktan öldü. Köylü ayrık otunun köklerini kurutup değirmende öğütüyor ve ondan bir çeşit ekmeğe pişiriyordu. Ama ayrık otu ekmeği kabız yapıyordu. Bağırsakları tıkanıp ölenler oldu.

Bahtiyarlılar beni seviyordu. Benim de köye yararım dokunmuştu. O köyde buğdaydan başka hiçbir şey yoktu. Ne sebze, ne meyve, ne de bakliyat yetişiyordu. Soğan, patates, domates, fasulye bile ekilmiyordu. 1917 ilkbaharında bizim köye gittim, her türlü mahsulün tohumlarını getirdim. Bu gidip gelme günler sürdü. Evimizin önündeki bahçeye bunları ekdim. Bahçenin etrafını çitle çevirdim. Getirdiğim her tohum fevkalade güzel mahsul verdi. Köylüye bildiklerimi öğrettim, onları teşvik ettim. Bir sene içinde herkes bahçıvanlığa başladı. Yetiştirdiklerini çevreye satıyorlardı.

1917 yazında savaş çok kötü gidiyordu. Erzurum düşmüştü. Ordudan kaçışlar artmıştı. Kalan gençleri silahaltına alıyorlardı. Bahtiyardaki gençlerin hepsi kaçmıştı. Temmuz sonları idi. Biçme zamanı idi ve köylüler tarlalarda idi. Ben de, evdekilerle beraber eve yakın tarlayı biçiyorduk. Hamit ağa atla uzaktaki tarlaları gözden geçirmeye gitmişti. Bir de baktık ki askerler tarlaların etrafında zincirleme dizilmişler. Halka yavaş yavaş daralıyordu. Her köşeyi, her mağarayı arıyorlardı. Buldukları kaçakları tevkif ediyorlardı. Beni de yakaladılar. Bunu gören Hanımın akrabası bir hatun, sözde beni korumak için, subaya yalvarmaya başladı. “Yalvarırım bunu götürmeyin, bu artık Müslüman oldu, bizim gibi namaz kılıyor” demesin mi! Bilmeden beni ele vermiş oldu. Beni ölümün kucağına attı.

Bunu duyan subay beni diğer gençlerden ayırdı, bir buçuk saat uzaktaki Karacaveren köyündeki karargâha sevk etti. Rusların Erzincan’ı da aldıklarım orada duydum. Mamahatun’a ulaşmışlar. Uzaktan top sesleri duyuluyordu. Bu çok nazik dönemde askerden firarlar artmıştı. Cephelerden kaçış artmıştı. Bunu önlemek için devlet çok sert tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştı. Geniş yetkileri olan bir albayın komutasında bir birlik cephe gerisindeki kaçakları yakalamakla görevlendirilmiş. Bizim Bahtiyarda kaçaklar yakalandı. Bunlardan 11’i daha önce de firardan ceza yemiş olduklarından bu ikinci firarlarında idam kararı verildi, hemen o gün 11’i de köydeki ağaçlara asıldılar. Geri kalanlar da kelepçeli olarak merkeze sevk edildiler. İşte ben de onlarla birlikte idim. Komutanın huzuruna çıkarıldım. Subay Ermeni olduğumu ve Bahtiyarda gizlendiğimi söyledi. Komutan kır sakallı, gür bıyıklı, sert yüzlü iri yan biri idi. Köy girişindeki çeşmenin yanında, çınar ağaçlarının altında oturmuştu. Yere halılar sermişlerdi. Yanında başka subaylar ve köyün muhtarı da oturmuşlardı. Muhtar beni tanıyordu. Komutan hangi köyden olduğumu sordu. Bahtiyarlıyım, dedim. Komutan kızgın bir sesle “köpekoğlu köpek sana esas nereli olduğumu soruyorum” dedi. Köyümün adını vermekten korkuyordum. Ama mecburen Küçük Armıdanlı olduğumu söyledim. Bunu duyar duymaz komutan oturduğu yerden doğruldu, yanındakilere burayı bilip bilmediklerini sordu. Onlar da bildiklerini, zengin bir Ermeni köyü olduğunu söylediler. Yine kızgın bir sesle onlara dedi ki “bildiğiniz gibi değil, bunların köyünde bebeklerin yastıklarının altında bile ya tüfek, ya tabanca bulunur” dedi. Başından geçen olayı anlattı. Kendisi henüz başçavuş iken, köyümüzden dağa çıkan bir grup asi ile çatışmış. Senelerce önce, köyümüzden hacı Kalust Arhanyan diye biri birkaç arkadaşı ile birlikte, baskılara dayanamayıp jandarmaya başkaldırmışlar, dağa çıkmışlar. İşte bu albayın müfrezesi onları kuşatmış.

Fakat o birkaç kişi birden saldırmışlar, üç askeri vurmuşlar ve sıyrılıp kaçmışlar. Anlattıkça kızgınlığı artıyordu, “bunlar insan değil, şeytan” diye bağırıyordu. Beni karşıdaki çınarın dibine götürmelerini emretti, belinden Brovningini çekti. “Bu köyden hiçbir canlıyı sağ bırakmayacaksın, tavuğunu, horozunu bile geberteceksin, bu köyden eşkiyadan başka bir şey çıkmaz” dedi. Sonum gelmişti, kaçmam söz konusu olamazdı. İçimden ‘Göklerdeki Babamız’ duasını okumaya başladım. Devlete isyan eden hacı Kalust 1894’de yakalanıp hapsedilmiş. Başıma gelenlerden dolayı ona lanet okudum. O hapis hanede öldü, ben de çınarın dibinde öleceğim. Albay tam silahını bana doğrulturken yanındaki binbaşı, “albayım kuşatmayı nasıl yardılar?” diye sordu. Albay tabancasını indirdi, olayı baştan ve abartılı olarak bir daha anlattı. Anlattıkları bittiğinde tabancasını yine doğrulttu. Allahtan binbaşı yine bir şey sordu, onu cevaplandırırken tabanca yine indi. O sırada bir de baktım ki Bahtiyar yönünden bir atlı dörtnala bize doğru geliyor. Yaklaştığında koruyucum Hamit ağa olduğunu seçebildim. Az da olsa bir ümit doğdu içimde. Hamit ağa bize doğru geleceğine Alacahacı Mustafa beyin evine sürdü. Mustafa bey bir süredir Karacaviran’da oturuyordu. Mustafa bey çok sayılan bir Kürt beyi idi, beni de çok severdi. Bahtiyara geldiğinde Hamit ağanın misafiri olurdu, ben de ona hizmet eder, hürmet ederdim. Atına da çok iyi bakardım. Gerçek bir ağa, gerçek bir centilmendi. Kimseden korkmazdı, ayrıca da cömertti. Bana derdi ki “Nuri (köyde bana Nuri deniyordu) şayet Hamit ağanın evinde olmaz da başka bir evde olsa idin seni muhakkak alır bizim eve götürürdüm, ama Hamit ağaya bunu yapmam”. Çevredeki Kürt köyleri onu çok sayarlardı. Mustafa Bey Hamit ağa ile birlikte bize doğru gelmeye başladılar. Mustafa beyin başında bir kalpak, elinde de bir kırbaç vardı. Askerlere merhaba dedikten sonra doğru yanıma geldi. “Nuri sen burada ne yapıyorsun?” diye sordu. Ben de “beni de asker kaçakları ile beraber yakalayıp buraya getirdiler” dedim. Bu cevabım üzerine komutanı ve subayları yok sayarak gür bir sesle “hadi oğlum sen git evine, ne işin var burada” diye bağırıyordu. Albay büyük kızgınlıkla “kim bu be, kim bu” diye çıkıştı. Binbaşı hemen kulağına bir şeyler söyledi. Albay yine “kim olursa olsun, hükümet içinde hükümet olmaz” diye bağırıyordu. Bunun üzerine Mustafa Bey ona döndü, aynı ses kuvveti ile “tanımadınız mı beyefendi, bana Alacahacı Kürt Mustafa bey derler. Bu çocuğu buradan bir karış öteye götürmenin alınını karışlarım” dedi. Bunu söylerken kolunu kaldırıp albayın yüzünü karışlar gibi yaptı. Bu sözleri subaylar ve askerler duymuştu. Albayın yanındaki binbaşı “hele gel otur bakalım Mustafa bey” dedi. Gösterilen halinin üstüne bağdaş kurup oturunca albay ona “siz bu gâvuru koruyorsunuz ama yakında bundan belanızı bulacaksınız” dedi. Yakında demekle yaklaşan Rus ordusunu kastediyordu. Gerçekten de Erzincan’ı da alıp Mamahatun’a ulaşmış olan Rusların top sesleri bulunduğumuz yerden bile duyuluyordu. “İşte Rus gâvuru buralara ulaşabilirse bu çocuk sizi kesecek” dedi. Bunun üzerine Mustafa Bey “bu çocuk çok iyi kalpli ve temiz biridir. Böyle bir şey asla yapmaz. Hatta belki de bütün Bahtiyar’ı kurtarır. Ben bu Ermeni çocuğunu 1000 Müslümana değişmem” dedi. Albay, çaresiz, “pek iyi senin dediğin gibi olsun, sizinle gitmesine müsaade ediyorum” demek zorunda kaldı. Hepimiz teşekkür ederek o korkunç yerden uzaklaştık. Hamit ağa, Mustafa bey ve tabancayı ateşlemesini geciktirmiş olan muhterem binbaşının sayesinde bu kez de kurtulmuşum. Ne yazık ki, Ruslar çekildikten ve tehlike kalmadıktan sonra hükümet kuvvetleri çevredeki bütün Kürt beylerini toplatmış ve hepsini öldürmüş. Allah rahmet eylesin. Benim kurtarıcım olmuştu.

1917 sonbaharında Rusya’da Bolşevik ihtilali olmuş. Çar ve ailesi öldürülmüş, Bolşevikler iş başına gelmişler. Cephelelerdeki ordularını geri çekerek savaşı bıraktılar. Doğu Anadolu’dan çekildiler. Ruslardan boşalan yerleri Ermenistan askerleri tutmaya çalışmış, fakat toparlanıp hücumu geçen Osmanlı ordusuna direnememiş ve çekilmiş. 1897’den beri Rusların elinde olan Kars, Sarıkamış, Ardahan, Artvin’i geri alınmış. Hatta Ermenistan topraklarına girilerek Büyük ve Küçük Veddi de işgal edilmiş, Aleksantrapole (Gümrü) girilmiş ve Ermenistanla sulh anlaşması imzalanmış. Bunlar olurken dünya savaşı bitmişti ve müttefik kuvvetler İstanbul’u işgal etmişlerdi.

Bana gelince, 1919 baharına kadar Bahtiyarda, Hamit ağanın evinde kaldım. Baharda Hamit ağadan müsaade isteyip Büyük Armıdan’a geldim. Her iki Armıdan’dan sağ kalanlar orada idiler. Armıdan’da Şaban ağaya müracaat ettim. Karısı Öjeni Hanım muhabbetle karşıladı. Evde çalışanların başına kâhya gibi kabullendiler. Kendi evimde gibi idim. Şaban ağa köyün bütün arazisini işleten bir çiftlik ağası olmuştu. Ben de yardımcısı idim. Her iki Armıdan’dan sağ kalanların sayısı 100 kişi kadardı. Bunun 30’u erkekti.

İstanbul’daki tanıdıklarımın bulabildiklerime mektuplar yazdım. Niyetim İstanbul’a gitmekti. Yazdığım mektuplardan sadece birine cevap aldım. Akrabam olan Şeyhyan Bedros mektubunda “oralarda oyalanma, yine de tehlike var, kalk gel” diyordu. Bunu köydeki arkadaşlara söylediğimde oralı olmadılar, artık tehlike yok dediler. Sadece Büyük Armıdanlı iki kişi, papazın oğlu Muşeg ve Vranşabuh adında biri benimle İstanbul’a gelmeye razı oldu. Köyde bulunan Tateos Efendi Acemyan da İstanbul’a gitmemi doğru buldu. “Şimdi daha ortalık karışık, hele şimdi git, ileride gene gelirsin, ben bu kalabalık ailemle bir yere gidemem” dedi.

Ben İstanbul’a geldikten sonra, Goskalı haydutlar köyü basmışlar, köydeki bütün erkekleri ve çocukları katletmişler, malları yağmalamışlar. Ortada devlet gücü ve jandarma kalmamıştı. Kaymakamlık Kuruçay’ı terk etmiş, güneydeki Divriğ’e gitmişti. Hiçbir otorite kalmadığından sağ kalanlar da katledilmişlerdi. Bu arada Tateos Efendi Acemyan da öldürülmüştü. Kadınlara dokunmamışlardı. Onlar da grup grup İstanbul’a ulaştılar.

Bu yazıyı İstanbul’a geldikten üç sene sonra kaleme aldım.

EK 3: Vartan'ın Notları

Bu hatıra defterini babam okunaklı bir Ermenice ile yazmış. Kullanılmış bir muhasebe defterinin ön sayfalarını atmış, geri kalan sayfalara yazmış. Ben Türkçeye çevirdim. Çeviride aslına harfiyen sadık kaldım. Babam çok dürüst bir insandı. Yazılarında sadece gerçeği yazmış olduğuna eminim.

Babam İstanbul'a beş parasız, ayağında çarıklarla gelmiş. 1915'den önce köyden ayrılp İstanbul'a yerleşmiş olan tanıdıklarının yardımı ile Acemyan Artin efendinin Pangaltı'ndaki fırınına çırak olarak girmiş. Bir süre sonra aynı fırında tezgâhtarlığa terfi edince evlenmeyi düşünür olmuş. Artin Efendi Acemyan, yazıda ismi birkaç kere geçen Tateos efendi Acemyan'ın kuzeni idi. Tateos efendinin katledilmesinden sonra köyde kalan eşini ve üç kızını Artin efendi yanına almıştı. Babam Tateos efendinin büyük kızı Marta'ya talip olmuş, Artin efendi uygun bulmuş. 1923'de evlenmişler, 1924'de ben, 6 sene sonra da kızkardeşim doğmuş. Babam ve annem, birlikte çalışıp biriktirerek Koska'daki (Lâleli ile Beyazıt arası) bir fırına ortak, sonra da tek sahibi oldular. Hemşinli francala ustalarını bulup getirdi. Romanya'dan getirtilen çiçek mayasının da yardımı ile şehrin en lezzetli francalalarını yapmaya başladı. 'Koska Bedros' ismi ile nam saldı. Varlık vergisinden darbe yedi. 20 sınıf gayrimüslimlerin askere alınması sırasında (o sırada 44 yaşında idi) nafia askeri olarak Hadımköy'e gönderildi.

Bütün bunları atlattıktan sonra, mütevazı yaşamı ile birkaç mülk sahibi de oldu. Beni yetiştirdi. 94 yaşına kadar sağlıklı yaşadı. 1991'de vefat etti. Son bir seneye kadar hafızası çok iyi idi. Ancak 4 sene gidebildiği köydeki okulda öğrendiği Fransızca şiirleri arada söylerdi. Seyrek olarak kötü günleri de hatırlar, bir şeyler anlatırdı. Atatürk'ü çok severdi. Öldüğü gün içten üzüldü, gözyaşı döktü. 'O olmasaydı biz sağ kalanlar İstanbul'a gelemezdik, oralarda yok olup giderdik' derdi. Odasında 4-5 tane Atatürk resmi asılı idi. Torunlarını ve onların çocuklarını çok sevdi. Dürüstlük, çalışkanlık, ailesine bağlılık meziyetlerinden birkaçı idi. Annemi kaybettikten sonra daha 9 sene yaşadı. Allah rahmet eylesin.

Mayıs 2002 Vartan Papazyan

EK 4: Talin'in Mektubu

11 Haz. 2002

Canım babacığım,

Çok sevdiğim dedeciğimin inci gibi yazılmış hatıra defterinin çevirisini okumaya birkaç gündür elim varmıyordu. Bencillik herhalde, üzüldüm diye korkuyordum. Gerçi, bu kadar detaylı olmasa da, ana hatlarıyla dedeciğim olayları anlatmıştı zaten. Senin için de kim bilir nasıl bir duygu, babanın 201i yaşlarında yazdığı bu satırların içine dalmak. Ellerine sağlık!..

Bu sayfaları okurken neler düşündüm?:

BİR, Darwin teorisine bir ekleme yapmak gerektiğini: Evrim neticesinde insan denen bir hayvan türemiş olabilir, fakat bu hayvanın (dini ve ırkı ne olursa olsun) evrimini tamamlayamamış bazı örnekleri (imalat hataları), evrenin en vahşi yaratıkları olmuş; diğer tarafta evrimi hakkıyla tamamlamış olanlar, çoğu zaman türlerinin bu defolu örneklerinin kurbanı olmuşlar.

İKİ, bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur; ama gün olur bağın dağının ağzını sulandırır ve bağ yüzünden gelir seni döver!

ÜÇ, kısa zaman dilimi içinde büyük trajedi olarak yorumlanan olaylar, zamanın akışıyla farklı değerlendirilebilir. Örneğin dedemin babasının 1911'de 34 yaşında elim bir kazada ölmesi çok üzücü bir olayken, onun, daha sonra yaşanacak ve tüm ailesini, köyünü ilgilendiren, o daha büyük trajediye tanık olmadığını düşününce aslında şanslıymış diye düşündüm.

DÖRT, dedem 9 canlıymış.

BEŞ, yerine göre yaşlılığında bile fark edilen gücü kuvveti, yerine göre zekâsı, çabuk ve doğru karar verme kabiliyeti, yerine göre de çalışkanlığı, insanlığı ve dürüstlüğü ile hayatta kalmayı başarmış bu büyük insanın genetik varisi olarak omuzlarımda bir yük hissettim. Evet, asıl varis sensin babacığım ve sen bu mirasa çok iyi sahip çıktın. Kuvvet konusunda babanla yarışmasan da (!), diğer konularda genlerinin (tabi Marta Yayam'ınkiler dâhil) hakkını verdin. Çok iyi bir bilim adamı, bir eş, bir baba ve (bu konuda bazen biraz aşırıya kaçsan da) dürüstlük abidesi bir insan oldun. Peki ben?.. Ben ne yaptım, ya da yapıyorum diye düşündüm. Sonunda -herhalde kendimi rahatlatmak için- şu karara vardım: (mamacığımınkiler de dâhil) genlerimin bir köşesinde, evrimini hakkıyla tamamlamış insanlara ait yüce nitelikler kazılı olduğuna ve bunun bilincinde olduğuma göre, yaşadığımız devrin modası ne olursa olsun, misyonum bu nitelikleri yaşatmak ve elimden geldiğince gelecek nesillere aktarmaktır.

“Çok Sevgili Dedeciğim,

Bu mirası bize bıraktığın ve sonuna kadar tuttuğun hayatla örnek olup kendimize olan güvenimizi arttırdığın için sana sonsuz teşekkürler!.. Soyadını yaşatamadık belki ama ruhunu yaşıyoruz.”

ALTI, gecenin bir vaktinde böyle duygulanıp da kâğıda kaleme sarılan ve aklından geçtiği gibi yazan bir kadın yaşlanıyor demektir. Kabul et baba, küçük kızın bile yaşlandı!

Çok öpücükler

Talin Papazyan

ÖZGEÇMİŞ

ÖYKÜ GÜRPINAR

EĞİTİM

2013 - 2017	İstanbul Üniversitesi – İstanbul Lisans (2. Üniversite) – Sosyoloji
2012 - 2013	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi – İstanbul Lisansüstü – Sosyoloji
2005 - 2010	İstanbul Teknik Üniversitesi – İstanbul Lisans – Şehir ve Bölge Planlama
2002 - 2005	Özel İzmir Türk Koleji Fen Lisesi – İzmir

AKADEMİK PROJELER

2013 - 2014	Proje Asistanı , Mimar Sinan G. S. Üniversitesi, İstanbul <ul style="list-style-type: none"> <i>Doç. Dr. Şükrü Aslan ve Doç. Dr. Sibel Yardımcı yürütücülüğündeki Türkiye'nin Etnik Coğrafyası konulu projede araştırma asistanlığı</i>
-------------	---

YAZINSAL ÇALIŞMALAR – ARAŞTIRMALAR

2012 Ocak	<i>Yayınlanmamış Makale</i> : Güvenlikli Siteler ve Gençler <i>Yayınlanmamış Makale</i> : Erken Dönem Cumhuriyette Nüfus ve İskân: 1927-38 Dönemi Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Üzerine Bir İnceleme
2013 Ocak	<i>Yayınlanmamış Makale</i> : “Allah’ın Kör ve Sağır Olduğu Zamanlar”a Tanıklık Edenler: Armıdanlı Bedros Papazyan’ın Hatıra Defterinde 1915 Ermeni Tehciri Anlatıları
2013 Mayıs	<i>Yayınlanmamış Makale</i> : Türkiye’nin Modernleşme Süreci Bağlamında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Süreklilik ve Kopuşları Tartışmak: Laikleşme Merkezli Bir Analiz